

तैत्तिरीय
आरण्यकम्

Colophon

This document was typeset using X₃ΛT_ΕX, and uses the Siddhanta font extensively. It also uses several ΛT_ΕX macros designed by *H. L. Prasād*. Practically all the encoding was done with the help of Ajit Krishnan's mudgala IME (<http://www.aupasana.com/>).

Acknowledgements

The initial ITRANS encodings of some of these texts were obtained from <http://sanskritdocuments.org/> and <https://sa.wikisource.org/>. Thanks are also due to Ulrich Stiehl (<http://sanskritweb.de/>) for hosting a wonderful resource for Yajur Veda, and also generously sharing the original Kathaka texts edited by Subramania Sarma.

See also <http://stotrasamhita.github.io/about/>

FOR PERSONAL USE ONLY
NOT FOR COMMERCIAL PRINTING/DISTRIBUTION

अनुक्रमणिका

तैत्तिरीय आरण्यकम्

1

प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः	1
द्वितीयः प्रश्नः	37
तृतीयः प्रश्नः	52
चतुर्थः प्रश्नः	67
पञ्चमः प्रश्नः	94
षष्ठः प्रश्नः	125
सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली	139
अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली	145
नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली	150
दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्	155

कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम्

193

प्रथमः प्रश्नः	193
द्वितीयः प्रश्नः	206
तृतीयः प्रश्नः	222

॥ तैत्तिरीय आरण्यकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः — अरुणप्रश्नः ॥

ॐ भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ संस्त॒नूभिः॑। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॒वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पतिर्दधातु॥
ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टुवाꣳ संस्त॒नूभिः॑। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं यदायुः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृद्धश्र॒वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पतिर्दधातु।
आप॑मापाम॒पः सर्वाः॑। अ॒स्माद॒स्मादि॒तोऽमु॑तः॥१॥

अ॒ग्निर्वा॑युश्च॒ सूर्य॑श्च। स॒ह सं॑श्चस्कर॒द्धिया॑। वा॒य्वश्वा॑
रश्मि॒पत॑यः। मरी॑च्यात्मानो॒ अद्रु॑हः। दे॒वीर्भु॑वन॒सूव॑रीः।
पु॒त्रव॑त्वाय॑ मे सुत। म॒हाना॑ग्नीर्म॒हामा॑नाः। म॒ह॒सो म॑ह॒सः
स्वः। दे॒वीः प॑र्जन्य॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॑त्वाय॑ मे सुत॥२॥

अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा रक्षः॑। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा रघ॑म्। अ॒पाघ्ना॑मप॒
चा॒वर्ति॑म्। अ॒पदे॑वीरि॒तो हि॑त। वज्रं॑ दे॒वीर॑जी॒ताश्च॑। भु॒वं न॑
दे॒वसू॑वरीः। आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमु॒दीष॑त।
शि॒वा नः॑ शन्त॑मा भवन्तु। दि॒व्या आप॑ ओष॑धयः। सु॒मृडी॑का

सरस्वति। मा ते व्योम सन्दृशि॥३॥

[१]

स्मृतिः प्रत्यक्षमैतिह्यम्। अनुमानश्चतुष्टयम्। एतैरादित्य-
मण्डलम्। सर्वैरेव विधास्यते। सूर्यो मरीचिमादत्ते।
सर्वस्माद्भुवनादधि। तस्याः पाकविशेषेण। स्मृतं काल-
विशेषणम्। नदीव प्रभवात्काचित्। अक्षय्याथ्स्यन्दते
यथा॥४॥

तां नद्योऽभि संमायन्ति। सौरुः सती न निवर्तते।
एवं नानासमुत्थानाः। कालाः संवत्सरः श्रिताः। अणुशश्च
महेशश्च। सर्वे समव्यञ्जितम्। सतैः सवैः संमाविष्टः। ऊरुः
सन्न निवर्तते। अधिसंवत्सरं विद्यात्। तदेवं लक्षणे॥५॥

अणुभिश्च महद्भिश्च। समारूढः प्रदृश्यते। संवत्सरः
प्रत्यक्षेण। नाधिसत्त्वः प्रदृश्यते। पटरो विक्लिधः पिङ्गः।
एतद्वरुणलक्षणम्। यत्रैतदुपदृश्यते। सहस्रं तत्र नीयते।
एकं हि शिरो नाना मुखे। कृत्स्नं तद्वतुलक्षणम्॥६॥

उभयतः सतैन्द्रियाणि। जल्पितं त्वेव दिह्यते। शुक्लकृष्णे
संवत्सरस्य। दक्षिणवामयोः पार्श्वयोः। तस्यैषा भवति। शुक्रं
तै अन्यद्यजतं तै अन्यत्। विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा
हि माया अवसि स्वधावः। भद्रा तै पूषन्निह रातिरस्त्विति।
नात्र भुवनम्। न पूषा। न पशवः। नाऽऽदित्यः संवत्सर

एव प्रत्यक्षेण प्रियतमं विद्यात्। एतद्वै संवत्सरस्य प्रियतमं ५
रूपम्। योऽस्य महानर्थं उत्पत्स्यमानो भवति। इदं पुण्यं
कुरुष्वेति। तमाहरणं दद्यात्॥७॥

[२]

साक॒ज्जाना॑ ५ सप्तथ॑माहुरेक॒जम्। षडु॑द्य॒मा ऋष॑यो
देव॒जा इति॑। तेषा॑मिष्टानि॒ विहि॑तानि धाम॒शः। स्थात्रे
रै॒जन्ते॒ विकृ॑तानि रूप॒शः। को नु॑ मर्या॒ अमि॑थितः।
सखा॒ सखा॑यमब्रवीत्। जहा॑को अ॒स्मदी॑षते। यस्ति॒त्याजं
सखि॑विद॒ ५ सखा॑यम्। न तस्य॑ वा॒च्यपि॑ भा॒गो अ॑स्ति।
यदी॑ ५ शृ॒णोत्य॒लक॑ ५ शृ॒णोति॑॥८॥

न हि प्र॒वेदं॑ सुकृतस्य॒ पन्था॑मिति॑। ऋ॒तुर॑ऋ॒तुना॑
नुद्य॑मानः। वि॒न॒नादा॑भिधा॒वः। षष्टि॑श्च त्रि॒ ५ श॑का व॒ल्गाः।
शुक्ल॑कृ॒ष्णौ च॒ षाष्टि॑कौ। सा॒रा॒गव॑स्त्रैर्ज॒रद॑क्षः। व॒स॒न्तो
वसु॑भिः स॒ह। सं॒वत्स॑रस्य॒ सवि॑तुः। प्रै॒ष॒कृत्प्र॑थमः स्मृतः।
अ॒मूना॑दयतेत्य॒न्यान्॥९॥

अ॒मू ५ श्रं॑ परि॒रक्ष॑तः। ए॒ता वा॒चः प्र॑युज्यन्ते।
यत्रै॑तदुप॒दृश्य॑ते। ए॒तदे॒व वि॑जानीयात्। प्र॒माणं॑ का॒ल॒पर्य॑ये।
वि॒शेष॑णं तु॒ वक्ष्या॑मः। ऋ॒तूनां॑ तन्नि॒बोध॑त। शुक्ल॑वासां
रु॒द्रग॑णः। ग्री॒ष्मेणा॑ऽऽव॒र्तते॑ स॒ह। नि॒जह॑न् पृथि॒वी ५
स॒र्वाम्॥१०॥

ज्योति॑षाऽप्रति॒ख्येन॑ सः। वि॒श्वरू॒पाणि॑ वासा॒ ५ सि॑।

आदित्यानां॑ निबोध॑त। संवत्सरीणं॑ कर्मफलम्।
 वर्षाभिर्ददता॑ सह। अदुःखो॑ दुःखचक्षुरिव। तद्भा॑ऽऽपीत
 इव॑ दृश्यते। शीतेना॑व्यथयन्निव। रुरुदक्ष॑ इव॑ दृश्यते।
 ह्लादयते॑ ज्वलतश्चैव। शाम्यतश्चास्य॑ चक्षुषी। या वै प्रजा
 भ्रंश्यन्ते॑। संवत्सरात्ता॑ भ्रंश्यन्ते। याः॑ प्रतितिष्ठन्ति।
 संवत्सरे॑ ताः प्रतितिष्ठन्ति। वर्षाभ्य॑ इत्यर्थः॥११॥

[३]

अक्षिदुःखोत्थितस्यैव। विप्रसन्ने॑ कनीनिके। आङ्गे॑ चाद्रणं
 नास्ति। ऋभूणां॑ तन्निबोध॑त। कनका॑भानि॑ वासा॑सि।
 अ॒हता॑नि निबोध॑त। अन्नम॑श्नीत॑ मृज्मी॑त। अ॒हं वो॑
 जी॒व॒न॒प्र॒दः। ए॒ता वा॒चः प्र॑युज्यन्ते। श॒र॒द्य॒त्रोप॑दृश्यते॥१२॥

अभिधून्वन्तोऽभिघ्नन्त॑ इव। वा॒त॒व॒न्तो म॒रु॒द्ग॒णाः।
 अ॒मु॒तो जे॑तुमिषुमु॑खमिव। सन्नद्धाः॑ सह॑ दद॑शे॒ ह।
 अ॒प॒ध्व॒स्तैर्व॑स्तिव॑र्णैरिव। वि॒शि॒खा॒सः क॒प॒र्दि॒नः। अ॒क्रु॒द्ध॒स्य
 यो॒त्स्य॑मानस्य। क्रुद्धस्यै॑व लोहि॑नी। हे॒म॒तश्चक्षु॑षी वि॒द्यात्।
 अ॒क्ष॒ण॒योः क्षि॑प॒णो॒रिव॑॥१३॥

दुर्भिक्षं॑ दे॒व॒लो॒केषु॑। म॒नू॒नामु॑दकं गृ॒हे। ए॒ता वा॒चः
 प्र॑वदन्तीः। वैद्यु॑तो॒ या॒न्ति शै॒शिरीः॑। ता अ॒ग्निः प॑वम॒ना
 अ॒न्वैक्ष॑त। इ॒ह जी॑वि॒काम॑परिपश्यन्। तस्यै॑षा भव॑ति।
 इ॒हे॒ह॒वः स्व॑त॒प॒सः। म॒रु॒तः सूर्य॑त्वचः। श॒र्म स॒प्र॒था
 आ॒वृ॒णे॥१४॥

[४]

अतिताम्राणि वासाँसि। अष्टिवज्रिशतघ्निं च। विश्वे देवा
विप्रहरन्ति। अग्निजिह्वा असञ्चत। नैव देवो न मर्त्यः। न
राजा वरुणो विभुः। नाग्निर्नेन्द्रो न पवमानः। मातृक्कच्चन
विद्यते। दिव्यस्यैका धनुरारिः। पृथिव्यामपरा श्रिता॥१५॥

तस्येन्द्रो वम्निरूपेण। धनुर्ज्यामछिनत्स्वयम्। तदिन्द्रधनु-
रित्युज्यम्। अभ्रवर्णेषु चक्षते। एतदेव शंयोर्बार्हस्पत्यस्य।
एतद्रुद्रस्य धनुः। रुद्रस्य त्वेव धनुरारिः। शिर उत्पिपेष। स
प्रवर्ग्योऽभवत्। तस्माद्यः सप्रवर्ग्येण यज्ञेन यजते। रुद्रस्य
स शिरः प्रतिदधाति। नैनं रुद्र आरुको भवति। य एवं
वेद॥१६॥

[५]

अत्यूर्ध्वाक्षोऽतिरश्वात्। शिशिरः प्रदृश्यते। नैव रूपं
न वासाँसि। न चक्षुः प्रतिदृश्यते। अन्योन्यं तु न
हिँस्नातः। सतस्तद्देवलक्षणम्। लोहितोऽक्षिण शारशीर्ष्णिः।
सूर्यस्योदयनं प्रति। त्वं करोषि न्यञ्जलिकाम्। त्वं करोषि
निजानुकाम्॥१७॥

निजानुका मै न्यञ्जलिका। अमी वाचमुपासतामिति।
तस्मै सर्व ऋतवो नमन्ते। मर्यादाकरत्वात्प्रपुरोधाम्। ब्राह्मणं
आप्नोति। य एवं वेद। स खलु संवत्सर एतैः सेनानीभिः
सह। इन्द्राय सर्वान्कामानभिवहति। स द्रुप्सः। तस्येषा

भवति॥१८॥

अवद्रप्सो अशुमतीमतिष्ठत्। इयानः कृष्णो दशभिः
सहस्रैः। आवर्तमिन्द्रः शच्या धमन्तम्। उपस्रुहि तं
नृमणामथद्रामिति। एतयैवेन्द्रः सलावृक्या सह। असुरान्
परिवृश्चति। पृथिव्यशुमती। तामन्ववस्थितः संवत्सरो दिवं
च। नैवं विदुषाऽऽचार्यान्तेवासिनौ। अन्योन्यस्मै द्रुह्यताम्।
यो द्रुह्यति। भ्रश्यते स्वर्गलोकात्। इत्युतुमण्डलानि।
सूर्यमण्डलान्याख्यायिकाः। अत ऊर्ध्वं संनिर्वचनाः॥१९॥

[६]

आरोगो भ्राजः पटरः पतङ्गः। स्वर्णरो ज्योतिषीमान्
विभासः। ते अस्मै सर्वे दिवमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना
अनपस्फुरन्त इति। कश्यपोऽष्टमः। स महामेरुं न
जहाति। तस्यैषा भवति। यत्ते शिल्पं कश्यप रोचनावत्।
इन्द्रियावत्पुष्कलं चित्रभानु। यस्मिन्सूर्या अर्पिताः सप्त
साकम्॥२०॥

तस्मिन् राजानमधिविश्रयेममिति। ते अस्मै सर्वे
कश्यपाज्योतिर्लभन्ते। तान्थसोमः कश्यपादधिनिर्धमति।
भ्रस्ताकर्मकृदिवैवम्। प्राणो जीवानीन्द्रियजीवानि। सप्त
शीर्षण्याः प्राणाः। सूर्या इत्याचार्याः। अपश्यमहमेतान्थसप्त
सूर्यानि। पञ्चकर्णो वात्स्यायनः। सप्तकर्णश्च प्लाक्षिः॥२१॥

आनुश्रविक एव नौ कश्यप इति। उभौ वेदयिते। न हि शेकुमिव महामैरुं गन्तुम्। अपश्यमहमेत्सूर्यमण्डलं परिवर्तमानम्। गार्ग्यः प्राणत्रातः। गच्छन्त महामैरुम्। एकं चाजुहतम्। भ्राजपटरपतङ्गा निहने। तिष्ठन्नातपन्ति। तस्मादिह तत्रितपाः॥२२॥

अमुत्रेतरे। तस्मादिहातत्रितपाः। तेषामेषा भवन्ति। सप्त सूर्या दिवमनुप्रविष्टाः। तानन्वेति पृथिभिर्दक्षिणावान्। ते अस्मै सर्वे घृतमातपन्ति। ऊर्जं दुहाना अनपस्फुरन्त इति। सप्तत्विजः सूर्या इत्याचार्याः। तेषामेषा भवन्ति। सप्त दिशो नानासूर्याः॥२३॥

सप्त होतार ऋत्विजः। देवा आदित्या ये सप्त। तेभिः सोमाभी रक्षण इति। तदप्याम्नायः। दिग्भ्राज ऋतून् करोति। एतयैवावृता सहस्रसूर्यताया इति वैशम्पायनः। तस्येषा भवन्ति। यद्वाव इन्द्र ते शतं शतं भूमिः। उतस्युः। नत्वा वज्रिन्सहस्रं सूर्याः॥२४॥

अनु न जातमष्ट रोदसी इति। नानालिङ्गत्वादृतूनां नानासूर्यत्वम्। अष्टौ तु व्यवसिता इति। सूर्यमण्डलान्यष्टात ऊर्ध्वम्। तेषामेषा भवन्ति। चित्रं देवानामुदगादनीकम्। चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेः। आऽप्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षम्। सूर्य आत्मा जगतस्तस्थुषश्चेति॥२५॥

क्वेदम॑भ्रं नि॒वि॒शते। का॒यः सं॒वत्स॒रो मि॒थः। का॒हः के॒यं
दे॒व रा॒त्री। क॒ मा॒सा ऋ॒तवः॑ श्रि॒ताः। अ॒र्धमा॒सा मु॒हूर्ताः।
नि॒मे॒षा॒स्तु॒टिभिः॑ स॒ह। के॒मा आ॒पो नि॒वि॒शन्ते। य॒दी॒तो
या॒न्ति स॒म्प्र॑ति। का॒ला अ॒प्सु नि॒वि॒शन्ते। आ॒पः सू॒र्ये
स॒मा॒हि॒ताः॥ २६॥

अ॒भ्रा॑ण्य॒पः प्र॑प॒द्यन्ते। वि॒द्यु॒त्सू॒र्ये स॒मा॒हि॒ता। अ॒न॒व॒र्णे इ॒मे
भू॒मी। इ॒यं चा॑ऽसौ च॒ रोद॑सी। किं॑ऽस्वि॒द॒त्रा॒न्त॒रा भू॒तम्।
ये॒ने॒मे वि॑धृ॒ते उ॒भे। वि॒ष्णु॒नां वि॑धृ॒ते भू॒मी। इ॒ति व॑त्स॒स्य
वेद॑ना। इ॒रा॒वती॑ धे॒नु॒मती॑ हि भू॒तम्। सू॒य॒व॒सिनी॑ म॒नु॒षे
द॒श॒स्यै॥ २७॥

व्य॑ष्ट॒भ्रा॒द्रोद॑सी॒ वि॒ष्ण॑वे॒ते। दा॒ध॒र्थं पृ॒थि॒वीम॒भि॒तो
म॒यू॒खैः। किं॑ तद्वि॒ष्णोर्ब॑लमा॒हुः। का॒ दी॒प्तिः किं॑
प॒रा॒य॑णम्। ए॒को य॒द्धार॑यद्दे॒वः। रे॒ज॒ती रोद॑सी उ॒भे।
वा॒ताद्वि॒ष्णोर्ब॑लमा॒हुः। अ॒क्षरा॑दी॒प्तिरु॑च्य॒ते। त्रि॒प॒दा॒द्धार॑यद्दे॒वः।
यद्वि॒ष्णोरे॑क॒मुत्त॑मम्॥ २८॥

अ॒ग्न॒यो वा॒य॑वश्चै॒व। ए॒तद॑स्य प॒रा॒य॑णम्। पृ॒च्छा॒मि त्वा
प॑रं मृ॒त्युम्। अ॒व॒मं म॒ध्य॒मश्च॑तुम्। लो॒कं च॒ पु॒ण्य॑पा॒पाना॑म्।
ए॒तत्पृ॑च्छा॒मि स॒म्प्र॑ति। अ॒मु॒मा॒हुः प॑रं मृ॒त्युम्। प॒व॒मा॒नं तु
म॒ध्य॑मम्। अ॒ग्नि॒रे॒वाव॑मो मृ॒त्युः। च॒न्द्र॒माश्च॑तुरु॑च्य॒ते॥ २९॥

अ॒ना॒भो॒गाः प॑रं मृ॒त्युम्। पा॒पाः सं॑य॒न्ति स॑र्वदा।

आभोगास्त्वेवं संयन्ति। यत्र पुण्यकृतो जनाः। ततो मध्यममायन्ति। चतुर्मासि च सम्प्रति। पृच्छामि त्वां पापकृतः। यत्र यातयते यमः। त्वं नस्तद्ब्रह्मन् प्रब्रूहि। यदि वैत्थाऽसतो गृहान्॥ ३०॥

कश्यपादुदिताः सूर्याः। पापान्निर्घ्नन्ति सर्वदा। रोदस्योन्तर्देशेषु। तत्र न्यस्यन्ते वासवैः। तेऽशरीराः प्रपद्यन्ते। यथाऽपुण्यस्य कर्मणः। अपाण्यपादकेशासः। तत्र तेऽयोनिजा जनाः। मृत्वा पुनर्मृत्युमापद्यन्ते। अद्यमानाः स्वकर्मभिः॥ ३१॥

आशातिकाः क्रिमय इव। ततः पूयन्ते वासवैः। अपैतं मृत्युं जयति। य एवं वेद। स खल्वैवं विद्वाह्मणः। दीर्घश्रुत्तमो भवति। कश्यपस्यातिथिः सिद्धगमनः सिद्धगमनः। तस्यैषा भवति। आयस्मिन्सप्त वासवाः। रोहन्ति पूर्व्या रुहः॥ ३२॥

ऋषिर्ह दीर्घश्रुत्तमः। इन्द्रस्य घर्मो अतिथिरिति। कश्यपः पश्यको भवति। यत्सर्वं परिपश्यतीति सौक्ष्म्यात्। अथाग्नेरष्टपुरुषस्य। तस्यैषा भवति। अग्ने नयं सुपथां राये अस्मान्। विश्वानि देव वयुनानि विद्वान्। युयोध्यस्मञ्जुहुराणमेनः। भूयिष्ठां ते नम उक्तिं विधेमेति॥ ३३॥

अग्निश्च जातवेदाश्च। सहोजा अजिराप्रभुः। वैश्वानरो
नर्यापाश्च। पङ्क्तिराधाश्च सप्तमः। विसर्पेवाऽष्टमोऽग्नीनाम्।
एतेऽष्टौ वसवः, क्षिता इति। यथर्त्वेवाग्नेरर्चिर्वर्णविशेषाः।
नीलार्चिश्च पीतकार्चिश्चेति। अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैका-
दशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमाना व्यवदाताः॥ ३४॥

याश्च वासुकिवैद्युताः। रजताः परुषाः श्यामाः। कपिला
अतिलोहिताः। ऊर्ध्वा अवपतन्ताश्च। वैद्युत इत्येकादश। नैनं
वैद्युतो हि नुस्ति। य एवं वेद। स होवाच व्यासः पाराशर्यः।
विद्युद्वधमेवाहं मृत्युमैच्छमिति। न त्वकामं हन्ति॥ ३५॥

य एवं वेद। अथ गन्धर्वगणाः। स्वानुभ्राट्।
अङ्घ्रिर्बम्भारिः। हस्तः सुहस्तः। कृशानुर्विश्वावसुः।
मूर्धन्वान्सूर्यवर्चाः। कृतिरित्येकादश गन्धर्वगणाः। देवाश्च
महादेवाः। रश्मयश्च देवा गरगिरः॥ ३६॥

नैनं गरो हि नुस्ति। य एवं वेद। गौरी मिमाय सलिलानि
तक्षती। एकपदी द्विपदी सा चतुष्पदी। अष्टापदी नवपदी
बभ्रुवुषी। सहस्राक्षरा परमे व्योमन्निति। वाचो विशेषणम्।
अथ निगदव्याख्याताः। ताननुक्रमिष्यामः। वराहवः
स्वतपसः॥ ३७॥

विद्युन्महसो धूपयः। श्वापयो गृहमेधाश्चेत्येते। ये
चेमेऽशिमिविद्विषः। पर्जन्याः सप्त पृथिवीमभिवर्षन्ति।
वृष्टिभिरिति। एतयैव विभक्तिर्विपरीताः। सप्तभिर्वा

तैरुदीरिताः। अमूँल्लोकानभिवर्षन्ति। तेषामेषा भवन्ति।
समानमेतदुदकम्॥३८॥

उच्चैत्यवचाहभिः। भूमिं पर्जन्या जिन्वन्ति। दिवं
जिन्वन्त्यग्रय इति। यदक्षरं भूतकृतम्। विश्वे देवा उपासन्ते।
मृहर्षिमस्य गोप्तारम्। जमदग्निमकुर्वत। जमदग्निराप्यायते।
छन्दोभिश्चतुरुत्तरैः। राज्ञः सोमस्य तृप्तासः॥३९॥

ब्रह्मणा वीर्यावता। शिवा नः प्रदिशो दिशः। तच्छ्रुं
योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये। दैवीः
स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु भेषजम्।
शं नो अस्तु द्विपदे। शं चतुष्पदे। सोमपा (३) असोमपा
(३) इति निगदव्याख्याताः॥४०॥

[९]

सहस्रवृद्धियं भूमिः। परं व्योम सहस्रवृत्। अश्विना
भुज्यूनासत्या। विश्वस्य जगतस्पती। जाया भूमिः
पतिव्योम। मिथुनन्ता अतुर्यथुः। पुत्रो बृहस्पती रुद्रः।
सुरमा इति स्त्रीपुमम्। शुक्रं वामन्यद्यजतं वामन्यत्।
विषुरूपे अहनी द्यौरिव स्थः॥४१॥

विश्वा हि माया अवन्तः स्वधावन्तौ। भद्रा वा पूषणाविह
रातिरस्तु। वासात्यौ चित्रौ जगतो निधानौ। द्यावाभूमी चरथः
स९ सखायौ। तावश्विना रासभाश्वा हवं मे। शुभस्पती

आगतः सूर्या सह। त्मुग्रो ह भुज्युमंश्चिनोदमेघे। रयिं
न कश्चिन्ममृवां (२) अवाहाः। तमूहथुनोभिरात्मन्वतीभिः।
अन्तरिक्षप्रुङ्गिरपोदकाभिः॥४२॥

तिस्रः, क्षपस्त्रिरहातिव्रजद्विः। नासत्या भुज्युमूहथुः
पतङ्गैः। समुद्रस्य धन्वन्नाद्रस्य पारे। त्रिभीरथैः शतपद्भिः
षडैश्वैः। सवितारं वितन्वन्तम्। अनुबध्नाति शाम्बरः।
आपपूरषम्बरश्चैव। सवितारेपसोऽभवत्। त्यं सुतृप्तं
विदित्वैव। बहुसोम गिरं वंशी॥४३॥

अन्वेति तुग्रो वक्रियान्तम्। आयसूयान्थसोमं तृप्सुषु। स
सङ्ग्रामस्तमोद्योऽत्योतः। वाचो गाः पिपाति तत्। स
तद्गोभिः स्तवाऽत्येत्यन्ये। रक्षसानन्विताश्च ये। अन्वेति
परिवृत्याऽस्तः। एवमेतौ स्थौ अश्विना। ते एते द्युः पृथिव्योः।
अहरहर्गर्भं दधाथे॥४४॥

तयोरेतौ वथ्सावहोरात्रे। पृथिव्या अहः। दिवो
रात्रिः। ता अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ
वथ्सौ। अग्निश्चाऽऽदित्यश्च। रात्रेर्वथ्सः। श्वेत आदित्यः।
अहोऽग्निः॥४५॥

ताम्रो अरुणः। ता अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ
वथ्सौ। वृत्रश्च वैद्युतश्च। अग्नेर्वृत्रः। वैद्युतं आदित्यस्य। ता
अविंसृष्टौ। दम्पती एव भवतः। तयोरेतौ वथ्सौ॥४६॥

उष्मा च नीहारश्च। वृत्रस्योष्मा। वैद्युतस्य नीहारः। तौ
तावेव प्रतिपद्येते। सेयं रात्री गर्भिणी पुत्रेण संवसति। तस्या
वा एतदुल्बणम्। यद्रात्रौ रश्मयः। यथा गोर्गर्भिण्या उल्बणम्।
एवमेतस्या उल्बणम्। प्रजयिष्णुः प्रजया च पशुभिश्च भवति।
य एवं वेद। एतमुद्यन्तमपियन्तं चेति। आदित्यः पुण्यस्य
वृत्तः। अथ पवित्राङ्गिरसः॥४७॥

[१०]

पवित्रवन्तः परिवाजमासते। पितृषां प्रत्नो अभिरक्षति
व्रतम्। म॒हः संमु॒द्रं वरु॑णस्तिरोदधे। धीरा इच्छे॑कु॒र्धरु॑णेष्वारभम्।
पवि॒त्रं ते वि॒त॒तं ब्र॒ह्म॑णस्पते॑। प्रभु॒र्गात्रा॑णि पर्येषि॒विश्व॑तः।
अत॑प्ततनू॒र्न तदा॑मो अ॒श्रुते। शृ॒तास॒ इद्व॑हन्त॒स्तत्स॑माशत।
ब्र॒ह्मा दे॒वाना॑म्। अस॑तः स॒द्ये तत॑क्षुः॥४८॥

ऋषयः सप्तात्रिंश्च यत्। सर्वेऽत्रयो अंगस्त्यश्च। नक्षत्रैः
शङ्कुतोऽवसन्। अथ सवितुः श्यावाश्वस्याऽवर्तिकामस्य।
अमी य ऋक्षा निहितास उच्चा। नक्तं ददृशे कुहचिद्विवेयुः।
अदब्धानि वरुणस्य व्रतानि। विचाकशच्चन्द्रमा नक्षत्रमेति।
तत्सवितुर्वरेण्यम्। भर्गो देवस्य धीमहि॥४९॥

धियो यो नः प्रचोदयात्। तत्सवितुर्वृणीमहे। वयं
देवस्य भोजनम्। श्रेष्ठं सर्वधातमम्। तुरं भगस्य धीमहि।
अपांगूहत सविता तृमीन्। सर्वान्दिवो अन्धसः। नक्तं

तान्यभ॑वन्द्द॒शे। अ॒स्थ्य॒श्चा॒ सम्भ॑विष्यामः। नाम॒ नामै॒व नाम॑
मै॑॥५०॥

नपु॑स॒कं पु॒माऽ॒स्त्र्य॑स्मि। स्था॒वरो॑ऽस्म्यथ॒ जङ्ग॑मः।
य॒जेऽय॑क्षि॒ यष्टा॑हे च। मया॑ भू॒तान्य॑यक्षत। प॒शवो॑ मम॑
भू॒ता॒नि। अ॒नू॒ब॒न्ध्यो॑ऽस्म्य॒हं वि॒भुः। स्त्रियः॑ स॒तीः। ता उ॑मे
पु॑स आ॒हुः। प॒श्य॑दक्ष॒ण्वा॒न्नवि॑चे॒तद॒न्धः। क॒विर्यः॑ पु॒त्रः स
इ॒मा चि॑केत॥५१॥

यस्ता वि॑जा॒नात्स॑वि॒तुः पि॒तास॑त्। अ॒न्धो म॑णिम॑विन्दत्।
तम॑नङ्गुलि॒राव॑यत्। अ॒ग्नी॒वः प्र॑त्य॑मु॒ञ्चत्। तम॑जि॒ह्वा अ॒सञ्च॑त।
ऊ॒र्ध्वमू॒लम॑वाक्छा॒खम्। वृ॒क्षं यो वेद॑ सम्प्र॑ति। न स जा॒तु
ज॒नः श्रद्द॑ध्यात्। मृ॒त्युर्मा॑ मा॒रया॑दितिः। ह॒सित॑ रु॒दितं॑
गी॒तम्॥५२॥

वी॒णाप॑णव॒लासि॑तम्। मृ॒तं जी॒वं च॑ यत्किञ्चित्। अ॒ङ्गानि॑
स्ने॒व वि॒द्धि॑ तत्। अ॒तृ॒ष्य॒स्तृ॒ष्य॑ध्यायत्। अ॒स्माज्जा॒ता
मै॑ मि॒थू च॑रन्। पु॒त्रो निर्ऋ॑त्या॒ वैदे॒हः। अ॒चेता॑ यश्च
चे॒तनः॑। स॒ तं म॑णिम॑विन्दत्। सोऽन॑ङ्गुलि॒राव॑यत्। सोऽ॒ग्नी॒वः
प्र॑त्य॑मु॒ञ्चत्॥५३॥

सोऽजि॑ह्वो अ॒सञ्च॑त। नै॒तमृ॑षिं वि॒दित्वा॑ न॒गरं प्र॑विशेत्।
य॑दि प्र॒विशेत्। मि॒थौ च॑रित्वा प्र॒विशेत्। तत्स॑म्भ॒वंस्य॑ व्र॒तम्।
आ॒तम॑ग्ने र॒थं ति॑ष्ठ। ए॒का॒श्वमे॑क॒योज॑नम्। ए॒कच॑क्रमे॒कधु॑रम्।
वा॒तघ्रा॑जिग॒तिं वि॑भो। न रि॒ष्यति॑ न व्य॒थते॑॥५४॥

नास्याक्षौ यातु सञ्जति। यच्छ्वेतान् रोहितांश्चाग्नेः। रथे
युक्ताऽधितिष्ठति। एकया च दशभिश्च स्वभूते। द्वाभ्यामिष्टये
विंशत्या च। तिसृभिश्च वहसे त्रिंशता च। नियुद्धिर्वायविह
ता विमुञ्च॥५५॥

[११]

आतनुष्व प्रतनुष्व। उद्धमाऽऽधमं सन्धम। आदित्ये
चन्द्रवर्णानाम्। गर्भमाधैहि यः पुमान्। इतः सिक्तं
सूर्यगतम्। चन्द्रमसे रसं कृधि। वारादं जनयाग्रेऽग्निम्। य
एको रुद्र उच्यते। असङ्ख्याताः सहस्राणि। स्मर्यते न च
दृश्यते॥५६॥

एवमेतं निबोधत। आमन्दैरिन्द्र हरिभिः। याहि
मयूररोमभिः। मा त्वा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। दधन्वेव
ता इहि। मा मन्दैरिन्द्र हरिभिः। यामि मयूररोमभिः। मा
मा केचिन्नियेमुरिन्न पाशिनः। निधन्वेव तां (२) इमि।
अणुभिश्च महद्भिश्च॥५७॥

निघृष्वैरसमायुतैः। कालैर्हरित्वमापन्नैः। इन्द्राऽऽयाहि
सहस्रयुक्। अग्निर्विभ्राष्टिवसनः। वायुः श्वेतसिकद्रुकः।
संवत्सरो विषूवर्णैः। नित्यास्तेऽनुचरास्तवा। सुब्रह्मण्योः
सुब्रह्मण्योः सुब्रह्मण्योम्। इन्द्राऽऽगच्छ हरिव आगच्छ
मैधातिथेः। मेष वृषणश्वस्य मेने॥५८॥

गौरावस्कन्दिन्नहल्यायै

जारा।

कौशिकब्राह्मण

गौतमं ब्रुवाण। अरुणाश्वा इहागताः। वसंवः पृथिविक्षितः।
 अष्टौ दिग्वासंसोऽग्नयः। अग्निश्च जातवेदाश्चेत्येते।
 ताम्राश्वास्ताम्ररथाः। ताम्रवर्णास्तथाऽसिताः। दण्डहस्ताः
 खादग्दतः। इतो रुद्राः पराङ्गताः॥५९॥

उक्तं स्थानं प्रमाणं च पुर इत। बृहस्पतिश्च सविता
 च। विश्वरूपैरिहाऽऽगताम्। रथेनोदकवर्त्मना। अप्सुषा
 इति तद्वयोः। उक्तो वेषो वासांसि च। कालावयवानामितः
 प्रतीच्या। वासात्या इत्यश्विनोः। कोऽन्तरिक्षे शब्दं करोतीति।
 वासिष्ठो रौहिणो मीमांसां चक्रे। तस्यैषा भवति। वाश्रेवं
 विद्युदिति। ब्रह्मण उदरणमसि। ब्रह्मण उदीरणमसि। ब्रह्मण
 आस्तरणमसि। ब्रह्मण उपस्तरणमसि॥६०॥

[१२]

[अपक्रामत गर्भिण्यः]

अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीमिमां महीम्। अहं वेद
 न मै मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोन्यष्टपुत्रम्।
 अष्टपदिदमन्तरिक्षम्। अहं वेद न मै मृत्युः। न
 चामृत्युरघाऽऽहरत्। अष्टयोनीमष्टपुत्राम्। अष्टपत्नीममूं
 दिवम्॥६१॥

अहं वेद न मै मृत्युः। न चामृत्युरघाऽऽहरत्। सुत्रामाणं
 महीम् षु। अदितिर्द्यौरदितिरन्तरिक्षम्। अदितिर्माता
 स पिता स पुत्रः। विश्वे देवा अदितिः पञ्चजनाः।

अदितिर्जातमदितिर्जनित्वम्। अष्टौ पुत्रासो अदितेः। ये
जातास्तन्वः परि। देवां (२) उप्रैत्सप्तभिः॥६२॥

परा मार्षाण्डमास्यत्। सप्तभिः पुत्रैरदितिः। उप्रैत्पूव्यं
युगम्। प्रजायै मृत्यवे तत्। परा मार्षाण्डमाभरदिति।
ताननुक्रमिष्यामः। मित्रश्च वरुणश्च। धाता चार्यमा च।
अंशश्च भगश्च। इन्द्रश्च विवस्वाश्चेत्येते। हिरण्यगर्भो
हंसः शुचिषत्। ब्रह्मजज्ञानं तदित्पदमिति। गर्भः
प्राजापत्यः। अथ पुरुषः सप्त पुरुषः॥६३॥

[यथास्थानं गर्भिण्यः]

[१३]

योऽसौ तपन्नुदेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायोदेति।
मा मे प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणानादायोदगाः। असौ
योऽस्तमेति। स सर्वेषां भूतानां प्राणानादायाऽस्तमेति। मा मे
प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणानादायाऽस्तङ्गाः। असौ
य आपूर्यति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरापूर्यति॥६४॥

मा मे प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरापूरिष्ठाः।
असौ योऽपक्षीयति। स सर्वेषां भूतानां प्राणैरपक्षीयति। मा
मे प्रजाया मा पशूनाम्। मा मम प्राणैरपक्षेष्ठाः। अमूनि
नक्षत्राणि। सर्वेषां भूतानां प्राणैरपप्रसर्पन्ति चोत्सर्पन्ति

च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृपत्
मो॒त्स॑पत्॥६५॥

इ॒मे मा॒साँश्चा॑र्धमा॒साश्च॑। सर्वे॑षां भू॒तानाँ॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पन्ति॒
चो॒त्स॑र्पन्ति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑
प्रा॒णैरप॑प्रसृपत् मो॒त्स॑पत्। इ॒म ऋ॒तवः॑। सर्वे॑षां भू॒तानाँ॑
प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पन्ति॒ चो॒त्स॑र्पन्ति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्।
मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृपत् मो॒त्स॑पत्। अ॒य॒ꣳ सं॑व॒त्स॒रः। सर्वे॑षां
भू॒तानाँ॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पति॒ चो॒त्स॑र्पति च॥६६॥

मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒
मो॒त्स॑प। इ॒दम॑हः। सर्वे॑षां भू॒तानाँ॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पति॒ चो॒त्स॑र्पति
च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑ प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒
मो॒त्स॑प। इ॒य॒ꣳ रा॒त्रिः। सर्वे॑षां भू॒तानाँ॑ प्रा॒णैरप॑प्रस॒र्पति॒
चो॒त्स॑र्पति च। मा मै॑ प्र॒जाया॒ मा प॑शूनाम्। मा मम॑
प्रा॒णैरप॑प्रसृप॒ मो॒त्स॑प। ॐ भूर्भुवः॒ स्वः। ए॒तद्वो॑ मिथुनं मा
नो मिथु॑नꣳ री॒द्वम्॥६७॥

[१४]

अथाऽऽदित्यस्याष्टपु॑रुष॒स्य। वसू॑नामादित्यानां॑ स्थाने
स्वतेज॑सा भा॒नि। रु॒द्राणा॑मादित्यानां॑ स्थाने स्वतेज॑सा
भा॒नि। आ॒दि॒त्याना॑मादित्यानां॑ स्थाने स्वतेज॑सा भा॒नि।
स॒ताꣳ स॒त्याना॑म्। आ॒दि॒त्याना॑ं स्थाने स्वतेज॑सा भा॒नि।

अभिधून्वतामभिघ्नताम्। वातवतां मरुताम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऋभूणामादित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। विश्वेषां देवानाम्। आदित्यानां स्थाने स्वतेजसा भानि। संवत्सरस्य सवितुः। आदित्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रश्मयो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥६८॥

[१५]

आरोगस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। भ्राजस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पटरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पतङ्गस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। स्वर्णरस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ज्योतिषीमतस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विभासस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। कश्यपस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। आपो वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥६९॥

[१६]

अथ वायोरेकादशपुरुषस्यैकादशस्त्रीकस्य। प्रभ्राजमानानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। व्यवदातानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। वासुकिवैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। रजतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितानां

रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि॥७०॥

अवपतन्तानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 वैद्युतानां रुद्राणां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 प्रभ्राजमानीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 व्यवदातीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 वासुकिवैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि।
 रजतानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। परुषाणां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। श्यामानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। कपिलानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अतिलोहितीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ऊर्ध्वानां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। अवपतन्तीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। वैद्युतीनां रुद्राणीनां स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। रूपाणि वो मिथुनं मा नो मिथुनं रीद्वम्॥७१॥

[१७]

अथाग्रैरष्टपुरुषस्य। अग्नेः पूर्वदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। जातवेदस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। सहोजसो दक्षिणदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। अजिराप्रभव उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। वैश्वानरस्यापरदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि।

नर्यापस उपदिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। पङ्क्तिराधस
उदग्दिश्यस्य स्थाने स्वतेजसा भानि। विसर्पिण उपदिश्यस्य
स्थाने स्वतेजसा भानि। ॐ भूर्भुवः स्वः। दिशो वो मिथुनं
मा नो मिथुनं रीढम्॥ ७२॥

[१८]

दक्षिणपूर्वस्यां दिशि विसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
दक्षिणापरस्यां दिश्यविसर्पी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
उत्तरपूर्वस्यां दिशि विषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि।
उत्तरापरस्यां दिश्यविषादी नरकः। तस्मान्नः परिपाहि। आ
यस्मिन्सप्त वासवा इन्द्रियाणि शतक्रतवित्येते॥ ७३॥

[१९]

इन्द्रघोषा वो वसुभिः पुरस्तादुपदधताम्। मनोजवसो
वः पितृभिर्दक्षिणत उपदधताम्। प्रचेता वो रुद्रैः
पश्चादुपदधताम्। विश्वकर्मा व आदित्यैरुत्तरत उपदधताम्।
त्वष्टा वो रूपैरुपरिष्टादुपदधताम्। संज्ञानं वः पश्चादिति।
आदित्यः सर्वोऽग्निः पृथिव्याम्। वायुरन्तरिक्षे। सूर्यो दिवि।
चन्द्रमा दिक्षु। नक्षत्राणि स्वलोके। एवा ह्येवा एवा ह्यग्ने।
एवा हि वायो। एवा हीन्द्र। एवा हि पूषन्। एवा हि
देवाः॥ ७४॥

[२०]

आपमापामपः सर्वाः। अस्मादस्मादितोऽमुतः।

अ॒ग्नि॒र्वा॒युश्च॒ सूर्यश्च॑। स॒ह स॑ञ्चस्कर॒र्द्धिया॑। वा॒य्वश्चा॑
रश्मि॒पत॑यः। मरी॑च्यात्मानो॒ अद्रु॑हः। दे॒वीर्भु॑वन॒सूव॑रीः।
पु॒त्रव॑त्वाय॒ मे सु॑त। म॒हाना॑ग्नीर्म॒हामा॑नाः। म॒ह॒सो म॑ह॒सः
स्वः॥ ७५॥

दे॒वीः पर्ज॑न्य॒सूव॑रीः। पु॒त्रव॑त्वाय॒ मे सु॑त। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा
रक्षः॑। अ॒पाश्र्यु॑ष्णिम॒पा रघ॑म्। अ॒पा॑घ्नाम॒पंचा॑वर्ति॒म्।
अ॒पदे॑वीरि॒तो हि॑त। व॒ज्रं दे॑वीरजी॒ताञ्च॑। भु॒वनं दे॑व॒सूव॑रीः।
आ॒दि॒त्यान॑दि॒तिं दे॒वीम्। योनि॑नोर्ध्वमुदी॒षत॑॥ ७६॥

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः।
स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ संस्त॑नूभिः। व्यशेम॑ दे॒वहि॑तं॒ यदायुः॑।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॒र्दधा॑तु।
के॒तवो॑ अरु॒णास॑श्च। ऋ॒षयो॑ वात॒रश्नाः॑। प्र॒तिष्ठाꣳ श॒तधा॑
हि। स॒माहि॑तासो स॒हस्र॑धाय॒सम्। शि॒वा नः॑ श॒न्तमा॑ भवन्तु।
दि॒व्या आप॑ ओष॒धयः॑। सु॒मृडी॒का सर॑स्वति। मा ते॒ व्योम॑
स॒न्दृशि॑॥ ७७॥

[२१]

योऽपां पुष्पं वेद। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
चन्द्रमा वा अपां पुष्पम्। पुष्पवान् प्रजावान् पशुमान् भवति।
य एवं वेद। योऽपामायतनं वेद। आयतनवान् भवति।

अ॒ग्नि॒र्वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। योऽ॒ग्नेरा॒यत॑नं वेद॑॥७८॥

आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॑ वा अ॒ग्नेरा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑। योऽ॒पामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। वा॒युर्वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यो वा॒योरा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति॥७९॥

आपो॑ वै वा॒योरा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑। योऽ॒पामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। अ॒सौ वै तप॑न्न॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। योऽमु॑ष्य॒ तप॑त आ॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॑ वा अ॒मुष्य॒ तप॑त आ॒यत॑नम्॥८०॥

आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑। योऽ॒पामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। च॒न्द्रमा॒ वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यश्च॒न्द्रम॑स आ॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॑ वै च॒न्द्रम॑स आ॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति॥८१॥

य एवं वेद॑। योऽ॒पामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। नक्ष॑त्राणि॒ वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यो नक्ष॑त्राणामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॑ वै नक्ष॑त्राणामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑॥८२॥

योऽ॒पामा॒यत॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। प॒र्जन्यो॒ वा

अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यः पु॒र्जन्य॑स्याऽऽय॑त॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वै पु॒र्जन्य॑स्याऽऽय॑त॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑। योऽपामा॒यत॑नं वेद॑॥८३॥

आ॒यत॑नवान् भवति। सं॒वत्स॑रो वा अ॒पामा॒यत॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। यः सं॒वत्स॑रस्याऽऽय॑त॑नं वेद॑। आ॒यत॑नवान् भवति। आपो॒ वै सं॒वत्स॑रस्याऽऽय॑त॑नम्। आ॒यत॑नवान् भवति। य एवं वेद॑। योऽप्सु नावं॑ प्रति॑ष्ठितां वेद॑। प्रत्ये॒व ति॑ष्ठति॥८४॥

इ॒मे वै लो॒का अ॒प्सु प्रति॑ष्ठिताः। तदे॒षाऽभ्य॑नू॒क्ता। अ॒पा॑ रस॒मुद॑य॑ सन्। सू॒र्ये शु॒क्रं स॒माभृ॑तम्। अ॒पा॑ रस॑स्य॒ यो रसः॑। तं वो॑ गृह्णाम्युत्त॑ममिति॑। इ॒मे वै लो॒का अ॒पा॑ रसः॑। तेऽमु॒ष्मिन्ना॑दित्ये॒ स॒माभृ॑ताः। जा॒नुद॒घ्नीमु॑त्तरवे॒दीं खा॒त्वा। अ॒पां पू॑रयित्वा गु॒ल्फद॒घ्नम्॥८५॥

पु॒ष्कर॑पर्णेः पु॒ष्कर॑दण्डैः पु॒ष्करै॑श्च स॒स्तीर्य॑। तस्मि॑न्वि॒हाय॑से। अ॒ग्निं प्र॒णीयो॑पसमा॒धाय॑। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। कस्मा॑त्प्रणी॒तेऽय॑म॒ग्निश्ची॑यते॑। साप्र॑णी॒तेऽय॑म॒प्सु ह्ययं॑ ची॒यते॑। अ॒सौ भुव॑नेऽप्यना॑हिताग्निरे॒ताः। तम॑भित॑ ए॒ता अ॒बीष्ट॑का॒ उप॑दधाति। अ॒ग्नि॒हो॒त्रे दर्श॑पूर्णमा॒सयोः॑। प॒शुब॒न्धे चा॑तुर्मा॒स्येषु॑॥८६॥

अथो॑ आहुः। सर्वेषु॑ यज्ञ॒क्रतु॑ष्विति॑। ए॒तद्ध॑ स्म॒ वा

आहुः शण्डिलाः। कमग्निं चिनुते। सत्रियमग्निं चिन्वानः।
संवत्सरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं चिन्वानः।
अमुमादित्यं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते॥८७॥

नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। प्राणान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। ब्रह्मं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। शरीरं प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते।
उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः॥८८॥

इमाँल्लोकान्प्रत्यक्षेण। कमग्निं चिनुते। इममारुणकेतुकमग्निं
चिन्वान इति। य एवासौ। इतश्चाऽमुतश्चाऽव्यतीपाती।
तमिति। योऽग्नेर्मिथूया वेद। मिथुनवान्भवति। आपो वा
अग्नेर्मिथूयाः। मिथुनवान्भवति। य एवं वेद॥८९॥

[२२]

आपो वा इदमासन्त्सलिलमेव। स प्रजापतिरेकः
पुष्करपर्णे समभवत्। तस्यान्तर्मनसि कामः समवर्तत। इदं
सृजेयमिति। तस्माद्यत्पुरुषो मनसाऽभिगच्छति। तद्वाचा
वदति। तत्कर्मणा करोति। तदेषाऽभ्यनूक्ता। कामस्तदग्रे
समवर्तताधि। मनसो रेतः प्रथमं यदासीत्॥९०॥

सतो बन्धुमसति निरविन्दन्। हृदि प्रतीष्या क्वयो
मनीषेति। उपैन्नन्तदुपनमति। यत्कामो भवति। य एवं
वेद। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। शरीरमधूनुत। तस्य

यन्मा॒ऽसमासी॑त्। ततो॑ऽरु॒णाः के॒तवो॑ वा॒त॑र॒श॒ना ऋष॑य॒
उद॑तिष्ठन्॥११॥

ये नखाः॑। ते वैखान॒साः। ये वालाः॑। ते वा॒लखि॒ल्याः। यो
रसः॑। सो॑ऽपाम्। अ॒न्त॒र॒तः कूर्मं॑ भू॒त॑ऽ सर्प॑न्तम्। तम॑ब्रवीत्।
मम॒ वैत्व॑ङ्गा॒ऽसा। सम॑भूत्॥१२॥

नेत्य॑ब्रवीत्। पूर्॒वमे॒वाह॑मिहास॒मिति॑। तत्पु॑रुषस्य
पुरु॑षत्वम्। स स॒हस्र॑शीर्षा॒ पुरु॑षः। स॒हस्रा॒क्षः स॒हस्र॑पात्।
भू॒त्वोद॑तिष्ठत्। तम॑ब्रवीत्। त्वं वै पूर्॒व॑ऽ सम॑भूः। त्वमि॒दं
पूर्वः॑ कुरु॒ष्वेति॑। स इ॒त आ॒दाया॑ऽऽपः॥१३॥

अ॒ञ्जलि॑ना॒ पुर॑स्ता॒दुपा॑दधात्। ए॒वाह्ये॑वेति॑। तत॑ आ॒दित्य॑
उद॑तिष्ठत्। सा प्राची॑ दिक्। अथा॑रु॒णः के॒तुर्दक्षि॑णत
उपा॑दधात्। ए॒वाह्य॑ग्र इति॑। ततो॑ वा अ॒ग्निरुद॑तिष्ठत्। सा
दक्षि॑णा दिक्। अथा॑रु॒णः के॒तुः प॒श्चादु॑पादधात्। ए॒वा हि
वायो॑ इति॑॥१४॥

ततो॑ वा॒युरुद॑तिष्ठत्। सा प्र॒तीची॑ दिक्। अथा॑रु॒णः
के॒तुरु॑त्तर॒त उ॑पादधात्। ए॒वाही॑न्द्रेति॑। ततो॑ वा इन्द्र॒
उद॑तिष्ठत्। सोदी॑ची दिक्। अथा॑रु॒णः के॒तुर्मध्य॑ उपादधात्।
ए॒वा हि पू॒षन्नि॑ति॑। ततो॑ वै पू॒षोद॑तिष्ठत्। सेयं दिक्॥१५॥

अथा॑रु॒णः के॒तुरु॑परि॒ष्ठादु॑पादधात्। ए॒वा हि दे॒वा इति॑।
ततो॑ दे॒वमनु॑ष्याः पि॒तरः॑। ग॒न्ध॒र्वा॒प्सर॑स॒श्चोद॑तिष्ठन्। सो॒र्ध्वा

दिक्। या विप्रुषो विपरापतन्। ताभ्योऽसुरा रक्षांसि
पिशाचाश्चोदतिष्ठन्। तस्मात्ते पराभवन्। विप्रुङ्क्षो हि ते
समभवन्। तदेषाऽभ्यनूक्ता॥९६॥

आपो ह यद्धृहतीर्गर्भमायन्। दक्षं दधाना जूनयन्तीः
स्वयम्भुम्। तत इमेध्यसृज्यन्त सर्गाः। अज्यो वा इदं
समभूत्। तस्मादिदं सर्वं ब्रह्म स्वयम्भ्विति। तस्मादिदं
सर्वं शिथिलमिवाऽध्रुवमिवाभवत्। प्रजापतिर्वाव
तत्। आत्मनाऽऽत्मानं विधाय। तदेवानुप्राविशत्।
तदेषाऽभ्यनूक्ता॥९७॥

विधाय लोकान् विधाय भूतानि। विधाय सर्वाः
प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा ऋतस्य।
आत्मनाऽऽत्मानमभि संविवेशेति। सर्वमेवेदमात्वा।
सर्वमवरुद्ध। तदेवानुप्राविशति। य एवं वेद॥९८॥

[२३]

चतुष्टय्य आपो गृह्णाति। चत्वारि वा अपां रूपाणि।
मेघो विद्युत्। स्तनयिबुवृष्टिः। तान्येवावरुन्धे। आतपति
वर्षा गृह्णाति। ताः पुरस्तादुपदधाति। एता वै ब्रह्मवर्चस्या
आपः। मुखत एव ब्रह्मवर्चसमवरुन्धे। तस्मान्मुखतो
ब्रह्मवर्चसितरः॥९९॥

कूप्या गृह्णाति। ता दक्षिणत उपदधाति। एता

वै तेजस्विनीरापः। तेज एवास्य दक्षिणतो दधाति।
तस्माद्वक्षिणोऽर्धस्तेजस्वितरः। स्थावरा गृह्णाति। ताः
पश्चादुपदधाति। प्रतिष्ठिता वै स्थावराः। पश्चादेव प्रतितिष्ठति।
वहन्तीर्गृह्णाति॥१००॥

ता उत्तरत उपदधाति। ओजसा वा एता वहन्तीरिवोद्वृत्तीरिव
आकूजतीरिव धावन्तीः। ओज एवास्योत्तरतो दधाति।
तस्मादुत्तरोऽर्ध ओजस्वितरः। सम्भार्या गृह्णाति। ता मध्य
उपदधाति। इयं वै सम्भार्याः। अस्यामेव प्रतितिष्ठति।
पुल्वल्या गृह्णाति। ता उपरिष्ठादुपादधाति॥१०१॥

असौ वै पुल्वयाः। अमुष्यामेव प्रतितिष्ठति।
दिक्षूपदधाति। दिक्षु वा आपः। अन्नं वा आपः।
अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते। तदवरुन्धे।
तं वा एतमरुणाः केतवो वातरशना ऋषयोऽचिन्वन्।
तस्मादारुणकेतुकः॥१०२॥

तदेषाऽभ्यनूक्ता। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः।
प्रतिष्ठा५ शतधा हि। समाहितासो सहस्रधायसमिति।
शतशश्चैव सहस्रशश्च प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते। य
उचैनमेवं वेद॥१०३॥

[२४]

जानुदघ्नीमुत्तरवेदीं खात्वा। अपां पूरयति। अपा५
सर्वत्वाय। पुष्करपर्ण५ रुक्मं पुरुषमित्युपदधाति। तपो

वै पुष्करपर्णम्। सत्यं रुक्मः। अमृतं पुरुषः। एतावद्वा
वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति॥१०४॥

तदवरुन्धे। कूर्ममुपदधाति। अपामेव मेधमवरुन्धे। अथो
स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। आपमापामपः सर्वाः। अस्मा-
दस्मादितोऽमुतः। अग्निर्वायुश्च सूर्यश्च। सह संश्चस्करद्धिया
इति। वाय्वश्चा रश्मिपतयः। लोकं पृणच्छिद्रं पृण॥१०५॥

यास्तिस्रः परमजाः। इन्द्रघोषा वो वसुभिरेवाह्येवेति। पञ्च-
चितय उपदधाति। पाङ्गोऽग्निः। यावानेवाग्निः। तं चिनुते।
लोकं पृणया द्वितीयामुपदधाति। पञ्च पदा वै विराट्। तस्या
वा इयं पादः। अन्तरिक्षं पादः। द्यौः पादः। दिशः पादः।
पुरोरजाः पादः। विराज्येव प्रतितिष्ठति। य एतमग्निं चिनुते।
य उचैनमेवं वेद॥१०६॥

[२५]

अग्निं प्रणीयोपसमाधाय। तमभित एता अबीष्टका
उपदधाति। अग्निहोत्रे दर्शपूर्णमासयोः। पशुबन्धे
चातुर्मास्येषु। अथो आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। अथ
ह स्माहारुणः स्वायम्भुवः। सावित्रः सर्वोऽग्निरित्यननुषङ्गं
मन्यामहे। नाना वा एतेषां वीर्याणि। कमग्निं चिनुते॥१०७॥

सत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। सावित्रमग्निं
चिन्वानः। कमग्निं चिनुते। नाचिकेतमग्निं चिन्वानः। कमग्निं

चिनुते। चातुरहोत्रियमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।
वैश्वसृजमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते॥१०८॥

उपानुवाक्यमाशुमग्निं चिन्वानः। कमग्निं चिनुते।
इममारुणकेतुकमग्निं चिन्वान इति। वृषा वा अग्निः।
वृषाणौ सङ्स्फालयेत्। हन्येतास्य यज्ञः। तस्मान्नानुषज्यः।
सोत्तरवेदिषु ऋतुषु चिन्वीत। उत्तरवेद्याङ् ह्यग्निश्चीयते।
प्रजाकामश्चिन्वीत॥१०९॥

प्राजापत्यो वा एषोऽग्निः। प्राजापत्याः प्रजाः। प्रजावान्
भवति। य एवं वेद। पशुकामश्चिन्वीत। संज्ञानं वा एतत्
पशूनाम्। यदापः। पशूनामेव संज्ञानेऽग्निं चिनुते। पशुमान्
भवति। य एवं वेद॥११०॥

वृष्टिकामश्चिन्वीत। आपो वै वृष्टिः। पर्जन्यो वर्षुको
भवति। य एवं वेद। आमयावी चिन्वीत। आपो वै भेषजम्।
भेषजमेवास्मै करोति। सर्वमायुरेति। अभिचरङ्श्चिन्वीत।
वज्रो वा आपः॥१११॥

वज्रमेव भ्रातृव्येभ्यः प्रहरति। स्तृणुत एनम्। तेजस्कामो
यशस्कामः। ब्रह्मवर्चसकामः स्वर्गकामश्चिन्वीत। एतावद्वा
वाऽस्ति। यावदेतत्। यावदेवास्ति। तदवरुन्धे। तस्यैतद्वृतम्।
वर्षति न धावेत्॥११२॥

अमृतं वा आपः। अमृतस्यानन्तरित्यै। नाप्सु मूत्रपुरीषं
कुर्यात्। न निष्ठीवेत्। न विवसनः स्नायात्। गुह्यो वा

ए॒षोऽग्निः॑। ए॒तस्या॒ग्नेरन॑तिदाहाय। न पु॑ष्करप॒र्णानि॑ हि॒रण्यं॑
वाऽधि॑तिष्ठेत्। ए॒तस्या॒ग्नेरन॑भ्यारोहाय। न कूर्म॑स्याश्री॒यात्।
नोद॑कस्या॒घातु॑कान्येन॑मोद॑कानि॑ भवन्ति। अ॒घातु॑का॒ आपः॑।
य ए॒तम॒ग्निं चि॑नुते। य उ॒चैनमे॒वं वेद॑॥११३॥

[२६]

इ॒मानु॑कं भु॒वना॑ सीषधेम। इन्द्र॑श्च वि॒श्वे च॑ दे॒वाः। य॒ज्ञं
च॑ नस्त॒न्वं च॑ प्र॒जां च॑। आ॒दि॒त्यैरिन्द्रः॑ स॒ह सी॑षधातु।
आ॒दि॒त्यैरिन्द्रः॑ सग॑णो म॒रुद्भिः॑। अ॒स्माकं॑ भू॒त्ववि॑ता
त॒नूना॑म्। आ॒प्लव॑स्व प्र॒प्लव॑स्व। आ॒ण्डीभ॑वज॒ मा मु॒हुः।
सु॒खादी॑न्दुःखनि॒धना॑म्। प्र॒तिमु॑श्चस्व॒ स्वां पु॑रम्॥११४॥

मरी॑चयः स्वायम्भु॒वाः। ये श॑री॒राण्य॑कल्पयन्। ते ते॑ दे॒हं
क॑ल्पयन्तु। मा च॑ ते॒ ख्या॑स्मि॒ तीरि॑षत्। उत्तिष्ठ॑त॒ मा स्व॑प्त।
अ॒ग्निमि॑च्छ॒ध्वं भा॑र॒ताः। राज्ञः॑ सोम॑स्य तृ॒प्तासः॑। सूर्ये॑ण
स॒युजो॑षसः। यु॒वां सु॒वासाः॑। अ॒ष्टाच॑क्रा॒ नव॑द्वारा॥११५॥

दे॒वानां॑ पू॒रयो॑ध्या। तस्या॑ हिरण्म॒यः को॒शः। स्व॒र्गो
लो॒को ज्योति॑षाऽऽवृ॑तः। यो वै तां॑ ब्रह्म॑णो वे॒द।
अ॒मृते॑नाऽऽवृ॑तां पु॒रीम्। तस्मै॑ ब्रह्म॑ च॒ ब्रह्मा॒ च। आ॒युः
की॒र्तिं प्र॒जां द॑दुः। वि॒भ्राज॑माना॒ हरि॑णीम्। य॒शसा॑
सम्प॒रीवृ॑ताम्। पु॒रं हिर॑ण्मयीं ब्रह्मा॥११६॥

वि॒वेशा॑ऽप॒राजि॑ता। प॒राडे॑त्य॒ज्याम॒यी। प॒राडे॑त्य॒नाश॒की।

इह चा॑मु॒त्र चान्वे॑ति। वि॒द्वान्दे॑वासुरानु॑भ॒यान्। यत्कु॑मा॒री
म॒न्द्रय॑ते। य॒द्योषि॑द्यत्प॑तिव्रता॑। अरि॑ष्टं यत्किं च॑ क्रि॒यते॑।
अ॒ग्निस्तदनु॑वेधति। अ॒श्रुता॑सः श्र॒तास॑श्च॥११७॥

य॒ज्वानो॑ येऽप्य॑य॒ज्वनः॑। स्वर्य॑न्तो नापे॑क्षन्ते। इन्द्र॑म॒ग्निं
च॑ ये वि॒दुः। सि॒कता॑ इव सं॒यन्ति॑। र॒श्मिभिः॑ समुदीरि॑ताः।
अ॒स्माल्लो॒काद॑मुष्मा॒च्च। ऋषि॑भिर॒दात्पृ॑श्निभिः। अपे॑त॒ वीत॑ वि
च॑ सर्प॒तातः॑। येऽत्र॒ स्थ पु॑रा॒णा ये च॑ नूत॑नाः। अहो॑भिर॒द्विर॒क्तु-
भिर्व्य॑क्तम्॥११८॥

य॒मो द॑दात्वव॒सान॑मस्मै। नृ मु॑णन्तु नृपा॒त्वर्यः॑। अ॒कृष्टा
ये च॑ कृष्ट॑जाः। कु॒मारी॑षु क॒नीनी॑षु। जा॒रिणी॑षु च॑ ये हि॒ताः।
रेतः॑ पीता॒ आण्डे॑पीताः। अङ्गा॑रेषु च॑ ये हु॒ताः। उ॒भया॑न्
पु॒त्रपौ॒त्रकान्। यु॒वेऽहं॑ य॒मराज॑गान्। श॒तमि॒त्रु श॒रदः॑॥११९॥

अदो॑ यद्व॒ह्म विल॑बम्। पि॒तृणां॑ च॑ य॒मस्य॑ च।
वरु॑णस्याश्वि॒नोर॒ग्नेः। म॒रुता॑ च वि॒हाय॑साम्। का॒मप्र॑यव॒णं मे
अस्तु॑। स ह्ये॒वास्मि॑ स॒नात॑नः। इति॑ नाको ब्र॒ह्मिश्र॑वो रा॒यो
धन॑म्। पु॒त्राना॑पो दे॒वीरि॒हाऽऽहि॑त॥१२०॥

[२७]

विशी॑र्ष्णीं गृध्र॑शीर्ष्णीं च। अपे॑तो निर्ऋ॒तिः ह॑थः।
परि॑बाधः श्वेत॑कुक्षम्। नि॒जङ्घ॑ श॒बलो॑दरम्। स॒ तान्
वा॒च्याय॑या स॒ह। अ॒ग्ने नाश॑य स॒न्दशः॑। ई॒र्ष्या॑सू॒ये बु॑भुक्षाम्।

म॒न्युं कृ॒त्यां च॑ दी॒धिरे। रथे॑न कि॒शुका॑व॒न्ता। अ॒ग्ने नाश॑य
स॒न्द॒शः॑॥१२१॥

[२८]

प॒र्जन्या॑य॒ प्रगा॑यत। दि॒वस्पु॑त्राय॒ मी॒ढुषे॑। स नो॑
य॒वस॑मिच्छतु। इ॒दं वचः॑ प॒र्जन्या॑य स्व॒राजे॑। हृ॒दो
अ॒स्त्वन्त॑र॒न्तद्यु॑योत। म॒योभू॑र्वातो॒ विश्व॑कृ॒ष्टयः॑ स॒न्त्वस्मे॑।
सु॒पिप्प॒ला ओष॑धीर्दे॒वगो॑पाः। यो गर्भ॑मोष॒धीना॑म्। गवा॑
कृ॒णोत्य॑र्व॒ताम्। प॒र्जन्यः॑ पुरु॒षीणा॑म्॥१२२॥

[२९]

पुन॑र्मामै॒त्विन्द्रि॑यम्। पुन॒रायुः॑ पुन॒र्भगः॑। पुन॒र्ब्राह्म॑णमैतु
मा। पुन॒र्द्रवि॑णमैतु मा। यन्मे॒ऽद्य रे॑तः पृथि॒वीम॑स्कान्।
यदोष॑धीर॒प्यस॑र॒द्यदा॑पः। इ॒दं तत्पु॑न॒राद॑दे। दी॒र्घायु॑त्वाय॒
वर्च॑से। यन्मे॒ रेतः॑ प्रसि॒च्यते॑। यन्म॒ आजा॑यते पुनः॑। तेन॑
मा॒ममृ॑तं कुरु। तेन॑ सु॒प्रज॑सं कुरु॥१२३॥

[३०]

अ॒द्भ्यस्ति॑रो॒ऽधाऽजा॑यत। तव॑ वैश्रव॒णः स॑दा। तिरो॑ऽधेहि
सप॒त्नान्नः॑। ये अपो॑ऽश्नन्ति॑ केच॒न। त्वा॒ष्ट्रीं मा॒यां वैश्र॑व॒णः।
रथ॑स॒हस्र॑व॒न्धुर॑म्। पुरु॒श्च॒क्र॑स॒हस्रा॑श्वम्। आ॒स्था॒याया॑हि
नो ब॒लिम्। यस्मै॑ भू॒तानि॑ ब॒लिमा॑व॒हन्ति॑। धनं॑ गावो॒ हस्ति॑
हि॒रण्य॑म॒श्वान्॥१२४॥

असांम सुम॒तौ य॒ज्ञियं॑स्य। श्रियं॑ बिभ्र॒तोऽन्न॑मुखीं
वि॒राज॑म्। सु॒द॒र॒शने॑ च॒ क्रौ॒श्चे च॑। मै॒ना॒गे च॑ म॒हा॒गिरौ॑।
श॒त॒द्वा॒ट्टार॑गम॒न्ता। स॒॒ह्य॒र्यं नगरं॑ तव॑। इति॑ मन्त्राः।
कल्पो॑ऽत ऊ॒र्ध्वम्। यदि॑ बलि॒ः हरे॑त्। हि॒र॒ण्य॒ना॒भये॑
वि॒तु॒दये॑ कौ॒बे॒राया॑यं ब॒लिः॥१२५॥

सर्व॑भूताधिपतये नम इति॑। अथ बलि॒ः ह॒त्वोप॑तिष्ठेत्।
क्ष॒त्रं क्ष॒त्रं वै॑श्रव॒णः। ब्रा॒ह्म॒णा वय॑ः॒ स्मः। नम॑स्ते
अस्तु॒ मा मां हि॑ःसीः। अस्मात्प्रविश्यान्नमद्धीति॑। अथ
तम॑ग्निमादधीत्। यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयु॒ञ्जी॒त। ति॒रोऽधा॒ भूः।
ति॒रोऽधा॒ भुवः॥१२६॥

ति॒रोऽधाः॒ स्वः। ति॒रोऽधा॒ भूर्भुवः॒ स्वः। सर्वे॑षां
लोकाना॑माधिपत्ये॑ सीदेति॑। अथ तम॑ग्निमिन्धीत्।
यस्मिन्नेतत्कर्म प्रयु॒ञ्जी॒त। ति॒रोऽधा॒ भूः स्वाहा॑। ति॒रोऽधा॒
भुवः॒ स्वाहा॑। ति॒रोऽधाः॒ स्वः स्वाहा॑। ति॒रोऽधा॒ भूर्भुवः॒ स्वः
स्वाहा॑। यस्मिन्नस्य॑ काले सर्वा आहुती॑र्हुता भवे॒युः॥१२७॥

अपि॑ ब्राह्मण॑मुखीनाः। तस्मिन्न॑हः काले प्रयु॒ञ्जी॒त।
परः॑ सु॒प्तज॑नाद्वेपि। मास्म प्रमाद्यन्त॑माध्यापयेत्। सर्वार्थाः॑
सिद्ध्य॑न्ते। य एवं वे॒द। क्षु॒ध्यन्नि॑दमजा॒नता॑म्। सर्वार्थाः॑
न सिद्ध्य॑न्ते। यस्तै॑ वि॒घातु॑को भ्रा॒ता। ममा॑न्तर॑हृदये
श्रितः॥१२८॥

तस्मा॑ इ॒मम॑ग्र॒पिण्डं॑ जुहोमि। स मे॑ऽर्था॒न्मा वि॑व॒धीत्।

मयि स्वाहा॥ राजाधिराजाय प्रसह्यसाहिने॥ नमो वयं
 वैश्रवणाय कुर्महे। स मे कामान्कामकामाय मह्यम्।
 कामेश्वरो वैश्रवणो ददातु। कुबेराय वैश्रवणाय। महाराजाय
 नमः। केतवो अरुणासश्च। ऋषयो वातरशनाः। प्रतिष्ठां
 शतधा हि। समाहितासो सहस्रधायसम्। शिवा नः शन्तमा
 भवन्तु। दिव्या आप ओषधयः। सुमृडीका सरस्वति। मा
 ते व्योम सन्दृशि॥१२९॥

[३१]

संवत्सरमेतद्व्रतं चरेत्। द्वौ वा मासौ। नियमः
 समासेन। तस्मिन्नियमविशेषाः। त्रिषवणमुदकोपस्पर्शी।
 चतुर्थकालपानभक्तः स्यात्। अहरहर्वा भैक्षमश्रीयात्।
 औदुम्बरीभिः समिद्धिरग्निं परिचरेत्। पुनर्मासैत्त्विन्द्रियमि-
 त्येतेनानुवाकेन। उद्धृतपरिपूताभिरद्भिः कार्यं कुर्वीत॥१३०॥

असञ्चयवान्। अग्नये वायवे सूर्याय। ब्रह्मणे प्रजापतये।
 चन्द्रमसे नक्षत्रेभ्यः। ऋतुभ्यः संवत्सराय। वरुणायारुणायेति
 व्रतहोमाः। प्रवर्ग्यवदादेशः। अरुणाः काण्डऋषयः। अरण्ये-
 ऽधीयीरन्। भद्रं कर्णेभिरिति द्वै जपित्वा॥१३१॥

महानाम्नीभिरुदकं संस्पर्श्य। तमाचार्यो दद्यात्। शिवा
 नः शन्तमेत्योषधीरालुभते। सुमृडीकेति भूमिम्। एवमपवर्गे।
 धेनुर्दक्षिणा। कंसं वासंश्च क्षौमम्। अन्यद्वा शुक्लम्।
 यथाशक्ति वा। एवस्वाध्यायधर्मेण। अरण्येऽधीयीत।

तपस्वी पुण्यो भवति तपस्वी पुण्यो भवति॥१३२॥

[३२]

भ॒द्रं कर्णे॑भिः शृणु॒याम॑ दे॒वाः। भ॒द्रं प॑श्येमा॒क्षभि॑र्यज॒त्राः।
 स्थि॒रैरङ्गै॑स्तुष्टु॒वाꣳ संस्त॑नूभिः। व्य॒शेम॑ दे॒वहि॑तं॒ यदायुः॑।
 स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः। स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा विश्व॑वे॒दाः।
 स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अरि॒ष्टने॑मिः। स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॒र्दधा॑तु॥

॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

ॐ नमो ब्रह्मणे नमो अस्त्वग्नये नमः पृथिव्यै नम
ओषधीभ्यः। नमो वाचे नमो वाचस्पतये नमो विष्णवे बृहते
करोमि॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

सह वै देवानां चासुराणां च यज्ञौ प्रततावास्तां
वयं स्वर्गं लोकमेष्यामो वयमेष्याम इति तेऽसुराः
सन्नह्य सहसैवाचरन् ब्रह्मचर्येण तपसैव देवास्तेऽसुरा
अमुह्युस्ते न प्राजानुस्ते पराऽभवन्ते न स्वर्गं
लोकमायन् प्रसृतेन वै यज्ञेन देवाः स्वर्गं लोकमायन्
प्रसृतेनासुरान् पराभावयन् प्रसृतो ह वै यज्ञोपवीतिनो
यज्ञोऽप्रसृतोऽनुपवीतिनो यत्किं च ब्राह्मणो यज्ञोपवीत्यधीते
यजत एव तत्तस्माद्यज्ञोपवीत्येवाधीयीत याजयेद्यजत वा
यज्ञस्य प्रसृत्या अजिनं वासो वा दक्षिणत उपवीय दक्षिणं
बाहुमुद्धरतेऽव धत्ते सव्यमिति यज्ञोपवीतमेतदेव विपरीतं
प्राचीनावीतं संवीतं मानुषम्॥१॥

[१]

रक्षांसि ह वा पुरोऽनुवाके तपोग्रमतिष्ठन्त तान्
प्रजापतिर्वरेणोपामन्त्रयत् तानि वरमवृणीताऽऽदित्यो
नो योद्धा इति तान् प्रजापतिरब्रवीद्योधयध्वमिति
तस्मादुत्तिष्ठन्तं ह वा तानि रक्षांस्यदित्यं योधयन्ति
यावदस्तमन्वगात्तानि ह वा एतानि रक्षांसि गायत्रिया-

ऽभि॑मन्त्रि॒तेना॒म्भ॑सा शा॒म्यन्ति॒ तदु॑ ह॒ वा ए॒ते ब्र॑ह्म॒वादि॑नः
 पूर्वा॑भि॒मुखाः स॒न्ध्याया॑ गाय॒त्रिया॑ऽभि॒मन्त्रि॑ता आप॑ ऊ॒र्ध्वं
 वि॒क्षिप॑न्ति॒ ता ए॒ता आपो॑ व॒ज्रीभू॑त्वा ता॒नि रक्षा॑सि
 म॒न्देहा॑रुणे द्वी॒पे प्र॑क्षिपन्ति॒ यत्प्र॑दक्षि॒णं प्र॑क्रमन्ति॒ तेन॑
 पा॒प्मान॑मव॒धून्वन्त्यु॑द्यन्त॑मस्तं॒ यन्त॑म् आदि॒त्यम॑भि॒ध्याय॑न्
 कुर्वन् ब्रा॑ह्म॒णो वि॒द्वान्त्सक॑लं भ॒द्रम॑श्रुते॒ऽसावा॑दि॒त्यो ब्र॒ह्मेति॑
 ब्रह्मै॒व सन् ब्र॑ह्मा॒प्येति॑ य ए॒वं वेद॑॥ २॥

[२]

यद्दे॒वा दे॒वहे॒ळनं॑ दे॒वांस॑श्च॒कृमा व॒यम्। आदि॑त्या॒स्तस्मा॑न्मा
 मु॒ञ्चत॑र्त॒स्यर्ते॑न॒ मामि॑त। दे॒वा जी॒वनका॑म्या यद्वा॒चाऽनृ॑त॒-
 मूदि॑म। तस्मा॑न्न इ॒ह मु॑ञ्चत॒ विश्वे॑ दे॒वाः स॒जोष॑सः। ऋ॒तेन॑
 द्या॒वापृ॑थि॒वी ऋ॒तेन॑ त्व॒ सं॑र॒स्वति॑। कृ॒तान्नः पा॒ह्येन॑सो॒ यत्किं
 चानृ॑तमूदि॒म। इन्द्रा॑ग्नी मि॒त्रावरु॑णौ सोमो॑ धा॒ता बृ॒हस्प॑तिः।
 ते नो॑ मु॒ञ्चन्त्वेन॑सो॒ यदन्य॑कृत॒मारि॑म। स॒जात॑श॒सादु॑त
 जा॑मि॒शसा॑ज्याय॑सः श॒सादु॑त वा कनी॑यसः। अना॑धृष्टं
 दे॒वकृ॑तं॒ यदे॒नस्तस्मा॑त् त्वम॒स्माञ्जा॑तवे॒दो मुमु॑ग्धि॥ ३॥

यद्वा॒चा यन्मन॑सा बा॒हुभ्या॑मू॒रुभ्या॑म॒ष्टीव॑ज्या॒ शिश्रै॑र्यद॒नृतं॑
 च॒कृमा व॒यम्। अ॒ग्निर्मा तस्मा॑दे॒नसो॑ गा॒र्हप॑त्यः प्रमु॑ञ्चतु
 च॒कृम या॑नि दुष्कृ॒ता। येन॑ त्रि॒तो अ॑र्ण॒वान्निर्ब॑भूव॒ येन॑
 सूर्य॑ तम॑सो निर्मु॒मोच॑। येनेन्द्रो॑ वि॒श्वा अज॑हा॒दरा॑ती॒स्तेना॑हं
 ज्योति॑षा॒ ज्योति॑रान॒शान आ॑क्षि। यत्कु॒सीद॑मप्र॒तीत्तं मये॑ह

येन॑ य॒मस्य॑ नि॒धिना॒ चरा॑मि। ए॒तत्तद॑ग्रे अ॒नृ॒णो भ॑वामि
जी॒वन्ने॒व प्र॒ति तत्ते॑ द॒धामि॑। य॒न्मयि॑ मा॒ता यदा॑ पि॒पे॒ष
यद॒न्तरि॑क्षं॒ यदा॒शसा॑तिक्रामामि त्रि॒ते दे॒वा दि॒वि जा॒ता
यदा॑प॒ इ॒मं मे॑ वरुण॒ तत्त्वा॑ यामि॒ त्वं नो॑ अ॒ग्रे स त्वं नो॑
अ॒ग्रे त्वम॑ग्रे अ॒यासि॑ ॥४॥

[३]

यददी॑व्य॒नृ॒णम॑हं ब॒भूवा॑दि॒त्सन्वा॒ सञ्ज॑गर॒ जनै॑भ्यः।
अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒दिन्द्र॑श्च संविदा॒नौ प्र॑मु॒ञ्चता॑म्। यद्ध॒स्ताभ्यां
च॒कर॒ किल्बि॑षाण्य॒क्षाणां॑ व॒श्रुमु॑प॒जिघ्र॑मानः। उ॒ग्रं प॒श्या
च॑ रा॒ष्ट्रभृ॑च्च॒ तान्य॑प्स॒रसा॑व॒नुद॑त्तामृ॒णानि॑। उ॒ग्रं प॒श्ये
रा॒ष्ट्रभृ॑त्कि॒ल्बिषा॑णि॒ यद॑क्ष॒वृत्त॑म॒नुद॑त्तमे॒तत्। ने॒त्रं ऋ॑णानृ॒णव॒
इ॒त्स॑मानो य॒मस्य॑ लो॒के अधि॑रञ्जु॒राय॑। अ॒व ते॒ हे॒ळ
उदु॑त्त॒ममि॑मं मे॑ वरुण॒ तत्त्वा॑ यामि॒ त्वं नो॑ अ॒ग्रे स त्वं
नो अ॒ग्रे। सङ्कु॑सुको॒ विकु॑सुको॒ निर्ऋ॑थो यश्च॑ निस्व॒नः।
तेऽ(१)स्मद्य॑क्ष॒मम॑ना॒गसो॑ दू॒रादू॒रम॑ची॒चत॑म्। निर्य॑क्ष॒मम॑ची॒चते॑
कृ॒त्यां निर्ऋ॑तिं च। तेन॒ योऽ(१)स्म॑त्समृ॒च्छातै॑ तम॑स्मै
प्रसु॑वामसि। दुःश॒ःसा॒नुश॒ःसा॒भ्यां घ॒णेना॑नुघ॒णेन॑ च।
तेना॒न्योऽ(१)स्म॑त्समृ॒च्छातै॑ तम॑स्मै प्रसु॑वामसि। सं वर्च॑सा॒
पय॑सा॒ सन्त॑नूभि॒रग॑न्महि॒ मन॑सा॒ स॒ शि॒वेन॑। त्वष्टा॑ नो॒
अत्र॑ विद॑धातु रा॒योऽनु॑मा॒र्ष्टु त॒न्वो(१) यद्वि॑लि॒ष्टम्॥५॥

[४]

आयु॑ष्टे वि॒श्वतो॑ दध॒द्यम॒ग्निर्वरे॑ण्यः। पुन॑स्ते प्रा॒ण
 आया॑ति॒ परा॒यक्ष्म॑ सु॒वामि॑ ते। आ॒युर्दा अ॑ग्रे ह॒विषो॑
 जुषा॑णो घृ॒तप्र॑तीको घृ॒तयो॑निरेधि। घृ॒तं पी॒त्वा मधु॑ चारु॒
 गव्यं॑ पि॒तेव॑ पु॒त्रम॒भिर॑क्षतादि॒मम्। इ॒मम॑ग्न॒ आयु॑षे वर्च॑से
 कृ॒धि ति॒ग्ममो॑जो वरु॒ण स॑ शि॒शाधि॑। मा॒तेवा॑स्मा अदि॒ते
 शर्म॑ यच्छु॒ विश्वे॑ दे॒वा जर॑दष्टि॒र्यथा॑ऽस॑त्। अ॒ग्न आयू॑ःषि
 पव॑स॒ आ सु॒वोर्ज॑मिषं च नः। आ॒रे बा॑धस्व दु॒च्छुना॑म्।
 अ॒ग्रे पव॑स्व॒ स्वपा॑ अ॒स्मे वर्चः॑ सु॒वीर्य॑म्। दध॑द्र॒यिं मयि॑
 पोष॑म्॥६॥

अ॒ग्निर्ऋ॑षिः पव॑मानः पा॒ञ्चज॑न्यः पु॒रोहि॑तः। तमी॑महे
 महा॑ग॒यम्। अ॒ग्रे जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताज्ञा॑तवेदो
 नुद॑स्व। अ॒स्मे दी॑दिहि सु॒मना॒ अहे॑ळ॒च्छर्म॑न्ते स्याम त्रि॒वरू॑थ
 उ॒द्भौ। स॒हसा॑ जा॒तान्प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्प्र॑त्यजा॒ताज्ञा॑तवेदो
 नुद॑स्व। अ॒धि नो॑ ब्रूहि सु॒मन॑स्यमा॒नो व॒यः स्या॑म
 प्र॑णु॒दा नः स॒पत्नान्। अ॒ग्रे यो नो॑ऽभि॒तो ज॑नो वृ॒को वा॑रो
 जिघा॑सति। ता॒ऽस्त्वं वृ॑त्रहं जहि वस्व॒स्मभ्य॑माभ॑र। अ॒ग्रे
 यो नो॑ऽभि॒दास॑ति स॒मानो॑ यश्च॒ निष्ट्यः॑। तं व॒यः स॒मिधं॑
 कृ॒त्वा तुभ्य॑म॒ग्नेऽपि॑ दध्म॑सि॥७॥

यो नः श॒पाद॑श॒पतो॑ यश्च॒ नः श॑प॒तः श॑पा॒त्। उ॒षाश्च॒

तस्मै निमृक् सर्वं पापं समूहताम्। यो नः सपत्नो
 यो रणो मर्तोऽभिदासन्ति देवाः। इध्मस्यैव प्रक्षायन्तो मा
 तस्योच्छेषि किं चन। यो मां द्वेष्टि जातवेदो यं चाहं द्वेष्मि
 यश्च माम्। सर्वाङ्गस्तान्ग्रे सन्देहं याङ्श्चाहं द्वेष्मि ये च
 माम्। यो अस्मभ्यमरातीयाद्यश्च नो द्वेष्टते जनः। निन्दाद्यो
 अस्मान्दिप्साच्च सर्वाङ्गस्तान्मष्मषा कुरु। सञ्शितं मे
 ब्रह्म सञ्शितं वीर्या(१)म्बलम्। सञ्शितं क्षत्रं मे जिष्णु
 यस्याहमस्मि पुरोहितः। उदैषां बाहू अतिरमुद्वर्चो अथो
 बलम्। क्षिणोमि ब्रह्मणाऽमित्रानुन्नयामि स्वा(१)म् अहम्।
 पुनर्मनः पुनरायुर्म आगात्पुनश्चक्षुः पुनः श्रोत्रं म आगात्पुनः
 प्राणः पुनराकूतं म आगात्पुनश्चित्तं पुनराधीतं म आगात्।
 वैश्वानरो मेऽदब्धस्तनूपा अवबाधतां दुरितानि विश्वा॥८॥

[५]

वैश्वानराय प्रतिवेदयामो यदीनृणं सङ्गरो देवतांसु। स
 एतान्पाशान् प्रमुचन् प्रवेद स नो मुञ्चातु दुरितादवद्यात्।
 वैश्वानरः पवयान्नः पवित्रैर्यत्सङ्गरमभिधावाभ्याशाम्।
 अनाजानन्मनसा याचमानो यदत्रैनो अव तत्सुवामि।
 अमी ये सुभगे दिवि विचृतौ नाम तारके। प्रेहामृतस्य
 यच्छतामेतद्वद्धकमोचनम्। विजिहीर्ष लोकाङ्कधि
 बन्धान्मुञ्चासि बद्धकम्। योनैरिव प्रच्युतो गर्भः सर्वान्
 पथो अनुष्व। स प्रजान्प्रतिगृणीत विद्वान्प्रजापतिः

प्रथम॒जा ऋ॒तस्य॑। अ॒स्माभिर्दत्तं॑ ज॒रसः॑ प॒रस्ता॒दच्छिन्नं॑
तन्तु॑मनु॒सञ्चरे॑म॥९॥

त॒तं तन्तु॑मन्वे॒के अनु॑ सञ्चर॑न्ति॒ येषां॑ दत्तं॑ पि॒त्र्यमाय॑नवत्।
अ॒बन्ध्वे॒के द॑दतः प्र॒यच्छा॑दातुं चेच्छु॒क्रवा॑सः स्व॒र्ग ए॑षाम्।
आर॑भेथामनु स॒र॑भेथा॑ समानं पन्था॑मवथो घृ॒तेन॑। यद्वा॑
पूर्तं॑ परि॒विष्टं॑ यदग्नौ तस्मै गोत्रा॑येह जाया॑पती स॒र॑भेथाम्।
यदन्तरि॑क्षं पृथि॒वीमु॑त द्यां यन्मा॒तरं॑ पि॒तरं॑ वा जिहि॑सि॒म।
अ॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒देन॑सो गार्ह॑पत्य॒ उन्नो॑ नेषद्दुरि॒ता या॑नि
चकृ॑म। भूमि॑र्मा॒ताऽदि॑तिर्नो ज॒नित्रं॑ भ्राता॒ऽन्तरि॑क्षम॒भिश॑स्त
एनः॑। द्यौर्नः॑ पि॒ता पि॑तृयाच्छं भ॒वासि॑ जा॒मि मि॒त्वा मा
वि॑वि॒धिसि॑ लो॒कात्। यत्र॑ सु॒हार्दः॑ सु॒कृतो॑ म॒दन्ते॑ वि॒हाय॑ रोगं
त॒न्वा(१)॑ स्वाया॑म्। अ॒श्लो॒णाङ्गैर॑हु॒ताः स्व॒र्गे तत्र॑ पश्ये॑म
पि॒तरं॑ च पु॒त्रम्। यदन्न॑म॒द्व्यनृ॑तेन दे॒वा दा॑स्यन्नदा॑स्यन्नु॒त
वा॑ करि॒ष्यन्। यद्दे॒वानां॑ चक्षु॒ष्यागो॑ अ॒स्ति॒ यदे॒व किं॑
च॑ प्रतिजग्रा॒हम॒ग्निर्मा॑ तस्मा॒दनृ॑णं कृ॒णोतु॑। यदन्न॑म॒ग्निं
बहु॑धा वि॒रूपं॑ वा॒सो हि॑र॒ण्यमु॑त गा॒मजा॑मवि॒म। यद्दे॒वानां॑
चक्षु॒ष्यागो॑ अ॒स्ति॒ यदे॒व किं॑ च॑ प्रतिजग्रा॒हम॒ग्निर्मा॑
तस्मा॒दनृ॑णं कृ॒णोतु॑। यन्मया॑ मन॑सा वा॒चा कृ॑तमे॒नः
कदा॑चन। सर्व॑स्मा॒त्तस्मा॑न्मेळि॒तो मो॒ग्धि॒ त्वं हि॑ वे॒त्थ
यथा॑त॒थम्॥१०॥

[६]

वा॒तर॑श॒ना ह॒ वा ऋ॒षयः॑ श्र॒म॒णा ऊ॒र्ध्वम॑न्थि॒नो
 ब॒भूवु॑स्तानृ॒षयो॑ऽर्थ॒माय॑ऽस्ते नि॒लाय॑मच॒रऽस्तेऽनु॑प्रवि॒शुः
 कू॒श्मा॒ण्डानि॑ ता॒ऽस्तेष्व॑न्वि॒न्द॒ञ्छ्रद्ध॑या च॒ तप॑सा च॒
 तानृ॒षयो॑ऽब्रुवन्क॒था नि॒लाय॑ च॒रथे॑ति॒ त ऋ॒षी॑नब्रुवन्मो॒
 वोऽस्तु॑ भ॒गव॑न्तोऽस्मिन्धा॒मि के॑न॒ वः स॑पर्या॒मेति॑
 तानृ॒षयो॑ऽब्रुवन्प॒वित्रं॑ नो ब्रू॒त येना॑रेप॒सः स्या॑मेति॒ त
 ए॒तानि॑ सू॒क्तान्य॑पश्यन् यद्दे॒वा दे॒वहे॑ळ॒नं यददी॑व्य॒नृण॑म॒हं
 ब॒भूवाऽऽयु॑ष्टे वि॒श्वतो॑ दध॒दित्ये॑तैराज्यं जुहु॒त वैश्व॑ान॒राय॑
 प्रति॑वेदयाम॒ इत्यु॑प॒तिष्ठ॑त॒ यदर्वा॑ची॒नमे॒नो भ्रू॑णह॒त्याया॑-
 स्तस्मा॑न्मोक्ष्यध्व॒ इति॑ त ए॒तैर॑जुहवु॒स्तेऽरे॑प॒सो-
 ऽभ॑वन्क॒र्मादि॑ष्वेतैर्जु॒ह्यात्पू॒तो दे॒वलो॒कान्ध॑सम॑श्रुते॥११॥

[७]

कू॒श्मा॒ण्डैर्जु॒ह्याद्यो॑ऽपू॒त इ॒व म॑न्ये॒त यथा॑ स्ते॒नो
 यथा॑ भ्रू॒णहै॒वमेष॑ भ॒वति॑ योऽयो॒नौ रे॒तः सि॒ञ्चति॑
 यदर्वा॑ची॒नमे॒नो भ्रू॑णह॒त्याया॑स्तस्मा॑न्मुच्यते॒ याव॑दे॒नो
 दी॒क्षामु॑पैति दीक्षि॒त ए॒तैः सं॑त॒ति जु॑होति संव॒त्सरं॑ दी॒क्षितो॑
 भ॒वति॑ संव॒त्सरा॑दे॒वाऽऽत्मानं॑ पु॒नीते॑ मा॒सं दी॒क्षितो॑ भ॒वति॑
 यो मा॒सः स संव॑त्सरः संव॒त्सरा॑दे॒वाऽऽत्मानं॑ पु॒नीते॑
 चतु॑र्विंशति॒ः रात्री॑र्दीक्षि॒तो भ॒वति॑ चतु॑र्विंशति॒रर्ध॑मा॒साः

संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते द्वादश रात्रीर्दीक्षितो
 भवति द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरादेवाऽऽत्मानं
 पुनीते षड्रात्रीर्दीक्षितो भवति षड्वा ऋतवः संवत्सरः
 संवत्सरादेवाऽऽत्मानं पुनीते तिस्रो रात्रीर्दीक्षितो भवति
 त्रिपदा गायत्री गायत्रिया एवाऽऽत्मानं पुनीते न
 माऽसमंश्रीयान्न स्त्रियमुपेयान्नोपर्यासीत् जुगुप्सेतानृतात्पयो
 ब्राह्मणस्य व्रतं यवागू राजन्यस्यामिक्षा वैश्यस्याथो
 सौम्येप्यध्वर एतद्व्रतं ब्रूयाद्यदि मन्येतोपदस्यामीत्योदनं
 धानाः सक्तून् घृतमित्यनुव्रतयेदात्मनोऽनुपदासाय॥१२॥

[८]

अजान् ह वै पृथ्वींस्तपस्यमानान् ब्रह्म स्वयम्भ्वभ्यानर्षत्त
 ऋषयोऽभवन्तदृषीणामृषित्वं तां देवतामुपातिष्ठन्त
 यज्ञकांमास्त एतं ब्रह्मयज्ञमपश्यन्तमाहरन्तेनायजन्त
 यदृचोऽध्यगीषत् ताः पयआहुतयो देवानामभवन् यद्यजूंषि
 घृताहुतयो यथ्सामानि सोमाहुतयो यदथर्वाङ्गिरसो
 मध्वाहुतयो यद्वह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसीर्मेदाहुतयो देवानामभवन्ताभिः क्षुधं पाप्मानम-
 पाघ्नन्नपहतपाप्मानो देवाः स्वर्गं लोकमायन् ब्रह्मणः
 सायुज्यमृषयोऽगच्छन्॥१३॥

[९]

पञ्च वा एते महायज्ञाः सन्ति प्रतायन्ते सन्ति सन्तिष्ठन्ते
 देवयज्ञः पितृयज्ञो भूतयज्ञो मनुष्ययज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति यद्ग्नौ
 जुहोत्यपि समिधं तद्देवयज्ञः सन्तिष्ठते यत्पितृभ्यः स्वधा
 करोत्यप्यपस्तत्पितृयज्ञः सन्तिष्ठते यद्धूतेभ्यो बलिः हरति
 तद्धूतयज्ञः सन्तिष्ठते यद्वाह्मणेभ्योऽन्नं ददाति तन्मनुष्ययज्ञः
 सन्तिष्ठते यथ्स्वाध्यायमधीयीतैकामप्यृचं यजुः सामं वा
 तद्ब्रह्मयज्ञः सन्तिष्ठते यदृचोऽधीते पयसः कूल्या अस्य
 पितृन्स्वधा अभिवहन्ति यद्यजूंषि घृतस्य कूल्या
 यथ्सामानि सोमं एभ्यः पवते यदथर्वाङ्गिरसो मधोः
 कूल्या यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसिर्मेदसः कूल्या अस्य पितृन्स्वधा अभिवहन्ति
 यदृचोऽधीते पयसाहुतिभिरेव तद्देवास्तर्पयति यद्यजूंषि
 घृताहुतिभिर्यथ्सामानि सोमाहुतिभिर्यदथर्वाङ्गिरसो मध्वा-
 हुतिभिर्यद्वाह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
 नाराशंसिर्मेदाहुतिभिरेव तद्देवास्तर्पयति त एनं तृप्ता
 आयुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन च
 तर्पयन्ति॥१४॥

[१०]

ब्रह्मयज्ञेन यक्ष्यमाणः प्राच्यां दिशि ग्रामादछदिर्दर्श
 उदीच्यां प्रागुदीच्यां वोदित आदित्ये दक्षिणत
 उपवीयोपविश्य हस्ताववनिज्य त्रिराचामेद्विः परिमृज्य

सकृदुपस्पृश्य शिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभ्य
यत्रिराचामति तेन ऋचः प्रीणाति यद्विः परिमृजति तेन
यजूंषि यथ्सकृदुपस्पृशति तेन सामानि यथ्सव्यं पाणिं
पादौ प्रोक्षति यच्छिरश्चक्षुषी नासिके श्रोत्रे हृदयमालभते
तेनार्थर्वाङ्गिरसो ब्राह्मणानीतिहासान् पुराणानि कल्पान्गाथा
नाराशंसीः प्रीणाति दर्भाणां महदुपस्तीर्योपस्थं कृत्वा
प्राडासीनः स्वाध्यायमधीयीतापां वा एष ओषधीनां रसो
यद्दर्भाः सरसमेव ब्रह्म कुरुते दक्षिणोत्तरौ पाणी पादौ कृत्वा
सपवित्रावोमिति प्रतिपद्यत एतद्वै यजुस्त्रयीं विद्यां प्रत्येषा
वागेतत्परममक्षरं तदेतदृचाऽभ्युक्तमृचो अक्षरे परमे व्योमन्
यस्मिन्देवा अधि विश्वे निषेदुर्यस्तन्न वेद किमृचा करिष्यति
य इत्तद्विदुस्त इमे समांसत इति त्रीनेव प्रायुङ्क्त भूर्भुवः
स्वरित्याहेतद्वै वाचः सत्यं यदेव वाचः सत्यं तत्प्रायुङ्क्तार्थं
सावित्रीं गायत्रीं त्रिरन्वाह पृच्छोऽर्धर्चशोऽनवान् संविता
श्रियः प्रसविता श्रियमेवाऽऽप्रोत्यथो प्रज्ञातयैव प्रतिपदा
छन्दांसि प्रतिपद्यते॥१५॥

[११]

ग्रामे मनसा स्वाध्यायमधीयीत दिवा नक्तं वेति हं
स्माऽऽह शौच आह्वेय उतारण्येऽबलं उत वाचोत तिष्ठन्नुत
व्रजन्नुताऽऽसीन उत शयानोऽधीयीतैव स्वाध्यायं तपस्वी
पुण्यो भवति य एवं विद्वान्स्वाध्यायमधीते नमो ब्रह्मणे

नमो॑ अस्त्व॒ग्नये॒ नमः॑ पृथि॒व्यै नम॒ ओष॑धीभ्यः। नमो॑ वा॒चे
नमो॑ वा॒चस्प॑तये॒ नमो॒ विष्ण॑वे बृ॒हते॑ करोमि॥१६॥

[१२]

म॒ध्यन्दि॑ने प्र॒बल॒मधी॑यीता॒सौ खलु॑ वावैष आ॒दित्यो॑
यद्वा॑ह्म॒णस्तस्मा॑त्त॒र्हि तेऽक्षि॑णं॒ तप॑ति॒ तदेषा॑ऽभ्यु॒क्ता।
चि॒त्रं दे॒वाना॑मु॒दगा॑दनी॒कं चक्षु॑र्मि॒त्रस्य॒ वरु॑णस्या॒ग्नेः। आऽप्रा॒
द्यावा॑पृथि॒वी अ॒न्तरि॑क्ष॒ꣳ सूर्य॑ आ॒त्मा जग॑तस्त॒स्थुष॑श्चेति॒
स वा ए॒ष य॒ज्ञः स॒द्यः प्र॑तायते स॒द्यः सन्ति॑ष्ठते॒ तस्य॒ प्राक्
सा॒यम॑वभृ॒थो नमो॒ ब्रह्म॑ण॒ इति॑ परि॒धानी॑यां त्रि॒रन्वा॑हाप
उ॒पस्पृ॑श्य गृ॒हाने॑ति॒ ततो॒ यत्किं च॒ ददा॑ति॒ सा दक्षि॑णा॥१७॥

[१३]

तस्य॒ वा ए॒तस्य॑ य॒ज्ञस्य॒ मेघो॑ हवि॒र्धानं॑ वि॒द्युद॒ग्निर्व॒र्षꣳ
ह॒विः स्त॑नयि॒तुर्व॑ष॒द्धारो॑ यद॒वस्फू॑र्जति॒ सोऽनु॑वष॒द्धारो॑
वा॒युरा॒त्माऽमा॑वा॒स्यां स्वि॑ष्ट॒कृद्य॑ ए॒वं वि॒द्वान्मे॒घे व॒र्षति॑
वि॒द्योत॑माने स्त॒नय॑त्य॒वस्फू॑र्जति॒ पव॑माने वा॒याव॑मावा॒स्याया॑ꣳ
स्वा॒ध्याय॑मधी॒ते तप॑ ए॒व तत्त॑प्यते॒ तपो॑ हि स्वा॒ध्याय॑ इत्यु॒त्तमं॑
नाक॑ꣳ रो॒हत्यु॒त्तमः॑ स॒माना॑ना॒ भव॑ति॒ याव॑न्तꣳ ह॒ वा इ॒मां
वि॒त्तस्य॑ पूर्णा॒ दद॑श्च॒वर्गं॑ लो॒कं ज॑यति॒ ताव॑न्तं लो॒कं ज॑यति॒
भूया॑ꣳसं चाक्ष॒य्यं चाप॑ पुन॒र्मृत्युं॑ ज॑यति॒ ब्रह्म॑णः सायु॒ज्यं
गच्छ॑ति॥१८॥

[१४]

तस्य वा एतस्य यज्ञस्य द्वावनध्यायौ यदात्माऽशुचिर्यद्देशः
 समृद्धिर्देवतानि य एवं विद्वान्महारात्र उषस्युदिते
 व्रजः स्तिष्ठन्नासीनः शयानोऽरण्ये ग्रामे वा यावत्तरसः
 स्वाध्यायमधीते सर्वाल्लोकाञ्जयति सर्वाल्लोकाननृणोऽनु-
 सञ्चरति तदेषाभ्युक्ता। अनृणा अस्मिन्ननृणाः परस्मि-
 स्तृतीये लोके अनृणाः स्याम। ये देवयाना उत पितृयाणाः
 सर्वान्पथो अनृणा आक्षीयेमेत्यग्निं वै जातं पाप्मा जग्राह
 तं देवा आहुतीभिः पाप्मानमपाघ्नन्नाहुतीनां यज्ञेन यज्ञस्य
 दक्षिणाभिर्दक्षिणानां ब्राह्मणेन ब्राह्मणस्य छन्दोभिश्छन्दसां
 स्वाध्यायेनापहतपाप्मा स्वाध्यायो देवपवित्रं वा एतत्तं
 योऽनूत्सृजत्यभागो वाचि भवत्यभागो नाके तदेषाऽभ्युक्ता।
 यस्तित्याजं सखिविदः सखायं न तस्य वाच्यपि भागो
 अस्ति। यदीः शृणोत्यलकः शृणोति न हि प्रवेदं सुकृतस्य
 पन्थामिति तस्मात्स्वाध्यायोऽध्यैतव्यो यं यं क्रतुमधीते
 तेन तेनास्येष्टं भवत्यग्नेर्वायोरादित्यस्य सायुज्यं गच्छति
 तदेषाऽभ्युक्ता। ये अर्वाङ्मुत वा पुराणे वेदं विद्वांसमभितो
 वदन्त्यादित्यमेव ते परिवदन्ति सर्वे अग्निं द्वितीयं
 तृतीयं च हः समिति यावतीर्वे देवतास्ताः सर्वा वेदविदि
 ब्राह्मणे वसन्ति तस्माद्ब्राह्मणेभ्यो वेदविद्भ्यो दिवे दिवे
 नमस्कुर्यान्नाश्लीलं कीर्तयेदेता एव देवताः प्रीणाति॥१९॥

रिच्यंत इव वा एष प्रेव रिच्यते यो याजयति प्रति
वा गृह्णाति याजयित्वा प्रतिगृह्य वाऽनश्नन्निः स्वाध्यायं
वेदमधीयीत त्रिरात्रं वा सावित्रीं गायत्रीमन्वातिरेचयति वरो
दक्षिणा वरेणैव वरः स्पृणोत्यात्मा हि वरः ॥ २० ॥

[१६]

दुहे ह वा एष छन्दांसि यो याजयति स
येन यज्ञक्रतुना याजयेत्सोऽरण्यं परेत्य शुचौ देशे
स्वाध्यायमेवैनमधीयन्नासीत तस्यानशनं दीक्षा स्थानमुपसद
आसनं सुत्या वाग्जुहूर्मन उपभृद्धृतिर्ध्रुवा प्राणो हविः
सामाध्वर्युः स वा एष यज्ञः प्राणदक्षिणोऽनन्तदक्षिणः
समृद्धतरः ॥ २१ ॥

[१७]

कृतिधावकीर्णी प्रविशति चतुर्थेत्याहुर्ब्रह्मवादिनो मरुतः
प्राणैरिन्द्रं बलेन बृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निमेवेतरेण सर्वेण
तस्यैतां प्रायश्चित्तिं विदां चकार सुदेवः काश्यपो यो
ब्रह्मचार्यवकिरेदमावास्यायां रात्र्यामग्निं प्रणीयोपसमाधाय
द्विराज्यस्योपघातं जुहोति कामावकीर्णोऽस्म्यवकीर्णोऽस्मि
काम कामाय स्वाहा कामाभिर्द्रुग्धोऽस्म्यभिर्द्रुग्धोऽस्मि काम
कामाय स्वाहेत्यमृतं वा आज्यममृतमेवाऽऽत्मन्धत्ते
हुत्वा प्रयताञ्जलिः कवातिर्यङ्मुग्निमभिमन्त्रयेत् सं
माऽऽसिञ्चन्तु मरुतः समिन्द्रः सं बृहस्पतिः। सं

माऽयमग्निः सिञ्चत्वायुषा च बलेन चाऽऽयुष्मन्तं करोत
मेति प्रति हास्मै मरुतः प्राणान्दधति प्रतीन्द्रो बलं
प्रति बृहस्पतिर्ब्रह्मवर्चसं प्रत्यग्निरितरथ्सर्वः सर्वतनुर्भूत्वा
सर्वमायुरेति त्रिरभिमन्त्रयेत् त्रिषत्या हि देवा योऽपूत
इव मन्येत स इत्थं जुहुयादित्थमभिमन्त्रयेत् पुनीत
एवाऽऽत्मानमायुरेवाऽऽत्मन्धत्ते वरो दक्षिणा वरेणैव वरः
स्पृणोत्यात्मा हि वरः॥२२॥

[१८]

भूः प्रपद्ये भुवः प्रपद्ये स्वः प्रपद्ये भूर्भुवः स्वः प्रपद्ये ब्रह्म
प्रपद्ये ब्रह्मकोशं प्रपद्येऽमृतं प्रपद्येऽमृतकोशं प्रपद्ये चतुर्जालं
ब्रह्मकोशं यं मृत्युर्नावपश्यति तं प्रपद्ये देवान् प्रपद्ये देवपुरं
प्रपद्ये परीवृतो वरीवृतो ब्रह्मणा वर्मणाऽहं तेजसा कश्यपस्य
यस्मै नमस्तच्छिरो धर्मो मूर्धानं ब्रह्मोत्तरा हनुर्यज्ञोऽधरा
विष्णुर्हृदयः संवत्सरः प्रजननमश्विनौ पूर्वपादावत्रिर्मध्यं
मित्रावरुणावपरपादावग्निः पुच्छस्य प्रथमं काण्डं तत्
इन्द्रस्ततः प्रजापतिरभयं चतुर्थं स वा एष दिव्यः शक्रः
शिशुमारस्तः ह य एवं वेदापं पुनर्मृत्युं जयति जयति
स्वर्गं लोकं नाध्वनि प्रमीयते नाप्सु प्रमीयते नाग्नौ प्रमीयते
नानपत्यः प्रमीयते लघ्वान्नो भवति ध्रुवस्त्वमसि ध्रुवस्य
क्षितमसि त्वं भूतानामधिपतिरसि त्वं भूतानां श्रेष्ठोऽसि

त्वां भूतान्युप॑ प॒र्याव॑र्तन्ते॒ नम॑स्ते॒ नमः॒ सर्व॑ ते॒ नमो॒ नमः॑
शिशु॑कुमाराय॒ नमः॑ ॥ २३ ॥

[१९]

नमः॒ प्राच्यै॑ दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒
नमो॒ नमो॒ दक्षि॑णायै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑
प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॒ नमः॒ प्रती॑च्यै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑
ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॒ नमः॒ उदी॑च्यै दि॒शे याश्च॑
दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॒ नमः॒ ऊर्ध्वा॑यै दि॒शे
याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॒ नमो॑ऽध॒रायै॑
दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒ नमो॒
नमो॑ऽवा॒न्तरा॑यै दि॒शे याश्च॑ दे॒वता॑ ए॒तस्यां॑ प्र॒तिव॑सन्त्ये॒ताभ्य॑श्च॒
नमो॒ नमो॒ गङ्गा॑यमु॒नयो॑र्मध्ये ये॒ वस॑न्ति॒ ते मे॒ प्रस॑न्नात्मा॒नश्चि॑रं
जी॒वितं॑ वर्धय॑न्ति॒ नमो॒ गङ्गा॑यमु॒नयो॑र्मु॒निभ्य॑श्च॒ नमो॒ नमो॒
गङ्गा॑यमु॒नयो॑र्मु॒निभ्य॑श्च॒ नमः॑ ॥ २४ ॥

[२०]

ॐ॒ नमो॒ ब्र॒ह्म॑णे॒ नमो॑ अ॒स्त्व॒ग्रये॒ नमः॑ पृथि॒व्यै नमः॑
ओष॑धीभ्यः। नमो॑ वा॒चे नमो॑ वा॒चस्प॑तये॒ नमो॒ विष्ण॑वे बृ॒हते॑
करोमि॑ ॥

॥ ॐ॒ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑ ॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

ॐ तच्छुं योरावृणीमहे। गातुं यज्ञाय। गातुं यज्ञपतये।
 दैवीः स्वस्तिरस्तु नः। स्वस्तिर्मानुषेभ्यः। ऊर्ध्वं जिगातु
 भेषजम्। शं नो अस्तु द्विपदै। शं चतुष्पदे। ॐ शान्तिः
 शान्तिः शान्तिः॥

चित्तिः स्रुक्। चित्तमाज्यम्। वाग्वेदिः। आधीतं बर्हिः।
 केतो अग्निः। विज्ञातमग्निः। वाक्पतिर्होता। मन उपवक्ता।
 प्राणो हविः। सामाध्वर्युः। वाचस्पते विधे नामन्। विधेम
 ते नाम। विधेस्त्वमस्माकं नाम। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।
 आऽस्मासु नृम्यान्धाथ्स्वाहा॥१॥

अध्वर्युः पञ्च च॥—————[१]

पृथिवी होता। द्यौरध्वर्युः। रुद्रोऽग्नीत्। बृहस्पतिरुपवक्ता।
 वाचस्पते वाचो वीर्येण। सम्भृततमेनायक्ष्यसे। यजमानाय
 वार्यम्। आसुवस्करस्मै। वाचस्पतिः सोमं पिबतु।
 जजनदिन्द्रमिन्द्रियाय स्वाहा॥२॥

पृथिवी होता दश॥—————[२]

अग्निर्होता। अश्विनाध्वर्यू। त्वष्टाऽग्नीत्। मित्र उपवक्ता।
 सोमः सोमस्य पुरोगाः। शुक्रः शुक्रस्य पुरोगाः। श्रातास्त
 इन्द्र सोमाः। वातापेर्हवनश्रुतः स्वाहा॥३॥

अग्निर्होताऽष्टौ॥—————[३]

सूर्य॑ ते चक्षुः॑। वातं॑ प्राणः॑। द्यां पृष्ठम्। अ॒न्तरि॑क्षमा॒त्मा।
अङ्गै॑र्यज्ञम्। पृथि॒वी॑ शरी॒रैः॑। वाच॑स्पतेऽच्छि॑द्रया वा॒चा।
अच्छि॑द्रया जुह्वा॑। दि॒वि दे॒वावृ॒धः॑ होत्रा॒ मेर॑यस्व॒ स्वाहा॑॥ ४॥

सूर्य॑ ते नव॑॥ [४]

म॒हाह॑वि॒रहोता॑। स॒त्यह॑वि॒रध्व॑र्युः। अच्यु॑तपाजा
अ॒ग्नीत्। अच्यु॑तमना उपवृ॒क्ता। अ॒नाधृ॑ष्यश्चा॑प्रतिधृ॒ष्यश्च॑
य॒ज्ञस्या॑भिग॒रौ। अ॒यास्य॑ उद्गा॒ता। वाच॑स्पते ह॒द्विधे॑ नामन्।
वि॒धेम॑ ते॒ नाम॑। वि॒धेस्त्वम॑स्माकं॒ नाम॑। वा॒चस्पतिः॑
सोम॑मपात्। मा दैव्य॒स्तन्तु॑श्छेदि॒ मा म॑नुष्यः। नमो॑ दि॒वे।
नमः॑ पृथि॒व्यै स्वाहा॑॥ ५॥

अ॒पा॒न्नी॒णि च॑॥ [५]

वाग्धोता॑। दी॒क्षा प॒त्नी॑। वातो॑ऽध्व॒र्युः। आपो॑ऽभिग॒रः। मनो॑
ह॒विः। तप॑सि जुहोमि। भूर्भुवः॑ सुवः॑। ब्रह्म॑ स्वय॒म्भु। ब्रह्म॑णे
स्वय॒म्भुवे॑ स्वाहा॑॥ ६॥

वाग्धोता॑ नव॑॥ [६]

ब्रा॒ह्म॒ण ए॒कहोता॑। स य॒ज्ञः। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑
यशः॑। य॒ज्ञश्च॑ मे भूयात्। अ॒ग्निर्द्वि॑होता। स भ॒र्ता। स मे॑ ददातु
प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑। भ॒र्ता च॑ मे भूयात्। पृथि॒वी त्रि॑होता।
स प्र॑तिष्ठा॥ ७॥

स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः॑। प्र॑तिष्ठा च॑ मे भूयात्।
अ॒न्तरि॑क्षं चतु॑र्होता। स वि॒ष्टाः। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑

यशः। वि॒ष्टाश्च॑ मे भूयात्। वा॒युः प॒ञ्च॑होता। स प्रा॒णः। स मे॑
ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। प्रा॒णश्च॑ मे भूयात्॥८॥

च॒न्द्रमाः ष॒ड्भो॑ता। स ऋ॒तून्क॑ल्पयाति। स मे॑ ददातु प्र॒जां
प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। ऋ॒तव॑श्च मे कल्पन्ताम्। अन्न॑ स॒प्त॒हो॑ता।
स प्रा॒णस्य॑ प्रा॒णः। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। प्रा॒णस्य॑
च मे प्रा॒णो भू॑यात्। द्यौर॒ष्ट॒हो॑ता। सो॒ऽना॒धृष्यः॑॥९॥

स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। अ॒ना॒धृष्य॑श्च भूयासम्।
आ॒दि॒त्यो न॑वहोता। स ते॒ज॒स्वी। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑
यशः। ते॒ज॒स्वी च॑ भूयासम्। प्र॒जाप॑तिर्दशहोता। स इ॒द॑
सर्वम्। स मे॑ ददातु प्र॒जां प॒शून्पुष्टिं॑ यशः। सर्वं॑ च मे
भूयात्॥१०॥

प्र॒ति॒ष्ठा प्रा॒णश्च॑ मे भूयादनाधृष्यः सर्वं च मे भूयात्॥—————[७]

अ॒ग्नि॒र्य॒जुर्भिः॑। स॒वि॒ता स्तोमैः॑। इन्द्र॑ उक्थाम॒दैः।
मि॒त्रावरु॑णावा॒शिषा॑। अ॒ङ्गिर॑सो धिष्णि॒यैर॒ग्निभिः॑। म॒रुतः॑
सदो॒हवि॑र्धानाभ्याम्। आपः प्रोक्ष॑णीभिः। ओष॑धयो ब॒र्हिषा॑।
अदि॑तिर्वेद्या। सोमो॑ दीक्षया॥११॥

त्वष्टे॑धमेन। विष्णु॑र्य॒ज्ञेन॑। वस॑व॒ आज्ये॑न। आ॒दि॒त्या
दक्षि॑णाभिः। विश्वे॑ दे॒वा ऊ॒र्जा। पू॒षा स्व॑गाका॒रेण॑। बृह॑स्पतिः
पुरो॑धया। प्र॒जाप॑तिरुद्गी॒थेन॑। अ॒न्तरि॑क्षं प॒वित्रे॑ण। वा॒युः
पात्रैः॑। अ॒ह॑ꣳ श्रद्धया॥१२॥

दीक्षया॒ पात्रैरेकं॑ च॥—————[८]

सेनेन्द्रस्य। धेना बृहस्पतेः। पृथ्या पृष्णः। वाग्वायोः।
दीक्षा सोमस्य। पृथिव्यग्नेः। वसूनां गायत्री। रुद्राणां त्रिष्टुक्।
आदित्यानां जगती। विष्णोरनुष्टुक्॥१३॥

वरुणस्य विराट्। यज्ञस्य पङ्क्तिः। प्रजापतेरनुमतिः।
मित्रस्य श्रद्धा। सवितुः प्रसूतिः। सूर्यस्य मरीचिः। चन्द्रमसो
रोहिणी। ऋषीणामरुन्धती। पर्जन्यस्य विद्युत्। चतस्रो
दिशः। चतस्रोऽवान्तरदिशाः। अहश्च रात्रिश्च। कृषिश्च
वृष्टिश्च। त्विषिश्चापंचितिश्च। आपश्चौषधयश्च। ऊर्क् सूनृता
च देवानां पत्नयः॥१४॥

अनुष्टुग्दिशः षट्॥ _____ [९]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पृष्णो
हस्तोभ्यां प्रतिगृह्णामि। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि
दक्षिणेऽग्नये हिरण्यम्। तेनामृतत्वमंश्याम्। वयो दात्रे।
मयो मह्यमस्तु प्रतिग्रहीत्रे। क इदं कस्मा अदात्। कामः
कामाय। कामो दाता॥१५॥

कामः प्रतिग्रहीता। कामं समुद्रमाविश। कामेन
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्ते। एषा ते काम दक्षिणा।
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु। सोमाय वासः। रुद्राय गाम्।
वरुणाय श्वम्। प्रजापतये पुरुषम्॥१६॥

मनवे तल्पम्। त्वष्ट्रेऽजाम्। पृष्णेऽविम्। निर्ऋत्या

अश्वतरगर्द्भौ। हिमवतो हस्तिनम्। गन्धर्वाप्सराभ्यः स्रगलं
करणे। विश्वेभ्यो देवेभ्यो धान्यम्। वाचेऽन्नम्। ब्रह्मण
ओदनम्। समुद्रायाऽऽपः॥१७॥

उत्तानायाङ्गीरसायानः। वैश्वानराय रथम्। वैश्वानरः
प्रत्नथा नाकमारुहत्। दिवः पृष्ठं भन्दमानः सुमन्मभिः।
स पूर्ववज्जनयञ्जन्तवे धनम्। समानमज्मा परियाति
जागृविः। राजा त्वा वरुणो नयतु देवि दक्षिणे वैश्वानराय
रथम्। तेनामृतत्वमश्याम्। वयो दात्रे। मयो मह्यमस्तु
प्रतिग्रहीत्रे॥१८॥

क इदं कस्मा अदात्। कामः कामाय। कामो दाता।
कामः प्रतिग्रहीता। कामः समुद्रमा विश। कामेन
त्वा प्रतिगृह्णामि। कामैतत्तै। एषा ते काम दक्षिणा।
उत्तानस्त्वाङ्गीरसः प्रतिगृह्णातु॥१९॥

दाता पुरुषमपः प्रतिग्रहीत्रे नव च॥ [१०]

सुवर्णं घर्मं परिवेद वेनम्। इन्द्रस्याऽऽत्मानं
दशधा चरन्तम्। अन्तः समुद्रे मनसा चरन्तम्।
ब्रह्मान्वविन्दद्दशहोतारमर्णे। अन्तः प्रविष्टः शास्ता जनानाम्।
एकः सन्बहुधा विचारः। शतं शुक्राणि यत्रैकं भवन्ति।
सर्वे वेदा यत्रैकं भवन्ति। सर्वे होतारो यत्रैकं भवन्ति।
समानसीन आत्मा जनानाम्॥२०॥

अ॒न्तः प्रवि॑ष्टः शा॒स्ता जना॑नां॒ः सर्वा॑त्मा। सर्वाः
 प्र॒जा यत्रै॑कं भव॑न्ति। चतु॑र्होतारो॒ यत्र स॒म्पदं॑ गच्छ॑न्ति
 दे॒वैः। स॒मान॑सीन आ॒त्मा जना॑नाम्। ब्रह्मेन्द्र॑म॒ग्निं
 जग॑तः प्रति॒ष्ठाम्। दि॒व आ॒त्मानं॑ सवि॒तारं॑ बृह॒स्पति॑म्।
 चतु॑र्होतारं प्र॒दिशोऽनु॑ क्लृ॒प्तम्। वा॒चो वी॒र्यं॑ तप॒साऽन्व॑विन्दत्।
 अ॒न्तः प्रवि॑ष्टं क॒र्तार॑मे॒तम्। त्वष्टा॑रं॒ रूपा॑णि वि॒कुर्वन्त॑
 वि॒पश्चि॑म्॥२१॥

अ॒मृत॑स्य प्रा॒णं य॒ज्ञमे॒तम्। चतु॑र्होतृणामा॒त्मानं॑ क॒वयो॑
 निचि॑क्युः। अ॒न्तः प्रवि॑ष्टं क॒र्तार॑मे॒तम्। दे॒वानां॑ बन्धु॒ निहि॑तं
 गुहा॑सु। अ॒मृते॑न क्लृ॒प्तं य॒ज्ञमे॒तम्। चतु॑र्होतृणामा॒त्मानं॑
 क॒वयो॑ निचि॑क्युः। श॒तं नि॒युतः॑ परि॒वेद॑ विश्वा॒ विश्व॑वारः।
 विश्व॑मिदं वृ॒णाति॑। इन्द्र॑स्याऽऽत्मा निहि॑तः पञ्च॑होता। अ॒मृतं॑
 दे॒वाना॑मायुः प्र॒जाना॑म्॥२२॥

इन्द्र॑ः राजा॑नं सवि॒तार॑मे॒तम्। वा॒योरा॑त्मानं॑ क॒वयो॑
 निचि॑क्युः। र॒श्मिं र॑श्मीनां मध्ये॒ तप॑न्तम्। ऋ॒तस्य॑ प॒दे
 क॒वयो॑ निपा॑न्ति। य आ॑ण्डको॒शे भुव॑नं बि॒भर्ति॑। अ॒निर्भि॑ण्णः
 सन्न॑थं लो॒कान् वि॑चष्टे। यस्या॑ऽऽण्डको॒शं शुष्म॑मा॒हुः
 प्रा॒णमु॒ल्बम्। तेन॑ क्लृ॒प्तोऽमृ॑तेना॒हम॑स्मि। सु॒वर्णं॑ को॒शं
 रज॑सा॒ परी॑वृतम्। दे॒वानां॑ वसु॒धानी॑ वि॒राज॑म्॥२३॥

अ॒मृत॑स्य पूर्णा॑न्तामु॒ कलां॑ विचक्षते। पाद॑ः षड्भो॑तुर्न

किलाविविधसे। येन॒र्तवः॑ पञ्च॒धोत॑ क्लृ॒प्ताः। उ॒त वा॑ ष॒ड्धा
मन॒सोत॑ क्लृ॒प्ताः। त॒ ५ ष॒ड्धौ॑तारमृ॒तुभिः॑ कल्प॑मानम्।
ऋ॒तस्य॑ प॒दे क॒वयो॑ निपा॑न्ति। अ॒न्तः प्रवि॑ष्टं क॒र्तार॑मेतम्।
अ॒न्तश्च॒न्द्रम॑सि॒ मन॑सा चर॑न्तम्। स॒हैव॑ सन्तं न वि॒जान॑न्ति
दे॒वाः। इन्द्र॑स्याऽऽ॒त्मान॑ ५ शत॒धा चर॑न्तम्॥ २४॥

इन्द्रो॒ राजा॒ जग॑तो॒ य ई॒शे॑। स॒प्तहो॑ता स॒प्तधा॑ वि॒क्लृ॑तः।
परे॑ण॒ तन्तुं॑ परि॒षिच्य॑मानम्। अ॒न्तरा॑दित्ये॒ मन॑सा चर॑न्तम्।
दे॒वाना॑ ५ हृद॑यं ब्रह्मा॒न्विन्द॑त्। ब्रह्मै॒तद्ब्रह्म॑ण॒ उज्ज॑भार। अ॒र्कः
श्चोत॑न्तः ५ सरि॒रस्य॑ मध्ये॑। आ यस्मि॑न्स॒प्त पे॑रवः। मेह॑न्ति
बहु॒ला ५ श्रि॑यम्। ब॒ह्वश्वा॑मिन्द्र॒ गोम॑तीम्॥ २५॥

अच्यु॑तां बहु॒ला ५ श्रि॑यम्। स हरि॑र्वसु॒वित्त॑मः। पे॒रुरिन्द्रा॑य
पि॒न्वते॑। ब॒ह्वश्वा॑मिन्द्र॒ गोम॑तीम्। अच्यु॑तां बहु॒ला ५ श्रि॑यम्।
मह्य॑मिन्द्रो॒ निय॑च्छतु। श॒त ५ श॒ता अ॑स्य यु॒क्ता हरी॑णाम्।
अ॒र्वाडा॑ या॒तु वसु॑भी र॒श्मिरिन्द्रः॑। प्रम॑ ५ ह॒माणो॑ बहु॒ला ५
श्रि॑यम्। र॒श्मिरिन्द्रः॑ सवि॒ता मे॒ निय॑च्छतु॥ २६॥

घृ॒तं तेजो॑ मधु॒मदिन्द्रि॑यम्। मय्य॑यम॒ग्निर्द॑धातु। हरिः॑ प॒तङ्गः॑
प॒टरी॑ सु॒पर्णः॑। दि॒वि॒क्षयो॑ नभ॑सा॒ य ए॒ति॑। स न॒ इन्द्रः॑ का॒मव॑रं
द॑दातु। पञ्चा॑रं च॒क्रं परि॑वर्तते पृथु॑। हि॒र॒ण्यज्यो॑तिः सरि॒रस्य॑
मध्ये॑। अज॑स्रं ज्योति॒र्नभ॑सा॒ सर्प॑देति। स न॒ इन्द्रः॑ का॒मव॑रं
द॑दातु। स॒प्त यु॑ञ्जन्ति रथ॒मेक॑चक्रम्॥ २७॥

एको अश्वो बहति सप्तनामा। त्रिनाभिं चक्रमजरमनर्वम्।
येनेमा विश्वा भुवनानि तस्थुः। भद्रं पश्यन्त उपसेदुरग्रे। तपो
दीक्षामृषयः सुवर्विदः। ततः क्षत्रं बलमोजश्च जातम्। तदस्मै
देवा अभि सन्नमन्तु। श्वेतं रश्मिं बोभुज्यमानम्। अपां
नेतारं भुवनस्य गोपाम्। इन्द्रं निचिक्चुः परमे व्योमन्॥२८॥

रोहिणीः पिङ्गला एकरूपाः। क्षरन्तीः पिङ्गला एकरूपाः।
शतं सहस्राणि प्रयुतानि नाव्यानाम्। अयं यः श्वेतो रश्मिः।
परि सर्वमिदं जगत्। प्रजां पशून्धनानि। अस्माकं ददातु।
श्वेतो रश्मिः परि सर्वं बभूव। सुवन्मह्यं पशून् विश्वरूपान्।
पतङ्गमक्तमसुरस्य मायया॥२९॥

हृदा पश्यन्ति मनसा मनीषिणः। समुद्रे अन्तः कवयो
विचक्षते। मरीचीनां पदमिच्छन्ति वेधसः। पतङ्गो वाचं मनसा
बिभर्ति। तां गन्धर्वोऽवदद्भर्मे अन्तः। तां द्योतमानां स्वयं
मनीषाम्। ऋतस्य पदे कवयो निपान्ति। ये ग्राम्याः पशवो
विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। अग्निस्तां अग्ने
प्रमुमोक्तु देवः॥३०॥

प्रजापतिः प्रजयां संविदानः। वीतं स्तुकेस्तुके।
युवमस्मासु नियच्छतम्। प्र प्र यज्ञपतिन्तिर। ये ग्राम्याः
पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषां
सप्तानामिह रन्तिरस्तु। रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय

सुवीर्याय। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः। विरूपाः सन्तो
 बहुधैकरूपाः। वायुस्ता९ अग्रे प्रमुमोक्तु देवः। प्रजापतिः
 प्रजया संविदानः। इडाये सृप्तं घृतवच्चराचरम्। देवा
 अन्वविन्दन्गुहां हितम्। य आरण्याः पशवो विश्वरूपाः।
 विरूपाः सन्तो बहुधैकरूपाः। तेषा९ सप्तानामिह रन्तिरस्तु।
 रायस्पोषाय सुप्रजास्त्वाय सुवीर्याय॥३१॥

आत्मा जनानां विकुर्वन्तं विपश्चिं प्रजानां वसुधानां विराजं चरन्तं गोमतीं मे नियच्छत्वेकचक्रं
 व्योमन्मायया देव एकरूपा अष्टौ च॥ [११]

सहस्रशीर्षा पुरुषः। सहस्राक्षः सहस्रपात्। स भूमिं
 विश्वतो वृत्वा। अत्यतिष्ठद्दशाङ्गुलम्। पुरुष एवेद९ सर्वम्।
 यद्भूतं यच्च भव्यम्। उतामृतत्वस्येशानः। यदत्रैनातिरोहति।
 एतावानस्य महिमा। अतो ज्याया९श्च पूरुषः॥३२॥

पादोऽस्य विश्वा भूतानि। त्रिपादस्यामृतं दिवि। त्रिपादूर्ध्व
 उदैत्पुरुषः। पादोऽस्येहाभवात्पुनः। ततो विष्वङ्मक्रामत्।
 साशनानशने अभि। तस्माद्विराडजायत। विराजो अधि
 पूरुषः। स जातो अत्यरिच्यत। पश्चाद्भूमिमथो पुरः॥३३॥

यत्पुरुषेण हविषा। देवा यज्ञमतन्वत। वसन्तो अस्यासी-
 दाज्यम्। ग्रीष्म इध्मः शरद्धविः। सप्तास्यासन्परिधयः। त्रिः
 सप्त समिधः कृताः। देवा यद्यज्ञं तन्वानाः। अबध्नन्पुरुषं
 पशुम्। तं यज्ञं बर्हिषि प्रौक्षन्। पुरुषं जातमग्रतः॥३४॥

तेन देवा अयंजन्त। साध्या ऋषयश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः।
 सम्भृतं पृषदाज्यम्। पशूँस्ताँश्चक्रे वायव्यान्।
 आरण्यान्ग्राम्याश्च ये। तस्माद्यज्ञात्सर्वहुतः। ऋचः
 सामानि जज्ञिरे। छन्दाँसि जज्ञिरे तस्मात्।
 यजुस्तस्मादजायत॥ ३५॥

तस्मादश्वा अजायन्त। ये के चौभयादतः। गावो ह जज्ञिरे
 तस्मात्। तस्माज्जाता अजावयः। यत्पुरुषं व्यदधुः। कतिधा
 व्यकल्पयन्। मुखं किमस्य कौ बाहू। कावूरू पादावुच्येते।
 ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत्। बाहू राजन्यः कृतः॥ ३६॥

ऊरू तदस्य यद्वैश्यः। पद्भ्याँ शूद्रो अजायत। चन्द्रमा
 मनसो जातः। चक्षोः सूर्यो अजायत। मुखादिन्द्रश्चाग्निश्च।
 प्राणाद्वायुरजायत। नाभ्याँ आसीदन्तरिक्षम्। शीर्ष्णो द्यौः
 समवर्तत। पद्भ्याँ भूमिर्दिशः श्रोत्रात्। तथा लोकाँ
 अकल्पयन्॥ ३७॥

वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं तमसस्तु
 पारे। सर्वाणि रूपाणि विचित्य धीरः। नामानि
 कृत्वाऽभिवदन् यदास्ते। धाता पुरस्ताद्यमुदाजहार।
 शक्रः प्रविद्वान्प्रदिशश्चतस्रः। तमेवं विद्वानमृत इह भवति।
 नान्यः पन्था अयनाय विद्यते। यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाः।
 तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्। ते ह नाकं महिमानः सचन्ते।

यत्र पूर्वे साध्याः सन्ति देवाः॥३८॥

पूरुषः पुरोऽग्रतोऽजायत कृतोऽकल्पयन्नासं द्वे च (ज्यायानधि पूरुषः। अन्यत्र पुरुषः॥)॥[१२]

अद्भ्यः सम्भूतः पृथिव्यै रसाच्च। विश्वकर्मणः
समवर्तताधि। तस्य त्वष्टा विदधद्रूपमेति। तत्पुरुषस्य
विश्वमाजानमग्रे। वेदाहमेतं पुरुषं महान्तम्। आदित्यवर्णं
तमसः परस्तात्। तमेवं विद्वानमृतं इह भवति। नान्यः पन्था
विद्यतेऽयनाय। प्रजापतिश्चरति गर्भे अन्तः। अजायमानो
बहुधा विजायते॥३९॥

तस्य धीराः परिजानन्ति योनिम्। मरीचीनां पदमिच्छन्ति
वेधसः। यो देवेभ्य आतपति। यो देवानां पुरोहितः। पूर्वो यो
देवेभ्यो जातः। नमो रुचाय ब्राह्मये। रुचं ब्राह्मं जनयन्तः।
देवा अग्रे तदब्रुवन्। यस्त्वैवं ब्राह्मणो विद्यात्। तस्य देवा
असन्वशे। ह्रीश्च ते लक्ष्मीश्च पत्न्यौ। अहोरात्रे पार्श्वे। नक्षत्राणि
रूपम्। अश्विनौ व्यात्तम्। इष्टं मनिषाण। अमुं मनिषाण।
सर्वं मनिषाण॥४०॥

जायते वशे सप्त च॥—————[१३]

भर्ता सन्ध्रियमाणो बिभर्ति। एको देवो बहुधा निविष्टः।
यदा भारं तन्द्रयते स भर्तुम्। निधाय भारं पुनरस्तमेति।
तमेव मृत्युममृतं तमाहुः। तं भर्तारं तमु गोप्तारमाहुः। स
भृतो म्रियमाणो बिभर्ति। य एनं वेद सत्येन भर्तुम्। सद्यो

जा॒तमु॒त ज॑हात्येषः। उ॒तो ज॑रन्तं न ज॑हात्येकम्॥४१॥

उ॒तो ब॒हूने॑क॒मह॑र्जहार। अत॑न्द्रो दे॒वः स॑दमे॒व प्रा॑रथः।
यस्त॑द्वेद॒ यत॑ आ॒ब॒भूव॑। स॒न्धां च॒ या॑ꣳ स॒न्द॒धे ब्र॑ह्म॒णैषः॑। रम॑ते
तस्मि॑न्नु॒त जी॒र्णे श॑या॒ने। नैनं॑ ज॑हात्यहः सु पू॒र्व्येषु॑। त्वा॒मापो॑
अनु॑ सर्वा॑श्चरन्ति जा॒न॒तीः। व॒थ्सं प॑यसा पु॒ना॒नाः। त्वम॒ग्निꣳ
ह॑व्य॒वाहꣳ॑ स॒मि॒न्थसे॑। त्वं भ॒र्ता मा॑त॒रिश्वा॑ प्र॒जाना॑म्॥४२॥

त्वं य॒ज्ञस्त्वमु॑वे॒वासि॑ सोमः। तव॑ दे॒वा ह॑व॒माय॑न्ति॒ सर्वे॑।
त्वमे॒कोऽसि॑ ब॒हून्नु॑प्रविष्टः। नम॑स्ते अस्तु सु॒हवो॑ म ए॒धि।
नमो॑ वा॒मस्तु॑ शृणु॒तꣳ ह॑व॒ मे। प्रा॑णा॒पाना॑वजि॒रꣳ स॒श्चर॑न्तौ।
ह॒व्यामि॑ वां ब्र॒ह्म॒णा तृ॑तमे॒तम्। यो मां॑ द्वेष्टि॒ तं ज॑हि॒तं
यु॒वाना॑। प्रा॑णा॒पानौ॑ संवि॒दानौ॑ ज॑हि॒तम्। अ॒मुष्या॑सु॒ना॒मा
सङ्ग॑सा॒थाम्॥४३॥

तं मे॑ दे॒वा ब्र॒ह्म॒णा संवि॒दानौ॑। व॒धाय॑ दत्तं तम॒हꣳ॑ ह॒नामि॑।
असं॑ज्ज॒जान॑ स॒त आ॒ब॒भूव॑। यं यं॑ ज॒जान॑ स उ॒ गो॒पो अ॑स्य।
य॒दा भा॑रं त॒न्द्रय॑ते स भ॒र्तुम्। प॒रास्य॑ भा॒रं पु॒नर॑स्तमेति। तद्वै
त्वं प्रा॒णो अ॑भवः। म॒हान्भो॑गः प्र॒जाप॑तेः। भुजः॑ क॒रिष्य॑माणः।
यद्वै॒वान्प्रा॑ण॒यो न॑वः॥४४॥

एकं प्र॒जाना॑ङ्गसा॒थां न॑वः॥ [१४]

हरिꣳ॑ हर॑न्त॒मनु॑यन्ति दे॒वाः। वि॒श्वस्ये॑शा॒नं वृष॑भं
म॑ती॒नाम्। ब्र॒ह्म स॑रू॒पम॑नु॒मे॒दमा॑गात्। अ॒यनं॑ मा

विवंधीर्विक्रमस्व। मा छिंदो मृत्यो मा वंधीः। मा मे
बलं विवृहो मा प्रमोषीः। प्रजां मा मे रीरिषु आयुरुग्र।
नृचक्षसं त्वा हविषा विधेम। सद्यश्चकमानाय। प्रवेपानाय
मृत्यवे॥४५॥

प्रास्मा आशा अशृण्वन्। कामेनाजनयन्पुनः। कामेन मे
काम आगात्। हृदयाद्धृदयं मृत्योः। यदमीषामुदः प्रियम्।
तदैतूपमामभि। परं मृत्यो अनु परेहि पन्थाम्। यस्ते स्व
इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि। मा नः प्रजा
रीरिषो मोत वीरान्। प्र पूर्वं मनसा वन्दमानः। नार्धमानो
वृषभं चरषणीनाम्। यः प्रजानामेकराण्मानुषीणाम्। मृत्युं
यजे प्रथमजामृतस्य॥४६॥

मृत्यवे वीराश्चत्वारि च॥ [१५]

तरणिर्विश्वदर्शतो ज्योतिष्कृदसि सूर्य। विश्वमा भांसि
रोचनम्। उपयामगृहीतोऽसि सूर्याय त्वा भ्राजस्वत एष ते
योनिः सूर्याय त्वा भ्राजस्वते॥४७॥

[१६]

आ प्यायस्व मदिन्तम् सोम विश्वाभिरूतिभिः। भवा नः
सप्रथस्तमः॥४८॥

[१७]

ईयुष्टे ये पूर्वतरामपश्यन् व्युच्छन्तीमुषसं मर्त्यासः।

अ॒स्माभि॑रू॒ नु प्र॑ति॒क्ष्या॑ऽभू॒दो ते य॑न्ति॒ ये अ॑प॒रीषु॑
प॒श्यान्॑॥४९॥

[१८]

ज्योति॑ष्मतीं त्वा सादयामि ज्योति॑ष्कृतं त्वा सादयामि
ज्योति॑र्विदं त्वा सादयामि भास्व॑तीं त्वा सादयामि ज्वल॑न्तीं
त्वा सादयामि मल्म॑ला॒भव॑न्तीं त्वा सादयामि दी॒प्यमा॑नां
त्वा सादयामि रोच॑मानां त्वा सादयाम्यज॑स्रां त्वा सादयामि
बृ॒हज्ज्यो॑तिषं त्वा सादयामि बो॒धय॑न्तीं त्वा सादयामि जाग्र॑तीं
त्वा सादयामि॥५०॥

[१९]

प्र॒या॒साय॑ स्वाहा॑ऽऽया॒साय॑ स्वाहा॑ वि॒या॒साय॑ स्वाहा॑
सं॒या॒साय॑ स्वाहो॑द्या॒साय॑ स्वाहा॑ऽव॒या॒साय॑ स्वाहा॑ शु॒चे
स्वाहा॑ शोका॑य॒ स्वाहा॑ तप्य॒त्वै स्वाहा॑ तप॑ते स्वाहा॑
ब्र॒ह्म॒ह॒त्यायै॑ स्वाहा॑ सर्व॑स्मै स्वाहा॑॥५१॥

[२०]

चि॒त्त॑ः स॒न्ता॒नेन॑ भ॒वं य॒क्रा रु॒द्रन्त॑नि॒म्ना प॑शुपति॑ः
स्थूल॑हृदयेना॒ग्निः हृद॑येन रु॒द्रं लोहि॑तेन श॒र्व म॑त॒स्त्राभ्यां॑
महा॑दे॒वम॒न्तः पा॑र्श्वेनौषिष्ठ॑हनः शिङ्गी॑निको॒श्याभ्या॑म्॥५२॥

[२१]

तच्छुं॑ योरावृ॑णीमहे। गा॒तुं य॒ज्ञाय॑। गा॒तुं य॒ज्ञप॑तये। दैवीः॑

स्व॒स्तिर॑स्तु नः। स्व॒स्तिर्मानु॑षेभ्यः। ऊ॒र्ध्वं जि॑गातु भेष॒जम्।
शं नो॑ अस्तु द्वि॒पदे॑। शं चतु॑ष्पदे। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥चतुर्थः प्रश्नः॥

नमो॑ वा॒चे या चो॑दिता या चानु॑दिता तस्यै॑ वा॒चे नमो॑ नमो॑
वा॒चे नमो॑ वा॒चस्पत॑ये नम॒ ऋषि॑भ्यो मन्त्र॑कृद्भ्यो मन्त्र॑पतिभ्यो
मा मामृष॑यो मन्त्र॑कृतो मन्त्र॑पत॑यः परा॑दुर्माहमृषी॑न्मन्त्र॑कृतो
मन्त्र॑पतीन्परा॑दां वैश्वदे॒वीं वाच॑मुद्यास॒ः शि॒वामद॑स्तां जुष्टा॑
दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्व॑मिदं जगत्।
शर्म॑ च॒न्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒ शर्म॑ ब्रह्मप्रजाप॒ती। भूतं॑ वदिष्ये भुवनं
वदिष्ये तेजो॑ वदिष्ये यशो॑ वदिष्ये तपो॑ वदिष्ये ब्रह्म॑ वदिष्ये
सत्यं॑ वदिष्ये तस्मा॑ अ॒हमिदमु॑पस्तर॑णमुप॑स्तृण उप॑स्तर॑णं
मे प्र॒जायै॑ पशूनां भूयादुप॑स्तर॑णम॒हं प्र॒जायै॑ पशूनां भूयासं
प्राणा॑पानौ मृत्योर्मा॑ पातं प्राणा॑पानौ मा मा॑ हासिष्टं मधु॑
मनिष्ये॑ मधु॑ जनिष्ये॑ मधु॑ वक्ष्यामि॑ मधु॑ वदिष्यामि॑ मधु॑मतीं
दे॒वेभ्यो॑ वाच॑मुद्यास॒ः शुश्रू॑षेण्यां मनु॑ष्येभ्यस्तं मा॑ दे॒वा अ॑वन्तु
शोभायै॑ पि॒तरोऽनु॑मदन्तु। ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑॥

नमो॑ वा॒चे या चो॑दिता या चानु॑दिता तस्यै॑ वा॒चे नमो॑ नमो॑
वा॒चे नमो॑ वा॒चस्पत॑ये नम॒ ऋषि॑भ्यो मन्त्र॑कृद्भ्यो मन्त्र॑पतिभ्यो
मा मामृष॑यो मन्त्र॑कृतो मन्त्र॑पत॑यः परा॑दुर्माहमृषी॑न्मन्त्र॑कृतो
मन्त्र॑पतीन्परा॑दां वैश्वदे॒वीं वाच॑मुद्यास॒ः शि॒वामद॑स्तां जुष्टा॑
दे॒वेभ्यः॑ शर्म॑ मे द्यौः शर्म॑ पृथि॒वी शर्म॑ विश्व॑मिदं जगत्।
शर्म॑ च॒न्द्रश्च॒ सूर्यश्च॒ शर्म॑ ब्रह्मप्रजाप॒ती। भूतं॑ वदिष्ये भुवनं

वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
 सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं
 मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं
 प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु
 मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं
 देवेभ्यो वाचमुद्यासं शुश्रूषेण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु
 शोभायै पितरोऽनुमदन्तु॥१॥

[१]

युञ्जते मनं उत युञ्जते धियः। विप्रा विप्रस्य बृहतो
 विपश्चितः। वि होत्रा दधे वयुनाविदेक इत्। मही
 देवस्य सवितुः परिष्टुतिः। देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे।
 अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो हस्ताभ्यामाददे। अभिरसि
 नारिरसि। अध्वरकृद्देवेभ्यः। उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पते॥२॥

देवयन्तस्त्वेमहे। उप प्रयन्तु मरुतः सुदानवः। इन्द्र
 प्राशूर्भवा सचा। प्रैतु ब्रह्मणस्पतिः। प्र देव्येतु सूनृता।
 अच्छा वीरं नर्यं पङ्क्तिराधसम्। देवा यज्ञं नयन्तु नः। देवी
 द्यावापृथिवी अनु मे मंसाथाम्। ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य
 शिरः॥३॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। इयत्यग्रं आसीः।
 ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य शिरः। मुखाय त्वा। मुखस्य

त्वा शीर्ष्णे। देवीर्वम्रीरस्य भूतस्य प्रथमजा ऋतावरीः।
ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य शिरः॥४॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। इन्द्रस्यौजोऽसि।
ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य शिरः। मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा
शीर्ष्णे। अग्निजा असि प्रजापते रेतः। ऋद्ध्यासमद्य। मुखस्य
शिरः॥५॥

मुखाय त्वा। मुखस्य त्वा शीर्ष्णे। आयुर्धेहि प्राणं धेहि।
अपानं धेहि व्यानं धेहि। चक्षुर्धेहि श्रोत्रं धेहि। मनो धेहि
वाचं धेहि। आत्मानं धेहि प्रतिष्ठां धेहि। मां धेहि मयि धेहि।
मधु त्वा मधुला करोतु। मुखस्य शिरोऽसि॥६॥

यज्ञस्य पदे स्थः। गायत्रेण त्वा छन्दसा करोमि। त्रैष्टुभेन
त्वा छन्दसा करोमि। जागतेन त्वा छन्दसा करोमि। मुखस्य
रास्नाऽसि। अदितिस्ते बिलं गृह्णातु। पाङ्केन छन्दसा। सूर्यस्य
हरसा श्राय। मुखोऽसि॥७॥

पते शिरं ऋतावरीर्ऋद्ध्यासमद्य मुखस्य शिरः शिरः शिरोऽसि नवं च॥—[२]

वृष्णो अश्वस्य निष्पदसि। वरुणस्त्वा धृतव्रत आधूपयतु।
मित्रावरुणयोर्ध्रुवेण धर्मणा। अर्चिषे त्वा। शोचिषे त्वा।
ज्योतिषे त्वा। तपसे त्वा। अभीमं महिना दिवम्। मित्रो
बभूव सप्रथाः। उत श्रवसा पृथिवीम्॥८॥

मित्रस्य चर्षणीधृतः। श्रवो देवस्य सानसिम्। द्युम्नं

चित्रश्रवस्तमम्। सिध्यै त्वा। देवस्त्वा सवितोद्वपतु। सुपाणिः
स्वङ्गुरिः। सुबाहुरुत शक्त्या। अपद्यमानः पृथिव्याम्। आशा
दिश आ पृण। उत्तिष्ठ बृहन्भव॥१॥

ऊर्ध्वस्तिष्ठद्भुवस्त्वम्। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्षे। ऋजवे
त्वा। साधवे त्वा। सुक्षित्यै त्वा भूत्यै त्वा। इदमहममुमा-
मुष्यायणं विशा पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन पर्यूहामि। गायत्रेण
त्वा छन्दसाऽऽच्छृणन्मि। त्रैष्टुभेन त्वा छन्दसाऽऽच्छृणन्मि।
जागतेन त्वा छन्दसाऽऽच्छृणन्मि। छृणत्तु त्वा वाक्। छृणत्तु
त्वोर्क्। छृणत्तु त्वा हविः। छृन्धि वाचम्। छृन्ध्यूर्जम्। छृन्धि
हविः। देव पुरश्चर सगध्यासं त्वा॥१०॥

पृथिवीं भव वाख्यद्वं॥ [३]

ब्रह्मन् प्रवर्ग्येण प्रचरिष्यामः। होतर्धर्ममभिष्टुहि।
अग्नीद्रौहिणौ पुरोडाशावधिश्चय। प्रतिप्रस्थातर्विहर।
प्रस्तोतः सामानि गाय। यजुर्युक्तं सामभिराक्तं खन्त्वा।
विश्वैर्देवैरनुमतं मरुद्भिः। दक्षिणाभिः प्रततं पारयिष्णुम्।
स्तुभो वहन्तु सुमनस्यमानम्। स नो रुचं धेह्यहणीयमानः।
भूर्भुवः सुवः। ओमिन्द्रवन्तः प्रचरत॥११॥

अहणीयमानो द्वे च॥ [४]

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामः। होतर्धर्ममभिष्टुहि। यमाय त्वा
मखाय त्वा। सूर्यस्य हरसे त्वा। प्राणाय स्वाहा व्यानाय

स्वाहा॑ऽपा॒नाय॒ स्वाहा॑। चक्षु॑षे स्वाहा॒ श्रोत्रा॑य स्वाहा॑।
मन॑से स्वाहा॑ वा॒चे सर॑स्वत्यै स्वाहा॑। दक्षा॑य स्वाहा॒ क्रत॑वे
स्वाहा॑। ओज॑से स्वाहा॒ बला॑य स्वाहा॑। दे॒वस्त्वा॑ सवि॒ता
मध्वा॑ऽनक्तु॥१२॥

पृथि॒वीं तप॑सस्त्रायस्व। अ॒र्चिर॑सि शो॒चिर॑सि ज्योति॑रसि
तपो॑ऽसि। स॒सी॒दस्व॒ महा॑ऽ अ॒सि। शोच॑स्व दे॒ववी॑तमः।
विधू॑मम॒ग्ने अरु॑षं मि॒येध्या॑। सृ॒ज प्र॑शस्तद॒र्शत॑म्। अ॒ञ्जन्ति॑
यं प्र॒थय॑न्तो न वि॒प्राः। व॒पाव॑न्तं नाग्नि॒ना तप॑न्तः। पि॒तुर्न
पु॒त्र उ॒प॑सि प्रेष्ठः॑। आ घ॒र्मो अ॒ग्निमृ॑तय॒न्नसा॑दीत्॥१३॥

अ॒ना॒धृष्या॑ पु॒रस्ता॑त्। अ॒ग्नेराधि॑पत्ये। आयु॑र्मे दाः। पु॒त्रव॑ती
दक्षि॑णतः। इन्द्र॒स्याऽऽधि॑पत्ये। प्र॒जां मे॑ दाः। सु॒षदा॑ प॒श्चात्।
दे॒वस्य॑ सवि॒तुराधि॑पत्ये। प्रा॒णं मे॑ दाः। आश्रु॑तिरुत्त॒रतः॥१४॥

मि॒त्रावरु॑णयो॒राधि॑पत्ये। श्रोत्रं॑ मे दाः। विधृ॑तिरु॒परि॑ष्ठात्।
बृह॑स्पते॒राधि॑पत्ये। ब्रह्मं॑ मे दाः क्ष॒त्रं मे॑ दाः। तेजो॑ मे धा॒ वर्चो॑
मे धाः। यशो॑ मे धा॒स्तपो॑ मे धाः। मनो॑ मे धाः। मनो॒रश्वा॑ऽसि
भूरि॑पुत्रा। विश्वा॑भ्यो मा ना॒ष्ट्राभ्यः॑ पाहि॥१५॥

सू॒प॒सदा॑ मे भूया॒ मा मां॑ हि॒सीः। तपो॑ष्व॒ग्ने अन्त॑रा॒ऽ
अ॒मित्रा॑न्। तपा॒श॒संम॑रु॒षः पर॑स्य। तपा॑वसो चि॒कित॑ानो
अ॒चित्ता॑न्। वि ते॑ तिष्ठन्ताम॒जरा॑ अ॒यासः॑। चि॒तः स्थ
परि॑चितः। स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॒श्रय॑स्व। मा अ॒सि। प्र॒मा
अ॒सि। प्र॒ति॒मा अ॒सि॥१६॥

सुम्मा अंसि। विमा अंसि। उन्मा अंसि। अन्तरिक्षस्यान्तर्धि-
रंसि। दिवं तपसस्त्रायस्व। आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनम्।
आप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा स्तोतृभ्यो महि गोत्रा
रुजासि। भूयिष्ठभाजो अध ते स्याम। शुक्रं ते अन्यद्यजतं
ते अन्यत्॥१७॥

विषुरूपे अहनी द्यौरिवासि। विश्वा हि माया अवंसि
स्वधावः। भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु। अर्हन्बिभर्षि
सायंकानि धन्व। अर्हं निष्कं यजतं विश्वरूपम्। अर्हं
निदन्दयसे विश्वमब्भुवम्। न वा ओजीयो रुद्र त्वदस्ति।
गायत्रमसि। त्रैष्टुभमसि। जागंतमसि। मधु मधु मधु॥१८॥

अनक्तसादीदुत्तरतः पाहि प्रतिमा अंसि यजतन्ते अन्यज्जागंतमस्येकं च॥—————[५]

दश प्राचीर्दश भासि दक्षिणा। दश प्रतीचीर्दश
भास्युदीचीः। दशोर्ध्वा भासि सुमनस्यमानः। स नो
रुचं धेह्यहणीयमानः। अग्निष्ट्वा वसुभिः पुरस्ताद्रोचयतु
गायत्रेण छन्दसा। स मा रुचितो रौचय। इन्द्रस्त्वा
रुद्रेर्दक्षिणतो रौचयतु त्रैष्टुभेन छन्दसा। स मा रुचितो
रौचय। वरुणस्त्वादित्यैः पश्चाद्रोचयतु जागतेन छन्दसा। स
मा रुचितो रौचय॥१९॥

द्युतानस्त्वा मारुतो मरुद्विरुत्तरतो रौचयत्वानुष्टुभेन
छन्दसा। स मा रुचितो रौचय। बृहस्पतिस्त्वा

विश्वेदे॒वैरु॒परि॑ष्टाद्रोचयतु पाङ्के॒न् छन्द॑सा। स मा॑ रुचि॒तो
रो॑चय। रो॒चित॑स्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वेष्व॑सि। रो॒चिषी॑याहं म॒नुष्ये॑षु।
सम्रा॑ङ्घर्म रुचि॒तस्त्वं दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒स्यसि॑।
रुचि॒तोऽहं म॒नुष्ये॑ष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी भू॑यासम्।
रुग॑सि। रुचं॒ मयि॑ धेहि॥२०॥

मयि॒ रुक्। दश॑ पुरस्ता॒द्रोच॑से। दश॑ दक्षि॒णा। दश॑ प्र॒त्यङ्।
दशो॑दङ्। दशो॒र्ध्वो भा॑सि सुमन॒स्यमा॑नः। स नः॑ सम्रा॒डिष॒मूर्जं
धेहि। वा॒जी वा॒जिनै॑ पवस्व। रोचि॒तो घ॑र्मो रु॒चीय॑॥२१॥

रोचय॒ धेहि॒ नवं च॑॥ [६]

अप॑श्यं गो॒पामनि॑पद्यमानम्। आ च॒ परा॑ च
प॒थिभिश्च॑रन्तम्। स स॒ध्रीचीः॑ स वि॒षूची॑र्वसानः। आ
व॑रीवर्ति॒ भुव॑नेष्वन्तः। अत्र॑ प्रा॒वीः। मधु॑ मा॒ध्वीभ्यां॑ मधु॑
मा॒धूची॑भ्याम्। अनु॑ वां दे॒ववी॑तये। सम॒ग्निर॒ग्निना॑ गत। सं
दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॒ सूर्ये॑ण रोचते॥२२॥

स्वाहा॒ सम॒ग्निस्तप॑सा गत। सं दे॒वेन॑ सवि॒त्रा। स॒
सूर्ये॑णारोचिष्ट। ध॒र्ता दि॒वो विभा॑सि रज॑सः। पृ॒थिव्या॑ ध॒र्ता।
उ॒रोर॒न्तरि॑क्षस्य ध॒र्ता। ध॒र्ता दे॒वो दे॒वाना॑म्। अम॑र्त्यस्तपो॒जाः।
हृ॒दे त्वा॒ मन॑से त्वा। दि॒वे त्वा॒ सूर्या॑य त्वा॥२३॥

ऊ॒र्ध्वमिम॑म॒ध्वरं॑ कृधि। दि॒वि दे॒वेषु॑ होत्रा॑ यच्छ। वि॒श्वासां॑
भुवां॑ पते। वि॒श्वस्य॑ भुवनस्पते। वि॒श्वस्य॑ मनसस्पते। वि॒श्वस्य॑

वचसस्पते। विश्वस्य तपसस्पते। विश्वस्य ब्रह्मणस्पते।
देवश्रूस्त्वं देव घर्म देवान्पाहि। तपोजां वाचमस्मे नियच्छ
देवायुवम्॥२४॥

गर्भो देवानाम्। पिता मतीनाम्। पतिः प्रजानाम्। मतिः
कवीनाम्। सं देवो देवेन सवित्रा यतिष्ठ। स२ सूर्येणारुक्त।
आयुर्दास्त्वमस्मभ्यं घर्म वर्चोदा असि। पिता नोऽसि
पिता नो बोधा। आयुर्धास्तनूधाः पयोधाः। वर्चोदा वरिवोदा
द्रविणोदाः॥२५॥

अन्तरिक्षप्र उरोर्वरीयान्। अशीमहि त्वा मा मा
हि२सीः। त्वमग्ने गृहपतिर्विशामसि। विश्वासां मानुषीणाम्।
शतं पूर्भिर्यविष्ठ पाह्य२हंसः। समेद्वार२ शत२ हिमाः।
तन्द्राविण२ हार्दिवानम्। इहैव रातयः सन्तु। त्वष्टीमती
ते सपेय। सुरेता रेतो दधाना। वीरं विदेय तव सन्दृशि।
माऽह२ रायस्पोषेण वि योषम्॥२६॥

रोचते सूर्याय त्वा देवायुवं द्रविणोदा दधाना द्वे च॥—————[७]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे। अश्विनोर्बाहुभ्याम्। पूष्णो
हस्ताभ्यामाददे। अदित्यै रास्नासि। इड एहि। अदित एहि।
सरस्वत्येहि। असावेहि। असावेहि। असावेहि॥२७॥

अदित्या उष्णीषमसि। वायुरस्यैडः। पूषा त्वोपावसृजतु।
अश्विभ्यां प्रदापय। यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूः। येन

विश्वा पुष्यसि वार्याणि। यो रत्नधा वंसुविद्यः सुदत्रः।
सरस्वति तमिह धातवेकः। उस्म घर्म९ शि९ष। उस्म घर्म
पाहि॥२८॥

घर्माय शि९ष। बृहस्पतिस्त्वोपसीदतु। दानवः स्थ
पेरवः। विष्वग्वृतो लोहितेन। अश्विभ्यां पिन्वस्व। सरस्वत्यै
पिन्वस्व। पूष्णे पिन्वस्व। बृहस्पतये पिन्वस्व। इन्द्राय
पिन्वस्व। इन्द्राय पिन्वस्व॥२९॥

गायत्रोऽसि। त्रैष्टुभोऽसि। जागतमसि। सुहोर्जो
भागेनोपमेहि। इन्द्राश्विना मधुनः सारघस्य। घर्म पात
वसवो यजता वद। स्वाहा त्वा सूर्यस्य रश्मये वृष्टिवनये
जुहोमि। मधु हविरसि। सूर्यस्य तपस्तप। द्यावापृथिवीभ्यां
त्वा परिगृह्णामि॥३०॥

अन्तरिक्षेण त्वोपयच्छामि। देवानां त्वा पितृणामनुमतो
भर्तुः९ शकेयम्। तेजोऽसि। तेजोऽनु प्रेहि। दिविस्पृङ्गा मां
हि९सीः। अन्तरिक्षस्पृङ्गा मां हि९सीः। पृथिविस्पृङ्गा मां
हि९सीः। सुवरसि सुवर्मे यच्छ। दिवं यच्छ दिवो मां
पाहि॥३१॥

एहि पाहि पिन्वस्व गृह्णामि नवं च॥—————[८]

समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा। सलिलाय त्वा वाताय
स्वाहा। अनाधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा। अप्रतिधृष्याय

त्वा वाताय स्वाहा॥ अवस्यवे॑ त्वा वाताय स्वाहा॥ दुवस्वते॑
 त्वा वाताय स्वाहा॥ शिमिद्वते॑ त्वा वाताय स्वाहा॥ अग्रये॑
 त्वा वसुमते॑ स्वाहा॥ सोमाय॑ त्वा रुद्रवते॑ स्वाहा॥ वरुणाय॑
 त्वाऽऽदित्यवते॑ स्वाहा॥ ३२॥

बृहस्पतये॑ त्वा विश्वदैव्यावते॑ स्वाहा॥ सवित्रे॑ त्वर्भुमते॑
 विभुमते॑ प्रभुमते॑ वाजवते॑ स्वाहा॥ यमाय॑ त्वाऽङ्गिरस्वते॑
 पितृमते॑ स्वाहा॥ विश्वा॑ आशा॑ दक्षिणसत्। विश्वा॑
 देवानयाडिह। स्वाहाकृतस्य॑ घर्मस्य॑। मधोः॑ पिबतमश्विना।
 स्वाहाऽग्रये॑ यज्ञियाय॑। शं यजुर्भिः॑। अश्विना॑ घर्म॑ पात॑
 हार्दिवानम्॥ ३३॥

अहर्दिवाभिरूतिभिः॑। अनु॑ वां द्यावापृथिवी॑ म॑साताम्।
 स्वाहेन्द्राय॑। स्वाहेन्द्रावद्। घर्ममपातमश्विना॑ हार्दिवानम्।
 अहर्दिवाभिरूतिभिः॑। अनु॑ वां द्यावापृथिवी॑ अ॑म॑साताम्।
 तं प्राव्य॑ यथा॑ वद्। नमो॑ दिवे। नमः॑ पृथिव्यै॥ ३४॥

दिवि॑ धा॑ इमं॑ यज्ञम्। यज्ञमिमं॑ दिवि॑ धाः॑। दिवं॑ गच्छ।
 अन्तरिक्षं॑ गच्छ। पृथिवीं॑ गच्छ। पञ्च॑ प्रदिशो॑ गच्छ।
 देवान्घर्मपान्गच्छ॑। पितृन्घर्मपान्गच्छ॑॥ ३५॥

अदित्यवते॑ स्वाहा॑ हार्दिवानं॑ पृथिव्या॑ अष्टौ च॥ ————— [९]

इषे॑ पीपिहि। ऊर्जे॑ पीपिहि। ब्रह्मणे॑ पीपिहि। क्षत्राय॑
 पीपिहि। अ॒द्भ्यः॑ पीपिहि। ओषधीभ्यः॑ पीपिहि। वनस्पतिभ्यः॑

पीपिहि। द्यावापृथिवीभ्यां पीपिहि। सुभूताय पीपिहि।
ब्रह्मवर्चसाय पीपिहि॥३६॥

यजमानाय पीपिहि। मह्यं ज्यैष्ठ्याय पीपिहि। त्विष्यै त्वा।
द्युम्नाय त्वा। इन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वा। धर्माऽसि सुधर्मा मे
न्यस्मे। ब्रह्माणि धारय। क्षत्राणि धारय। विशं धारय। नेत्वा
वातः स्कन्दयात्॥३७॥

अमुष्य त्वा प्राणे सांदयामि। अमुना सह निरर्थं गच्छ।
योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। पृष्णे शरसे स्वाहा। ग्रावभ्यः
स्वाहा। प्रतिरेभ्यः स्वाहा। द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहा। पितृभ्यो
घर्मपेभ्यः स्वाहा। रुद्राय रुद्रहोत्रे स्वाहा॥३८॥

अहज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिज्योतिषां स्वाहा।
रात्रिज्योतिः केतुना जुषताम्। सुज्योतिज्योतिषां स्वाहा।
अपीपरो माऽहो रात्रियै मा पाहि। एषा ते अग्ने
समिन्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः। वर्चसा माञ्जीः।
अपीपरो मा रात्रिया अहो मा पाहि॥३९॥

एषा ते अग्ने समिन्। तया समिध्यस्व। आयुर्मे दाः।
वर्चसा माञ्जीः। अग्निज्योतिज्योतिरग्निः स्वाहा। सूर्यो
ज्योतिज्योतिः सूर्यः स्वाहा। भूः स्वाहा। हुतं हविः। मधु
हविः। इन्द्रतमेऽग्नौ॥४०॥

पिता नोऽसि मा मां हिंसीः। अश्याम ते देवघर्म।

मधुमतो वाजवतः पितुमतः। अङ्गिरस्वतः स्वधाविनः।
अशीमहि त्वा मा मा हिंसीः। स्वाहा त्वा सूर्यस्य
रश्मिभ्यः। स्वाहा त्वा नक्षत्रेभ्यः॥४१॥

ब्रह्मवर्चसाय पीपिहि स्कन्दयाद्वुद्राय रुद्रहात्रे स्वाहाऽहो मा पाह्यग्नौ सप्त च॥—[१०]

घर्म या ते दिवि शुक्। या गायत्रे छन्दसि। या ब्राह्मणे।
या हविर्धाने। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा। घर्म या तेऽन्तरिक्षे
शुक्। या त्रैष्टुभे छन्दसि। या राजन्ये। याऽऽग्नीध्रे। तान्त
एतेनाव यजे स्वाहा॥४२॥

घर्म या ते पृथिव्यां शुक्। या जागते छन्दसि। या वैश्ये।
या सदसि। तान्त एतेनाव यजे स्वाहा। अनुनोऽद्यानुमतिः।
अन्विदनुमते त्वम्। दिवस्त्वा परस्पायाः। अन्तरिक्षस्य तनुवः
पाहि। पृथिव्यास्त्वा धर्मणा॥४३॥

वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे। ब्रह्मणस्त्वा परस्पायाः।
क्षत्रस्य तनुवः पाहि। विशस्त्वा धर्मणा। वयमनुक्रामाम
सुविताय नव्यसे। प्राणस्य त्वा परस्पायै। चक्षुषस्तनुवः
पाहि। श्रोत्रस्य त्वा धर्मणा। वयमनुक्रामाम सुविताय नव्यसे।
वल्गुरसि शं युधायाः॥४४॥

शिशुर्जनधायाः। शं च वक्षि परि च वक्षि। चतुः
सक्तिर्नाभिर्ऋतस्य। सदो विश्वायुः शर्म सप्रथाः। अप द्वेषो
अप ह्वरः। अन्यद्व्रतस्य सश्चिमा। घर्मेतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषम्।

तेन वर्धस्व चाऽऽ चं प्यायस्व। वर्धिषीमहि च वयम्। आ
चं प्यासिषीमहि॥४५॥

रन्तिर्नामांसि दिव्यो गन्धर्वः। तस्य ते पद्वद्धविधानम्।
अग्निरध्यक्षाः। रुद्रोऽधिपतिः। समहमायुषा। सं प्राणेन। सं
वर्चसा। सं पयसा। सं गौपत्येन। सः रायस्पोषेण॥४६॥

व्यसौ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः। अचिंक्रददृषा
हरिः। महान्मित्रो न दर्शतः। सः सूर्येण रोचते। चिदंसि
समुद्रयोनिः। इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा। हिरण्यपक्षः शकुनो
भुरण्युः। महान्त्सधस्थे ध्रुव आनिषत्तः॥४७॥

नमस्ते अस्तु मा मां हिंसीः। विश्वावसुः सोम गन्धर्वम्।
आपो ददृशुषीः। तदृतेनाव्यायन्। तदन्ववैत्। इन्द्रो रारहाण
आसाम्। परि सूर्यस्य परिधीः रपश्यत्। विश्वावसुरभि तन्नो
गृणातु। दिव्यो गन्धर्वो रजसो विमानः। यद्वा घा सत्यमुत
यन्न विद्म॥४८॥

धियो हिन्वानो धिय इन्नो अव्यात्। सस्त्रिमविन्दच्चरणे
नदीनाम्। अपावृणोद्दुरो अश्मंत्रजानाम्। प्रासाङ्गन्धर्वो
अमृतानि वोचत्। इन्द्रो दक्षं परिजानादहीनम्। एतत्त्वं
देव घर्म देवो देवानुपागाः। इदमहं मनुष्यो मनुष्यान्।
सोमपीथानुमेहि। सह प्रजया सह रायस्पोषेण। सुमित्रा न
आप ओषधयः सन्तु॥४९॥

दुर्मित्रास्तस्मै भूयासुः। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः।
उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं चित्रम्। इममूषुत्यमस्मभ्यः
सनिम्। गायत्रं नवीयांसम्। अग्ने देवेषु प्रवोचः॥५०॥

याऽऽग्नीध्रे तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा धर्मणा शं युधायाः प्यासिषीमहि पोषेण निषतो विद्म
सन्त्वष्टौ॥ [११]

महीनां पयोऽसि विहितं देवत्रा। ज्योतिर्भा असि
वनस्पतीनामोषधीनां रसः। वाजिनं त्वा वाजिनोऽव
नयामः। ऊर्ध्वं मनः सुवर्गम्॥५१॥

[१२]

अस्कान्द्यौः पृथिवीम्। अस्कानृषभो युवागाः। स्कन्नेमा
विश्वा भुवना। स्कन्नो यज्ञः प्रजनयतु। अस्कानजनि प्राजनि।
आ स्कन्नाज्जायते वृषा। स्कन्नात् प्रजनिषीमहि॥५२॥

[१३]

या पुरस्ताद्विद्युदापतत्। तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा।
या दक्षिणतः। या पश्चात्। योत्तरतः। योपरिष्ठाद्विद्युदापतत्।
तान्तं एतेनावं यजे स्वाहा॥५३॥

[१४]

प्राणाय स्वाहा व्यानाय स्वाहाऽपानाय स्वाहा। चक्षुषे
स्वाहा श्रोत्राय स्वाहा। मनसे स्वाहा वाचे सरस्वत्यै
स्वाहा॥५४॥

[१५]

पूष्णे स्वाहा॑ पूष्णे शर॑से स्वाहा॑। पूष्णे प्र॑प॒त्थ्याय॑ स्वाहा॑
पूष्णे न॒रन्धि॑षाय॑ स्वाहा॑। पूष्णेऽङ्घ्रि॑णये॑ स्वाहा॑ पूष्णे न॒रुणा॑य॑
स्वाहा॑। पूष्णे सा॑के॒ताय॑ स्वाहा॑॥५५॥

[१६]

उद॑स्य शु॒ष्मा॑द्भानु॒नार्त॑ विभ॑र्ति। भारं पृ॑थि॒वी न भू॑मः।
प्र शु॒क्रैतु॑ दे॒वी म॑नी॒षा। अ॒स्मत्सुत॑ष्टो रथो॑ न वा॒जी।
अर्च॑न्त॒ एके॑ महि॒ साम॑मन्वत। तेन॒ सूर्य॑मधारयन्। तेन॒
सूर्य॑मरोचयन्। घ॒र्मः शि॒रस्त॑दयम॒ग्निः। पु॒री॑षमसि॒ सं
प्रि॑यं प्र॒जया॑ प॒शुभि॑र्भुवत्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सीद॥५६॥

[१७]

यास्ते॑ अ॒ग्न आ॒र्द्रा यो॑नयो॒ याः कु॑ला॒यिनीः॑। ये ते॑
अ॒ग्न इ॒न्द्रवो॑ या उ॒ नाभ॑यः। यास्ते॑ अ॒ग्ने त॒नुव॑ ऊ॒र्जा
नाम॑। ताभि॒स्त्वमु॑भयी॑भिः संविदा॒नः। प्र॒जाभि॑र॒ग्ने द्र॑वि॒णेह॑
सीद॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा
सीद॑॥५७॥

[१८]

अ॒ग्निर॑सि वैश्वान॒रोऽसि॑। सं॒व॒त्स॒रोऽसि॑ परि॒व॒त्स॒रोऽसि॑।
इ॒दा॒व॒त्स॒रोऽसी॑दु॒व॒त्स॒रोऽसि॑। इ॒द्व॒त्स॒रोऽसि॑ व॒त्स॒रोऽसि॑।
तस्य॑ ते वस॒न्तः शि॒रः। ग्री॒ष्मो दक्षि॑णः प॒क्षः। व॒र्षाः पु॑च्छ॒मः।

शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः
पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। तस्य ते मासाश्चार्धमासाश्च
कल्पन्ताम्। ऋतवस्ते कल्पन्ताम्। संवत्सरस्ते कल्पताम्।
अहोरात्राणि ते कल्पन्ताम्। एति प्रेति वीति समित्युदिति।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवः
सीद॥५८॥

चितयो नव च॥

[१९]

भूर्भुवः सुवः। ऊर्ध्व ऊ षु णं ऊतये। ऊर्ध्वो नः
पाह्य९हंसः। विधुन्दद्राण९ समने बहूनाम्। युवान९ सन्तं
पलितो जंगार। देवस्य पश्य काव्यं महित्वाद्या ममार।
सह्यः समान। यदृते चिदभिश्चिषः। पुरा जर्तृभ्य आतृदः।
सन्धाता सन्धिं मघवा पुरोवसुः॥५९॥

निष्कर्ता विहुतं पुनः। पुनरूर्जा सह रय्या। मा नो
घर्म व्यथितो विव्यथो नः। मा नः परमधरं मा रजोऽनैः।
मोष्वस्मा९ स्तमस्यन्तरा धाः। मा रुद्रियासो अभिगुर्वृधानः।
मा नः क्रतुभिर्हीडितेभिस्मान्। द्विषासुनीते मा परा दाः।
मा नो रुद्रो निर्ऋतिर्मा नो अस्ता। मा द्यावापृथिवी
हीडिषाताम्॥६०॥

उप नो मित्रावरुणाविहावतम्। अन्वादीध्याथामिह नः
सखाया। आदित्यानां प्रसितिर्हेतिः। उग्रा शतापांष्टा घविषा
परि णो वृणक्तु। इमं मे वरुण तत्त्वा यामि। त्वं नो अग्ने

स त्वं नो अग्रे। त्वमग्रे अयासि। उद्वयं तमसस्परि। उदुत्यं
चित्रम्। वयः सुपर्णाः॥६१॥

पुरोवसुर्हीडिषाता५ सुपर्णाः॥ [२०]

भूर्भुवः सुवः। मयि त्यदिन्द्रियं महत्। मयि दक्षो
मयि क्रतुः। मयि धायि सुवीर्यम्। त्रिशुग्धर्मो विभातु
मे। आकूत्या मनसा सह। विराजा ज्योतिषा सह।
यज्ञेन पर्यसा सह। ब्रह्मणा तेजसा सह। क्षेत्रेण यशसा
सह। सत्येन तपसा सह। तस्य दोहमशीमहि। तस्य
सुम्नमशीमहि। तस्य भक्षमशीमहि। तस्य तु इन्द्रेण पीतस्य
मधुमतः। उपहूतस्योपहूतो भक्षयामि॥६२॥

यशसा सह षट्॥ [२१]

यास्ते अग्रे घोरास्तनुवः। क्षुच्च तृष्णा च। अस्नुक्कानाहुतिश्च।
अशनया च पिपासा च। सेदिश्रामतिश्च। एतास्ते अग्रे
घोरास्तनुवः। ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं
द्विष्मः॥६३॥

[२२]

स्त्रिक् स्त्रीहितिश्च स्निहितिश्च। उष्णा च शीता च। उग्रा च
भीमा च। सदाग्री सेदिरनिरा। एतास्ते अग्रे घोरास्तनुवः।
ताभिर्मुं गच्छ। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥६४॥

[२३]

धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। निलिम्पश्च विलिम्पश्च

विक्षिपः॥६५॥

[२४]

उग्रश्च धुनिश्च ध्वान्तश्च ध्वनश्च ध्वनयश्च। सहस्रहाश्च
सहमानश्च सहस्वाश्च सहीयाश्च। एत्य प्रेत्य
विक्षिपः॥६६॥

[२५]

अहोरात्रे त्वोदीरयताम्। अर्धमासास्त्वोदी जयन्तु।
मासास्त्वा श्रपयन्तु। ऋतवस्त्वा पचन्तु। संवत्सरस्त्वा
हन्त्वसौ॥६७॥

[२६]

खट् फट् जहि। छिन्धी भिन्धी हन्धी कट्। इति वाचः
क्रूराणि॥६८॥

[२७]

विगा इन्द्र विचरन्त्स्पाशयस्व। स्वपन्तमिन्द्र
पशुमन्तमिच्छ। वज्रेणामुं बोधय दुर्विदत्रम्। स्वपतोऽस्य
प्रहर भोजनेभ्यः। अग्ने अग्निना संवदस्व। मृत्यो मृत्युना
संवदस्व। नमस्ते अस्तु भगवः। सकृत्ते अग्ने नमः। द्विस्ते
नमः। त्रिस्ते नमः। चतुस्ते नमः। पञ्चकृत्वस्ते नमः।
दशकृत्वस्ते नमः। शतकृत्वस्ते नमः। आसहस्रकृत्वस्ते
नमः। अपरिमितकृत्वस्ते नमः। नमस्ते अस्तु मा मा
हिःसीः॥६९॥

त्रिस्ते नमः सप्त च॥ [२८]

असृन्मुखो रुधिरेणाव्यक्तः। यमस्य दूतः श्वपाद्विधावसि।
गृध्रः सुपूर्णः कुणपं निषेवसे। यमस्य दूतः प्रहितो भवस्य
चोभयोः॥ ७०॥

[२९]

यदेतद्वृकसो भूत्वा। वाग्देव्यभिरायसि। द्विषन्तं
मेऽभिराय। तं मृत्यो मृत्यवे नय। स आर्त्यार्तिमाच्छेत्तु॥ ७१॥

[३०]

यदीषितो यदि वा स्वकामी। भयेडंको वदति
वाचमेताम्। तामिन्द्राग्नी ब्रह्मणा संविदानौ। शिवामस्मभ्यं
कृणुतं गृहेषु॥ ७२॥

[३१]

दीर्घमुखि दुर्हणु। मा स्म दक्षिणतो वदः। यदि दक्षिणतो
वदाद्विषन्तं मेऽव बाधासै॥ ७३॥

[३२]

इत्थादुलूक आपतत्। हिरण्याक्षो अयोमुखः। रक्षसां दूत
आगतः। तमितो नाशयाग्रे॥ ७४॥

[३३]

यदेतद्भूतान्यन्वाविश्य। दैवीं वाचं वदसि। द्विषतो नः
परावद। तान्मृत्यो मृत्यवे नय। त आर्त्याऽऽर्तिमाच्छेन्तु।

अग्निनाऽग्निः संवदताम्॥७५॥

[३४]

प्रसार्य सक्थ्यौ पतंसि। सव्यमक्षि निपेपि च। मेहकस्य
चनाममत्॥७६॥

[३५]

अत्रिणा त्वा क्रिमे हन्मि। कण्वेन जमदग्निना।
विश्वावसोर्ब्रह्मणा हतः। क्रिमीणां राजा। अप्येषां
स्थपतिर्हतः। अथो माताऽथो पिता। अथो स्थूरा अथो
क्षुद्राः। अथो कृष्णा अथो श्वेताः। अथो आशातिका हताः।
श्वेताभिः सह सर्वे हताः॥७७॥

[३६]

आहूरावद्य। शृतस्य हविषो यथा। तथ्सत्यम्।
यदमुं यमस्य जम्भयोः। आदधामि तथा हि तत्।
खण्णमसि॥७८॥

[३७]

ब्रह्मणा त्वा शपामि। ब्रह्मणस्त्वा शपथेन शपामि। घोरेण
त्वा भृगूणां चक्षुषा प्रेक्षे। रौद्रेण त्वाङ्गिरसां मनसा ध्यायामि।
अघस्य त्वा धारया विद्धामि। अधरो मत्पद्यस्वासौ॥७९॥

[३८]

उत्तुद शिमिजावरि। तल्पेजे तल्प उत्तुद। गिरी रनु

प्रवेशय। मरीचीरूपं सन्नुद। यावदितः पुरस्तादुदयाति सूर्यः।
तावदितोऽमुं नाशय। योऽस्मान्द्वेष्टि। यं च वयं द्विष्मः॥८०॥

[३९]

भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवो भूर्भुवः सुवः। भुवोऽद्धायि
भुवोऽद्धायि भुवोऽद्धायि। नृम्णायि नृम्णं नृम्णायि नृम्णं
नृम्णायि नृम्णम्। निधाय्यो वायि निधाय्यो वायि निधाय्यो
वायि। ए अस्मे अस्मे। सुवर्नं ज्योतीः॥८१॥

[४०]

पृथिवी समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे।
तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा
श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा।
अन्तरिक्षः समित्॥८२॥

तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे। तामहः समिन्धे।
सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा
ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। द्यौः समित्।
तामादित्यः समिन्धे॥८३॥

साऽऽदित्यः समिन्धे। तामहः समिन्धे। सा मा
समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया। यशसा
ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे
समिदसि सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा। अग्ने

व्रतपते व्रतं चरिष्यामि॥८४॥

तच्छंकेयं तन्मे राध्यताम्। वायौ व्रतपतु आदित्य व्रतपते।
व्रतानां व्रतपते व्रतं चरिष्यामि। तच्छंकेयं तन्मे राध्यताम्।
द्यौः समित्। तामादित्यः समिन्धे। साऽऽदित्यः समिन्धे।
तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा॥८५॥

वर्चसा श्रिया। यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा।
अन्तरिक्षः समित्। तां वायुः समिन्धे। सा वायुः समिन्धे।
तामहः समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा।
वर्चसा श्रिया॥८६॥

यशसा ब्रह्मवर्चसेन। अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। पृथिवी
समित्। तामग्निः समिन्धे। साऽग्निः समिन्धे। तामहः
समिन्धे। सा मा समिद्धा। आयुषा तेजसा। वर्चसा श्रिया।
यशसा ब्रह्मवर्चसेन॥८७॥

अन्नाद्येन समिन्ताः स्वाहा। प्राजापत्या मे समिदसि
सपत्नक्षयणी। भ्रातृव्यहा मेऽसि स्वाहा। आदित्य
व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं तन्मेऽराधि। वायौ
व्रतपतेऽग्रे व्रतपते। व्रतानां व्रतपते व्रतमचारिषम्। तदशकं
तन्मेऽराधि॥८८॥

समिध्समिन्धे व्रतं चरिष्याम्यायुषा तेजसा वर्चसा श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेनाष्टौ च॥[४१]

शं नो वातः पवतां मातरिश्वा शं नस्तपतु सूर्यः।

अहानि॑शं भ॑वन्तु नः॒ श॒ः रात्रिः॑ प्रति॑धीयताम्। शमु॑षा
 नो॒ व्यु॑च्छतु॒ शमा॑दित्य उदे॑तु नः। शि॒वा नः॒ शन्त॑मा भव
 सुमृ॑डी॒का सर॑स्वति। मा ते॒ व्यो॑म स॒न्दृशि॑। इडा॑यै वास्त्व॑सि
 वास्तु॑मद्वा॑स्तुमन्तो॑ भूयास्म॒ मा वास्तो॑श्छि॒थ्स्मह्य॑वास्तुः
 स भू॑याद्यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॒ यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः। प्र॒ति॒ष्ठासि॑
 प्र॒ति॒ष्ठाव॑न्तो भूयास्म॒ मा प्र॑ति॒ष्ठाया॑श्छि॒थ्स्मह्य॑प्रति॒ष्ठः स
 भू॑याद्यो॑ऽस्मान्द्वेष्टि॒ यं च॑ व॒यं द्वि॑ष्मः। आ वा॑त वाहि॒ भेष॑जं
 वि वा॑त वाहि॒ यद्र॑पः। त्व॒ः हि वि॒श्वभै॑षजो दे॒वानां॑ दू॒त
 ई॒यंसे। द्वावि॒मौ वा॒तौ वा॒त आ सि॒न्धो॒रा प॑रा॒वतः॑॥८९॥

दक्ष॑ मे अ॒न्य आ॒वातु॑ परा॒न्यो वा॑तु॒ यद्र॑पः। यद॒दो
 वा॑तते॒ गृह॑ऽमृत॑स्य नि॒धिर्हि॑तः। ततो॑ नो दे॒हि जी॒वसे॑
 ततो॑ नो धे॒हि भेष॑जम्। ततो॑ नो म॒ह आ॑व॒ह वा॒त आ॑वा॒तु
 भेष॑जम्। श॒म्भूर्म॑यो॒भूर्नो॑ हृ॒दे प्र॒ ण॒ आयू॑ऽषि॒ तारि॑षत्।
 इन्द्र॑स्य गृहो॑ऽसि॒ तं त्वा॒ प्र॑प॒द्ये स॒गुः सा॒श्वः। स॒ह यन्मे॑
 अ॒स्ति ते॒न। भूः प्र॑प॒द्ये भुवः॑ प्र॑प॒द्ये सुवः॑ प्र॑प॒द्ये भूर्भुवः॑
 सुवः॑ प्र॑प॒द्ये वा॒युं प्र॑प॒द्येऽनो॑र्ता दे॒वतां॑ प्र॑प॒द्येऽश्मा॑नमा॒खणं॑
 प्र॑प॒द्ये प्र॒जाप॑तेर्ब्रह्म॒कोशं॑ ब्रह्म॒ प्र॑प॒द्य ओं प्र॑प॒द्ये। अ॒न्तरि॑क्षं
 म उ॒र्वन्तरं॑ बृ॒हद॒ग्नयः॑ पर्व॑ताश्च॒ यया॑ वा॒तः स्व॑स्त्या
 स्व॑स्ति॒मान्त॑या॒ स्व॑स्त्या स्व॑स्ति॒मानं॑सानि। प्रा॒णापा॑नौ
 मृ॒त्योर्मा॑ पा॒त प्रा॒णापा॑नौ मा मा॑ हा॒सिष्टं॑ मयि॒ मेधां॑ मयि॒

प्र॒जां म॒य्य॒ग्नि॒स्तेजो॑ द॒धातु॑ म॒यि मे॒धां म॒यि प्र॒जां म॒यीन्द्र॑
इन्द्रि॒यं द॒धातु॑ म॒यि मे॒धां म॒यि प्र॒जां म॒यि सूर्यो॑ भ्राजो॑
द॒धातु॑॥९०॥

द्युभि॒र॒क्तुभिः॑ परि॒पात॑म॒स्मान॒रि॒ष्टेभि॒र॒श्विना॑ सौभ॑गेभिः।
तन्नो॑ मि॒त्रो वरु॑णो मा॒मह॑न्ता॒मदि॑तिः सिन्धुः पृथि॒वी
उ॒त द्यौः। क॒या न॒श्चि॒त्र आ भु॑वदूती स॒दावृ॑धः स॒खा।
क॒या श॒चि॒ष्ठया॑ वृ॒ता। क॒स्त्वा स॒त्यो म॒दानां॑ म॒हि॒ष्ठो
म॒त्स॒दन्ध॑सः। दृ॒ढाचि॑दा॒रुजे॑ वसु॑। अ॒भी षु णः॑ स॒खीना॑मवि॒ता
ज॑रि॒तृणाम्। श॒तं भ॑वा॒स्यृ॒तिभिः॑। व॒यः सु॒पर्णा॑ उप॑सेदु॒रिन्द्रं॑
प्रि॒यमे॑धा ऋष॑यो नाध॑मानाः। अप॑ ध्वा॒न्तमू॑र्णुहि पृ॒धि
चक्षु॑र्मुमु॒ग्ध्य॑स्मान्नि॒धये॑व ब॒द्धान्॥९१॥

शं नो॑ दे॒वीर॒भिष्ट॑य॒ आपो॑ भवन्तु पी॒तये॑। शं यो॒र॒भि॒स्र॑वन्तु
नः। ईशा॑ना॒ वार्या॑णां क्षय॑न्तीश्च॒र॒षणी॑नाम्। अ॒पो या॑चामि
भे॒ष॒जम्। सु॒मि॒त्रा न॒ आप॑ ओष॑धयः सन्तु दु॒र्मि॒त्रास्त॑स्मै
भूया॑सु॒र्योऽस्मान्द्वेष्टि॑ यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्मः। आपो॑ हि ष्ठा
म॒योभु॑व॒स्ता न॑ ऊ॒र्जे द॑धातन। म॒हे र॑णा॒य चक्ष॑से। यो वः
शि॒वत॑मो॒ रस॑स्तस्य॒ भाज॑यते॒ह नः॑। उ॒श॒तीरि॑व मा॒तरः॑।
तस्मा॑ अरं॑ ग॒माम॑ वो॒ यस्य॑ क्षया॒य जि॒न्व॑थ॥९२॥

आपो॑ ज॒नय॑था च नः। पृथि॒वी शा॒न्ता साऽग्नि॑ना
शा॒न्ता सा॒ मे शा॒न्ता शुच॑ श॒मय॑तु। अ॒न्तरि॑क्ष॒

शान्तं तद्वायुनां शान्तं तन्मे शान्तं शुचं शमयतु।
 द्यौः शान्ता साऽऽदित्येन शान्ता सा मे शान्ता शुचं
 शमयतु। पृथिवी शान्तिरन्तरिक्षं शान्तिर्द्यौः शान्तिर्दिशः
 शान्तिरवान्तरदिशाः शान्तिरग्निः शान्तिर्वायुः शान्तिरादित्यः
 शान्तिश्चन्द्रमाः शान्तिर्नक्षत्राणि शान्तिरापः शान्तिरोषधयः
 शान्तिर्वनस्पतयः शान्तिर्गौः शान्तिरजा शान्तिरश्वः शान्तिः
 पुरुषः शान्तिर्ब्रह्म शान्तिर्ब्राह्मणः शान्तिः शान्तिरेव शान्तिः
 शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। तयाहं शान्त्या सर्वशान्त्या मह्यं
 द्विपदे चतुष्पदे च शान्तिं करोमि शान्तिर्मे अस्तु शान्तिः। एह
 श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि
 मोत्तिष्ठन्तमनूत्तिष्ठन्तु मा मां श्रीश्च ह्रीश्च धृतिश्च तपो मेधा
 प्रतिष्ठा श्रद्धा सत्यं धर्मश्चैतानि मा मा हांसिषुः। उदायुषा
 स्वायुषोदोषधीनां रसेनोत्पुर्जन्यस्य शुष्मेणोदस्थाममृतां
 अनु। तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्। पश्येम शरदः
 शतं जीवेम शरदः शतं नन्दांम शरदः शतं मोदांम
 शरदः शतं भवांम शरदः शतं शृणवांम शरदः शतं
 प्रब्रवांम शरदः शतमजीताः स्याम शरदः शतं ज्योक्
 सूर्यं दृशे। य उदगान्महतोऽर्णवाँद्विभ्राजमानः सरिरस्य
 मध्याथ्स मा वृषभो लोहिताक्षः सूर्यो विपश्चिन्मनसा पुनातु।
 ब्रह्मणश्चोतन्यसि ब्रह्मण आणी स्थो ब्रह्मण आवपनमसि
 धारितेयं पृथिवी ब्रह्मणा मही धारितमेनेन महदन्तरिक्षं

दिवं दाधार पृथिवी५ सदेवां यदहं वेद तदहं धारयाणि
 मा मद्देदोऽधिविस्त्रसत्। मेधामनीषे माविशता५ समीचीं
 भूतस्य भव्यस्यावरुध्यै सर्वमायुरयाणि सर्वमायुरयाणि।
 आभिर्गीर्भिर्यदतो न ऊनमाप्यायय हरिवो वर्धमानः। यदा
 स्तोतृभ्यो महि गोत्रा रुजासि भूयिष्ठभाजो अध ते स्याम।
 ब्रह्म प्रावादिष्म तन्नो मा हासीत्। ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः॥१३॥

परावतो दधातु बद्धां जिन्वथ दृशे सप्त च॥ [४२]

नमो वाचे या चौदिता या चानुदिता तस्यै वाचे नमो नमो
 वाचे नमो वाचस्पतये नम ऋषिभ्यो मन्त्रकृद्भ्यो मन्त्रपतिभ्यो
 मा मामृषयो मन्त्रकृतो मन्त्रपतयः परादुर्माहमृषीन्मन्त्रकृतो
 मन्त्रपतीन्परादां वैश्वदेवीं वाचमुद्यास५ शिवामदस्तां जुष्टां
 देवेभ्यः शर्म मे द्यौः शर्म पृथिवी शर्म विश्वमिदं जगत्।
 शर्म चन्द्रश्च सूर्यश्च शर्म ब्रह्मप्रजापती। भूतं वदिष्ये भुवनं
 वदिष्ये तेजो वदिष्ये यशो वदिष्ये तपो वदिष्ये ब्रह्म वदिष्ये
 सत्यं वदिष्ये तस्मा अहमिदमुपस्तरणमुपस्तृण उपस्तरणं
 मे प्रजायै पशूनां भूयादुपस्तरणमहं प्रजायै पशूनां भूयासं
 प्राणापानौ मृत्योर्मा पातं प्राणापानौ मा मा हासिष्टं मधु
 मनिष्ये मधु जनिष्ये मधु वक्ष्यामि मधु वदिष्यामि मधुमतीं
 देवेभ्यो वाचमुद्यास५ शुश्रूषण्यां मनुष्येभ्यस्तं मा देवा अवन्तु

शोभायै पितरोऽनुमदन्तु। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥ पञ्चमः प्रश्नः ॥

ॐ शं नस्तन्नो मा हांसीत्॥ ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

देवा वै सुत्रमांसता। ऋद्धिपरिमितं यशस्कामाः। तैऽब्रुवन्।
यन्नः प्रथमं यशं ऋच्छात्। सर्वेषां नस्तत्सहासदिति। तेषां
कुरुक्षेत्रं वेदिरासीत्। तस्यै खाण्डवो दक्षिणार्धं आसीत्।
तूर्ध्वमुत्तरार्धः। परीणञ्जघनार्धः। मरुव उत्करः॥१॥

तेषां मुखं वैष्णवं यशं आर्च्छत्। तन्न्यकामयत्।
तेनापाक्रामत्। तं देवा अन्वायन्। यशोऽवुरुत्समानाः।
तस्यान्वागतस्य। सव्याद्धनुरजायत्। दक्षिणादिषवः।
तस्मादिषुधन्वं पुण्यजन्म। यज्ञजन्मा हि॥२॥

तमेकं सन्तम्। बहवो नाभ्यधृष्णुवन्। तस्मादेकमिषुधन्वि-
नम्। बहवोऽनिषुधन्वा नाभिधृष्णुवन्ति। सोऽस्मयत्। एकं
मा सन्तं बहवो नाभ्यधर्षिषुरिति। तस्य सिष्मियाणस्य
तेजोऽपाक्रामत्। तद्देवा ओषधीषु न्यमृजुः। ते श्यामाका
अभवन्। स्मयाका वै नामैते॥३॥

तत्स्मयाकानां स्मयाकृत्वम्। तस्माद्दीक्षितेनापिगृह्यं
स्मेतव्यम्। तेजसो धृत्यै। स धनुः प्रतिष्कभ्यातिष्ठत्। ता
उपदीका अब्रुवन्वरं वृणामहे। अथ व इमं रन्धयाम। यत्र
क्व च खनाम। तदपोऽभितृणदामेति। तस्मादुपदीका यत्र
क्व च खनन्ति। तदपोऽभितृन्दन्ति॥४॥

वारैवृत्तं॑ ह्यासाम्। तस्य॑ ज्यामप्यादन्। तस्य॑
धनुर्विप्रव॑माणं॑ शिर॑ उदवर्तयत्। तद्वावापृथि॑वी
अनुप्राव॑र्तत। यत्प्राव॑र्तत। तत्प्रव॑र्ग्यस्य प्रव॑र्ग्यत्वम्।
यद्धौ॑(४)इत्यप॑तत्। तद्घ॑र्मस्य घ॑र्मत्वम्। म॒ह॒तो
वी॒र्य॑मप॑त्तदिति। तन्म॑हावी॒रस्य॑ महावी॒रत्वम्॥५॥

यद॒स्याः स॒मभ॑रन्। तथ्स॒म्राज्ञः॑ स॒म्रा॒द्वम्। त॑ स्तु॒तं
दे॒वता॑स्त्रेधा व्य॑गृह्णत। अ॒ग्निः प्रा॑तः स॒व॒नम्। इन्द्रो॑ मा॒ध्यं
दि॒नं॑ स॒व॒नम्। वि॒श्वेदे॒वास्तृ॑तीयस॒व॒नम्। तेनाप॑शी॒र्ष्णा य॒ज्ञेन॑
यज॑मानाः। नाशि॒षोऽवा॑रु॒न्धत। न सु॑व॒र्गं लो॒कम॑भ्य॒जय॑न्।
ते दे॒वा अ॒श्विना॑वब्रुवन्॥६॥

भि॒षजौ॒ वै स्थः॑। इ॒दं य॒ज्ञस्य॑ शिरः॑ प्रति॑धत्त॒मिति॑।
ताव॑ब्रूतां वरं॑ वृणाव॒है। ग्र॒हं ए॒व ना॒वत्रा॑पि गृह्य॒तामिति॑।
ताभ्या॑मे॒तमा॑श्वि॒नम॑गृह्णन्। तावे॒तद्य॒ज्ञस्य॑ शिरः॑ प्रत्य॑धत्ताम्।
यत्प्र॑व॒र्ग्यः। तेन॑ स॒शी॒र्ष्णा य॒ज्ञेन॑ यज॑मानाः। अवा॒शिषो॑-
ऽरु॒न्धत। अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कम॑जयन्। यत्प्र॑व॒र्ग्यं प्र॑वृणक्ति।
य॒ज्ञस्यै॒व तच्छि॑रः॑ प्रति॑दधाति। तेन॑ स॒शी॒र्ष्णा य॒ज्ञेन॑
यज॑मानः। अवा॒शिषो॑ रु॒न्धे। अ॒भि सु॑व॒र्गं लो॒कं ज॑यति।
तस्मा॑दे॒ष आ॑श्वि॒नप्र॑वया इ॒व। यत्प्र॑व॒र्ग्यः॥७॥

उत्क॑रो ह्ये॒ते तृ॑न्दन्ति महावी॒रत्वम॑ब्रुवन्नजयन्त्स॒प्त च॥ [१]

सा॒वि॒त्रं जु॑होति॒ प्रसू॑त्यै। च॒तु॒र्गृही॒तेन॑ जुहोति। चतु॑ष्पादः

प॒शवः॑। प॒शूने॒वाव॑रुन्धे। चत॑स्रो दि॒शः। दि॒क्ष्वे॒व प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति।
छन्दा॑ंसि दे॒वेभ्योऽपा॑क्रामन्। न वो॑ऽभा॒गानि॑ ह॒व्यं
व॑क्ष्याम इति॑। तेभ्य॑ ए॒तच्च॑तुर्गृही॒तम॑धारयन्। पु॒रो॒नु॒वा॒क्या॒यै
या॒ज्या॒यै॥८॥

दे॒वता॑यै वष॑ट्काराय॑। यच्च॑तुर्गृही॒तं जु॒होति॑। छन्दा॑ंस्ये॒व
तत् प्री॑णाति। तान्य॑स्य प्री॒तानि॑ दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं व॑हन्ति।
ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। हो॒त॒व्यं दी॑क्षितस्य॑ गृ॒हा(३)इ न
हो॒त॒व्या(३)मि॑ति। ह॒वि॒र्वै दी॑क्षितः। य॒जुहु॑यात्। ह॒विष्कृ॑तं
यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑द॒ध्यात्। यन्न जु॑हुयात्॥९॥

य॒ज्ञ॒प॒रुर॒न्तरि॑यात्। य॒जुरे॒व व॑देत्। न ह॒विष्कृ॑तं
यज॑मानम॒ग्नौ प्र॑दधा॒ति। न य॑ज्ञ॒प॒रुर॒न्तरे॑ति। गा॒य॒त्री
छन्दा॑ंस्यत्य॑मन्यत। तस्यै॑ वष॑ट्कारोऽभ्य॒य्य शि॒रोऽच्छि॑नत्।
तस्यै॑ द्वे॒धा र॑सः प॒राप॑तत्। पृ॒थि॒वीम॑र्धः प्रावि॑शत्। प॒शून्धः॑।
यः पृ॑थि॒वीं प्रावि॑शत्॥१०॥

स ख॑दि॒रोऽभव॑त्। यः प॒शून्। सोऽजा॑म्। यत्खा॑दि॒र्यभि॑र्भ॒-
व॑ति। छन्दा॑सामे॒व र॑सेन य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यदौदु॑म्बरी।
ऊ॒र्वा उ॑दुम्ब॒रः। ऊ॒र्जे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्वै॒ण॒वी।
तेजो॑ वै वे॒णुः॥११॥

तेज॑सै॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। यद्वै॒क॑ङ्क॒ती। भा
ए॒वाव॑रुन्धे। दे॒वस्य॑ त्वा स॒वितुः॑ प्र॒स॒व इत्य॑भि॒माद॑त्ते

प्रसू॒त्यै। अ॒श्विनो॑र्बा॒हुभ्या॑मित्या॒ह। अ॒श्विनो॑ हि दे॒वाना॑मध्व॒र्यू
आस्ता॑म्। पू॒ष्णो ह॑स्ता॒भ्यामित्या॑ह॒ यत्यै॑। वज्रं॑ इव॒ वा ए॒षा।
यद॒भ्रिः। अ॒भ्रिर॑सि॒ नारि॑र॒सीत्या॑ह॒ शान्त्यै॑॥१२॥

अ॒ध्वर॒कृद्दे॒वेभ्य॑ इत्या॒ह। य॒ज्ञो वा अ॑ध्व॒रः। य॒ज्ञकृद्दे॒वेभ्य॑
इति॒ वावै॑तदा॒ह। उत्ति॑ष्ठ ब्रह्म॒णस्प॑त॒ इत्या॑ह। ब्रह्म॒णैव
य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽ॒च्छैति॑। प्रैतु॒ ब्रह्म॑ण॒स्पति॑रित्या॒ह। प्रेत्यै॒व
य॒ज्ञस्य॑ शिरोऽ॒च्छैति॑। प्र दे॒व्येतु॑ स॒नृते॒त्याह॑। य॒ज्ञो वै
स॒नृता॑। अ॒च्छा वी॒रं न॑र्यं प॒ङ्क्ति॑राध॒समि॒त्याह॑॥१३॥

पा॒ङ्क्तो हि य॒ज्ञः। दे॒वा य॒ज्ञं न॑यन्तु न॒ इत्या॑ह।
दे॒वाने॒व य॑ज्ञ॒नियः॑ कुरुते। दे॒वी द्या॒वापृ॑थि॒वी अनु॑ मे
म॑सा॒थामि॒त्याह॑। आ॒भ्यामे॒वानु॑मतो य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः
सम्भ॑रति। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य म॒खस्य॑ शि॒र इत्या॑ह। य॒ज्ञो वै
म॒खः। ऋ॒द्ध्यास॑म॒द्य य॒ज्ञस्य॑ शि॒र इति॑ वावै॒तदा॑ह। म॒खाय॑
त्वा म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्ण इत्या॑ह। नि॒र्दिश्यै॒वैन॑द्धरति॥१४॥

त्रि॒रह॑रति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व लो॒केभ्यो॑ य॒ज्ञस्य॑
शि॒रः सम्भ॑रति। तू॒ष्णीं च॑तु॒र्थं ह॑रति। अ॒प॑रि॒मिता॑दे॒व
य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। मृ॒त्ख॒नाद॑ग्रे ह॑रति। तस्मा॑न्मृ॒त्ख॒नः
के॒रु॒ण्ये॒तरः॑। इ॒य॒त्यग्र॑ आसी॒रित्या॑ह। अ॒स्यामे॒वाछ॑म्ब॒द्वारं
य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः सम्भ॑रति। ऊ॒र्जं वा ए॒तं र॑सं पृथि॒व्या
उ॒प॒दी॒का उ॒द्दि॑हन्ति॥१५॥

यद्वल्मीकम्। यद्वल्मीकवृषा सम्भारो भवति।
 ऊर्जमेव रसं पृथिव्या अवरुन्धे। अथो श्रोत्रमेव।
 श्रोत्रं ह्येतत्पृथिव्याः। यद्वल्मीकः। अबधिरो भवति।
 य एवं वेद। इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छत्। स यत्र यत्र
 पुराक्रमत॥१६॥

तत्राद्धियत। स पूतीकस्तम्बे पराक्रमत। सौऽद्धियत।
 सौऽब्रवीत्। ऊतिं वै मे धा इति। तदूतीकानामूतीकत्वम्।
 यदूतीका भवन्ति। यज्ञायैवोतिं दधति। अग्निजा असि
 प्रजापते रेत इत्याह। य एव रसः पशून्प्राविशत्॥१७॥

तमेवावरुन्धे। पञ्चैते सम्भारा भवन्ति। पाङ्क्तो यज्ञः।
 यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः सम्भरति। यद्गाम्याणां
 पशूनां चर्मणा सम्भरेत्। ग्राम्यान्पशूञ्छुचाऽर्पयेत्।
 कृष्णाजिनेन सम्भरति। आरण्यानेव पशूञ्छुचार्षयति।
 तस्मात्समावत्पशूनां प्रजायमानानाम्॥१८॥

आरण्याः पशवः कनीयांसः। शुचा ह्यृताः। लोमतः
 सम्भरति। अतो ह्यस्य मेध्यम्। परिगृह्या यन्ति।
 रक्षसामपहत्यै। बहवो हरन्ति। अपंचितिमेवास्मिन्दधति।
 उद्धते सिकंतोपोत्ते परिश्रिते निदधति शान्त्यै। मदन्तीभिरुप
 सृजति॥१९॥

तेज एवास्मिन्दधाति। मधु त्वा मधुला करोत्वित्याह।

ब्रह्मणै॒वास्मिन्तेजो॑ दधाति। यद्वा॒म्याणां॑ पात्रा॑णां क॒पालैः॑
 स॒सृ॒जेत्। ग्रा॒म्याणि॑ पात्रा॑णि शु॒चाऽर्प॑येत्। अ॒र्म॒क॒पालैः॑
 स॒सृ॒जति॑। ए॒तानि॑ वा अ॒नुप॑जीवनी॒यानि॑। तान्ये॒व
 शु॒चा॒र्पय॑ति। शर्करा॑भिः स॒सृ॒जति॑ धृ॒त्यै॑। अथो॑ श॒न्त्वाय॑।
 अ॒ज॒लो॒मैः स॒सृ॒जति॑। ए॒षा वा अ॒ग्नेः प्रि॒या त॒नूः। यद॒जा।
 प्रि॒ययै॒वैनं॑ त॒नुवा॒ स॒सृ॒जति॑। अथो॑ तेज॑सा। कृ॒ष्णा॒जि॒नस्य॑
 लो॒म॑भिः स॒सृ॒जति॑। य॒ज्ञो वै कृ॒ष्णा॒जि॒नम्। य॒ज्ञेनै॒व य॒ज्ञः
 स॒सृ॒जति॑॥ २०॥

याज्यायै न जुहुयादविशद्वेणुः शान्त्यै पङ्क्तिराधसमित्याह हरति दिहन्ति पराक्रमताविंशत्
 प्रजायमानानां सृजति शन्त्वायाद्यौ च॥ [२]

परि॑श्रिते करोति। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सस्य॑ परि॑गृहीत्यै। न कु॒र्वन्न॒भि
 प्रा॑ण्यात्। यत्कु॒र्वन्न॒भि प्रा॑ण्यात्। प्रा॒णाञ्छु॑चा॒र्पयेत्। अ॒प॒हाय॑
 प्रा॑णिति। प्रा॒णानां॑ गोपी॒थाय॑। न प्र॑व॒र्ग्यं चादि॒त्यं चा॒न्तरे॑यात्।
 यद॑न्तरे॒यात्। दु॒श्च॒र्मा स्यात्॥ २१॥

तस्मान्नान्तराय्यम्। आ॒त्मनो॑ गोपी॒थाय॑। वेणु॑ना करोति।
 तेजो॒ वै वेणुः॑। तेजः॑ प्र॒व॒र्ग्यः। तेज॑सै॒व तेजः॑ स॒म॒र्धय॑ति।
 म॒खस्य॑ शिरो॒ऽसीत्या॑ह। य॒ज्ञो वै म॒खः। तस्यै॒तच्छि॑रः।
 यत्प्र॑व॒र्ग्यः॥ २२॥

तस्मादेवमाह। य॒ज्ञस्य॑ प॒दे स्थ॑ इत्या॑ह। य॒ज्ञस्य॑ ह्ये॒ते
 प॒दे। अथो॑ प्रति॑ष्ठित्यै। गा॒य॒त्रेण॑ त्वा॒ छन्द॑सा करो॒मीत्या॑ह।

छन्दाभिरेवैनं करोति। त्र्युद्धिं करोति। त्रयं इमे लोकाः। एषां लोकानामाप्त्यै। छन्दाभिः करोति॥२३॥

वीर्यं वै छन्दांसि। वीर्येणैवैनं करोति। यजुषा बिलं करोति व्यावृत्यै। इयं तं करोति। प्रजापतिना यज्ञमुखेन सम्मितम्। इयं तं करोति। यज्ञपुरुषा सम्मितम्। इयं तं करोति। एतावद्वै पुरुषे वीर्यम्। वीर्यसम्मितम्॥२४॥

अपरिमितं करोति। अपरिमितस्यावरुद्धौ। परिग्रीवं करोति धृत्यै। सूर्यस्य हरसा श्रायेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अश्वशकेन धूपयति। प्राजापत्यो वा अश्वः सयोनित्वाय। वृष्णो अश्वस्य निष्पदसीत्याह। असौ वा आदित्यो वृषाऽश्वः। तस्य छन्दांसि निष्पत्॥२५॥

छन्दाभिरेवैनं धूपयति। अर्चिषे त्वा शोचिषे त्वेत्याह। तेज एवास्मिन्दधाति। वारुणोऽभीद्धः। मैत्रियोपैति शान्त्यै। सिद्धौ त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्। देवस्त्वा सवितोद्वपत्वित्याह। सवितृप्रसूत एवैनं ब्रह्मणा देवताभिरुद्वपति। अपद्यमानः पृथिव्यामाशा दिश आपृणेत्याह॥२६॥

तस्मादग्निः सर्वा दिशोऽनु विभाति। उत्तिष्ठ बृहन्मवोर्ध्वस्तिष्ठ ध्रुवस्त्वमित्याह प्रतिष्ठित्यै। ईश्वरो वा एषोऽन्धो भवितोः। यः प्रवर्ग्यमन्वीक्षते। सूर्यस्य त्वा चक्षुषाऽन्वीक्ष इत्याह। चक्षुषो गोपीथाय। ऋजवे त्वा

साधवे॑ त्वा सु॒क्षित्यै॑ त्वा भू॒त्यै त्वेत्या॑ह। इ॒यं वा ऋ॒जुः।
अ॒न्तरि॑क्षः सा॒धु। अ॒सौ सु॒क्षितिः॑॥२७॥

दि॒शो भू॒तिः। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान्क॑ल्पयति। अथो॒
प्रति॑ष्ठित्यै। इ॒दम॒हम॒मुमा॑मु॒ष्याय॑णं वि॒शा प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑
पर्य॑हामीत्या॑ह। वि॒शैवे॑न प॒शुभिर्ब्र॑ह्मवर्च॒सेन॑ पर्य॑हति। वि॒शेति॑
राज॒न्यस्य॑ ब्रूयात्। वि॒शैवे॑न पर्य॑हति। प॒शुभि॒रिति॑ वैश्यस्य।
प॒शुभि॒रे॒वेन॑ पर्य॑हति। अ॒सुर्य॑ पात्र॒मना॑च्छृ॒ण्णम्॥२८॥

आच्छृ॑णत्ति। दे॒व॒त्राकः॑। अ॒ज॒क्षी॒रेणाऽऽच्छृ॑णत्ति। प॒र॒मं
वा ए॒तत्प॑र्यः। यद॑ज॒क्षी॒रम्। प॒र॒मे॒णैवे॑न प॒यसाऽऽच्छृ॑णत्ति।
यजु॑षा व्यावृ॒त्यै। छ॒न्दो॑भि॒राच्छृ॑णत्ति। छ॒न्दो॑भि॒र्वा ए॒ष
क्रि॑यते। छ॒न्दो॑भि॒रेव॑ छ॒न्दाऽ॒स्याच्छृ॑णत्ति। छृ॒न्धि
वाच॑मित्या॑ह। वाच॑मे॒वाव॑रुन्धे। छृ॒न्ध्य॒र्ज॒मि॒त्याह॑।
ऊ॒र्ज॒मे॒वाव॑रुन्धे। छृ॒न्धि ह॒विरि॒त्याह॑। ह॒वि॒रे॒वाकः॑।
दे॒वं पु॒रश्च॑र स॒ध्यास॑न्त्वेत्या॑ह। य॒थाय॑जु॒रेवै॑तत्॥२९॥

स्याद्यत्प्रवर्ग्यश्छन्दोभिः करोति वीर्यसम्मितं छन्दांसि निष्पत्पृणेत्याह सुक्षितिरनाच्छृण्वच्छन्दाऽस्याच्छृणन्त्यष्टौ च॥

[३]

ब्र॒ह्मन्प्रच॑रिष्यामो॒ होत॑र्ध॒र्मम॒भिष्टु॑हीत्या॑ह। ए॒ष वा ए॒तर॑हि
बृ॒हस्प॑तिः। यद्व॒ह्मा। तस्मा॑ ए॒व प्र॑ति॒प्रोच्य॑ प्रच॑रति।
आ॒त्मनोऽना॑त्यै। य॒माय॑ त्वा म॒खाय॑ त्वेत्या॑ह। ए॒ता वा
ए॒तस्य॑ दे॒वताः॑। ताभि॑रे॒वेन॑ सम॑र्धयति। म॒द॒न्तीभिः॑

प्रोक्षति। तेजं एवास्मिन्दधाति॥३०॥

अभिपूर्वं प्रोक्षति। अभिपूर्वमेवास्मिन्तेजो दधाति। त्रिः प्रोक्षति। त्र्यावृद्धि यज्ञः। अथो मेध्यत्वाय। होताऽन्वाह। रक्षसामपहत्यै। अनवानम्। प्राणानां सन्तत्यै। त्रिष्टुभः सतीर्गायत्रीरिवान्वाह॥३१॥

गायत्रो हि प्राणः। प्राणमेव यजमाने दधाति। सन्ततमन्वाह। प्राणानामन्नाद्यस्य सन्तत्यै। अथो रक्षसामपहत्यै। यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमवरुन्धीत। अपरिमिता अन्वाह। अपरिमितस्यावरुद्धौ। शिरो वा एतद्यज्ञस्य॥३२॥

यत्प्रवर्ग्यः। ऊर्ध्वञ्जः। यन्मौञ्जो वेदो भवति। ऊर्जैव यज्ञस्य शिरः समर्धयति। प्राणाहुतीर्जुहोति। प्राणानेव यजमाने दधाति। सुप्त जुहोति। सुप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः। प्राणानेवास्मिन्दधाति। देवस्त्वां सविता मध्वाऽनक्तित्याह॥३३॥

तेजसैवैनमनक्ति। पृथिवीं तपसस्त्रायस्वेति हिरण्यमुपास्यति। अस्या अनतिदाहाय। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निः सर्वा देवताः। प्रलवानादीप्योपास्यति। देवतास्वेव यज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति। अप्रतिशीर्णाग्रं भवति। एतद्वर्हिर्ह्येषः॥३४॥

अ॒र्चि॒र॒सि शो॒चि॒र॒सी॒त्या॒ह। तेजं॑ ए॒वास्मि॑न्ब्रह्मवर्च॒सं
द॑धाति। स॒सी॒दस्व॑ म॒हा॒ अ॒सी॒त्या॒ह। म॒हान् ह्ये॒षः।
ब्र॒ह्म॒वा॒दि॒नो वद॑न्ति। ए॒ते वाव॑ त ऋ॒त्विजः॑। ये
दर्श॑पूर्णमा॒सयोः॑। अथ॑ क॒था होता॑ यज॑मानायाऽऽशिषो॒
नाशा॑स्त॒ इति॑। पु॒रस्ता॑दाशीः खलु॒ वा अ॒न्यो य॒ज्ञः।
उ॒परि॑ष्ठादाशीर॒न्यः॥ ३५॥

अ॒ना॒धृ॒ष्या पु॒रस्ता॑दिति॒ यदे॒तानि॑ यजू॒ष्याह॑।
शी॒र॒ष॒त ए॒व य॒ज्ञस्य॑ यज॑मान आ॒शिषो॑ऽवरु॒न्धे। आयुः॑
पु॒रस्ता॑दाह। प्र॒जां दक्षि॑णतः। प्रा॒णं प॒श्चात्। श्रोत्र॑मुत्त॒रतः॑।
वि॒धृ॒तिमु॒परि॑ष्ठात्। प्रा॒णाने॒वास्मै॑ स॒मीचो॑ दधाति। ई॒श्वरो॑ वा
ए॒ष दि॒शोऽनु॑न्मदितोः। यं दि॒शोऽनु॑ व्यास्था॒पय॑न्ति॥ ३६॥

म॒नो॒र॒श्वा॒सि भू॒रि॒पु॒त्रेती॑माम॒भि॒मृ॒शति॑। इ॒यं वै म॒नो॒र॒श्वा
भू॒रि॒पु॒त्रा। अ॒स्यामे॒व प्र॒ति॒तिष्ठ॑त्यनु॒न्मादा॑य। सू॒प॒सदा॑ मे भू॒या
मा मां हि॑सीरित्या॒हाहि॑सायै। चि॒तः स्थ॑ परि॒चित॒ इत्या॑ह।
अ॒प॒चि॒तिमे॒वास्मि॑न्दधाति। शि॒रो वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः।
अ॒सौ खलु॒ वा आ॑दि॒त्यः प्र॑व॒र्ग्यः। तस्य॑ म॒रुतो॑ र॒श्मयः॑॥ ३७॥

स्वाहा॑ म॒रुद्भिः॑ परि॑श्रय॒स्वेत्या॑ह। अ॒मुमे॒वाऽऽदि॒त्यः
र॒श्मि॒भिः पर्यू॑हति। तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्योऽमु॑ष्मि॒ल्लोके॑ र॒श्मि॒भिः
पर्यू॑ढः। तस्मा॑द्वाजा॑ वि॒शा पर्यू॑ढः। तस्मा॑द्ब्राम॒णीः संजा॑तैः
पर्यू॑ढः। अ॒ग्नेः सृ॒ष्टस्य॑ य॒तः। वि॒क॒ङ्क॒तं भा॑ आ॒र्च्छ॑त्।

यद्वैकङ्कताः परिधयो भवन्ति। भा एवावरुन्धे। द्वादश भवन्ति॥३८॥

द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवावरुन्धे। अस्ति त्रयोदशो मास इत्याहुः। यत्रत्रयोदशः परिधिर्भवति। तेनैव त्रयोदशं मासमवरुन्धे। अन्तरिक्षस्यान्तर्धिरसीत्याहु व्यावृत्त्यै। दिवं तपसस्त्रायस्वेत्युपरिष्ठाद्धिरण्यमधि निदधाति। अमुष्या अनतिदाहाय। अथो आभ्यामेवैनमुभयतः परिगृह्णाति। अर्हन् बिभर्षि सायकानि धन्वेत्याह॥३९॥

स्तौत्येवैनमेतत्। गायत्रमसि त्रैष्टुभमसि जागतमसीति ध्वित्राण्यादत्ते। छन्दोभिरेवनान्यादत्ते। मधु मध्विति धूनोति। प्राणो वै मधु। प्राणमेव यजमाने दधाति। त्रिः परियन्ति। त्रिवृद्धि प्राणः। त्रिः परियन्ति। त्र्यावृद्धि यज्ञः॥४०॥

अथो रक्षसामपहत्यै। त्रिः पुनः परियन्ति। षट्त्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः। ऋतुष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। यो वै घर्मस्य प्रियां तनुवमाक्रामति। दुश्चर्मा वै स भवति। एष ह वा अस्य प्रियां तनुवमाक्रामति। यन्त्रिः परीत्य चतुर्थं पर्येति। एतां ह वा अस्योग्रदेवो राजनिराचक्राम॥४१॥

ततो वै स दुश्चर्माऽभवत्। तस्मात्त्रिः परीत्य न चतुर्थं परीयात्। आत्मनो गोपीथाय। प्राणा वै ध्वित्राणि। अव्यतिषङ्गं धून्वन्ति। प्राणानामव्यतिषङ्गाय कृत्यै। विनिषद्य

धून्वन्ति। दिक्ष्वेव प्रतितिष्ठन्ति। ऊर्ध्वं धून्वन्ति। सुवर्गस्य
लो॒कस्य॒ सम॑ष्ट्यै। स॒र्वतो॑ धून्वन्ति। तस्मा॑द॒यः स॒र्वतः॑
पवते॥ ४२॥

दधातीवान्वाह यज्ञस्याहैष उपरिष्ठादाशीरन्यो व्यास्थापर्यन्ति रश्मयो भवन्ति धन्वेत्याह यज्ञश्चक्राम
समंष्ट्यै द्वे च॥ [४]

अ॒ग्नि॒ष्ट्वा व॒सु॒भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयतु गाय॒त्रेण॒ छन्द॑सेत्याह।
अ॒ग्नि॒रे॒वैनं॑ व॒सु॒भिः पु॒रस्ता॑द्रोचयति गाय॒त्रेण॒ छन्द॑सा। स
मां रुचि॒तो रौच॑येत्याह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। इन्द्र॑स्त्वा
रु॒द्रैर्दक्षि॑णतो रौचयतु त्रैष्टु॒भेन॒ छन्द॑सेत्याह। इन्द्र॑ ए॒वैनं॑
रु॒द्रैर्दक्षि॑णतो रौचयति त्रैष्टु॒भेन॒ छन्द॑सा। स मां रुचि॒तो
रौच॑येत्याह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। वरु॑णस्त्वाऽऽदि॒त्यैः
प॒श्चाद्रौ॑चयतु जा॒गते॑न॒ छन्द॑सेत्याह। वरु॑ण ए॒वैनं॑मादि॒त्यैः
प॒श्चाद्रौ॑चयति जा॒गते॑न॒ छन्द॑सा॥ ४३॥

स मां रुचि॒तो रौच॑येत्याह। आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते।
द्यु॒ता॒नस्त्वा मा॒रुतो॑ म॒रुद्वि॑रुत्तरतो रौचय॒त्वानु॑ष्टु॒भेन॒
छन्द॑सेत्याह। द्यु॒ता॒न ए॒वैनं॑ मा॒रुतो॑ म॒रुद्वि॑रुत्तरतो
रौचय॒त्वानु॑ष्टु॒भेन॒ छन्द॑सा। स मां रुचि॒तो रौच॑येत्याह।
आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। बृह॑स्पतिस्त्वा वि॒श्वैर्दे॒वैरु॒परि॑ष्ठा॒
द्रोच॑यतु पा॒ङ्गेन॒ छन्द॑सेत्याह। बृह॑स्पतिरे॒वैनं॑ वि॒श्वैर्दे॒वैरु॒परि॑ष्ठा॒
द्रोच॑यति पा॒ङ्गेन॒ छन्द॑सा। स मां रुचि॒तो रौच॑येत्याह।

आशिषमेवैतामा शास्ते ॥ ४४ ॥

रोचि॒तस्त्वं दे॒व घ॒र्म दे॒वेष्व॒सीत्या॑ह। रोचि॒तो ह्येष॑ दे॒वेषु॑।
रोचि॒षीया॑हं म॒नुष्ये॑ष्वि॒त्याह॑। रोच॑त ए॒वैष म॒नुष्ये॑षु। स॒म्राड्ध॒र्म
रुचि॒तस्त्वं दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मव॒र्चस्य॑सीत्या॑ह।
रुचि॒तो ह्येष॑ दे॒वेष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मव॒र्चसी॑। रुचि॒तोऽहं
म॒नुष्ये॑ष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मव॒र्चसी॑ भूया॒समि॒त्याह॑।
रुचि॒त ए॒वैष म॒नुष्ये॑ष्वायु॑ष्मा॒स्तेज॒स्वी ब्र॑ह्मव॒र्चसी॑ भ॒वति॑।
रु॒गसि॒ रुचं॑ मयि॒ धेहि॒ मयि॒ रुगि॒त्याह॑। आशिषमेवैतामा
शास्ते॑। तं यदे॒तैर्यजु॑र्भि॒ररो॑चयित्वा। रुचि॒तो घ॒र्म इति॑
प्रब्रू॒यात्। अरो॑चुकोऽध्व॒र्युः स्यात्। अरो॑चुको॒ यज॑मानः।
अथ॒ यदे॒नमे॒तैर्यजु॑र्भी रोचयित्वा। रुचि॒तो घ॒र्म इति॑ प्राह॑।
रोचु॑कोऽध्व॒र्युर्भव॑ति। रोचु॑को॒ यज॑मानः ॥ ४५ ॥

पश्चाद्रौचयति जागतेन छन्दसा पाङ्केन छन्दसा स मां रुचितो रोचयेत्याहाशिषमेवैतामाशास्ते
शास्तेऽष्टौ च ॥ [५]

शिरो॒ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॑। यत्प्र॑व॒र्ग्यः। ग्री॒वा उ॑प॒सदः॑।
पु॒रस्ता॑दु॒पसदा॑ प्र॒वर्ग्यं॑ प्रवृ॑णक्ति। ग्री॒वास्वे॒व य॒ज्ञस्य॑ शि॒रः
प्रति॑दधाति। त्रिः प्रवृ॑णक्ति। त्रयं॑ इ॒मे लो॒काः। ए॒भ्य ए॒व
लो॒केभ्यो॑ य॒ज्ञस्य॑ शि॒रोऽव॑रुन्धे। षट्त्स॒म्पद्य॑न्ते। षड्वा
ऋ॒तवः॑ ॥ ४६ ॥

ऋतुभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। द्वादशकृत्वः प्रवृणक्ति।
द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरादेव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे।

चतुर्विंशतिः सम्पद्यन्ते। चतुर्विंशतिरर्धमासाः।
 अर्धमासेभ्य एव यज्ञस्य शिरोऽवरुन्धे। अथो खलु।
 सकृदेव प्रवृज्यः। एकं हि शिरः॥४७॥

अग्निष्टोमे प्रवृणक्ति। एतावान् वै यज्ञः। यावानग्निष्टोमः।
 यावानेव यज्ञः। तस्य शिरः प्रतिदधाति। नोक्थ्ये प्रवृज्यात्।
 प्रजा वै पशवं उक्थानि। यदुक्थ्ये प्रवृज्यात्। प्रजां पशूनस्य
 निर्दहेत्। विश्वजिति सर्वपृष्ठे प्रवृणक्ति॥४८॥

पृष्ठानि वा अच्युतं च्यावयन्ति। पृष्ठैरेवास्मा अच्युतं
 च्यावयित्वाऽवरुन्धे। अपश्यं गोपामित्याह। प्राणो वै गोपाः।
 प्राणमेव प्रजासु वियातयति। अपश्यं गोपामित्याह। असौ
 वा आदित्यो गोपाः। स हीमाः प्रजा गोपायति। तमेव
 प्रजानां गोसारं कुरुते। अनिपद्यमानमित्याह॥४९॥

न ह्येष निपद्यते। आ च परां च पृथिभिश्चरन्तमित्याह।
 आ च ह्येष परां च पृथिभिश्चरति। स सध्रीचीः स
 विषूचीर्वसान इत्याह। सध्रीचींश्च ह्येष विषूचीश्च वसानः
 प्रजा अभि विपश्यति। आवरीवर्ति भुवनेष्वन्तरित्याह। आ
 ह्येष वरीवर्ति भुवनेष्वन्तः। अत्र प्रावीर्मधु माध्वीभ्यां मधु
 माधूचीभ्यामित्याह। वासन्तिकावेवास्मा ऋतू कल्पयति।
 समग्निरग्निना गतेत्याह॥५०॥

ग्रेष्मावेवास्मा ऋतू कल्पयति। समग्निरग्निना गतेत्याह।

अ॒ग्निर्ह्ये॒वैषो॑ऽग्नि॒ना स॒ङ्गच्छ॑ते। स्वाहा॒ सम॒ग्निस्तप॑सा
ग॒तेत्या॑ह। पूर्॒वमे॒वोदि॑तम्। उत्त॑रेणा॒भिगृ॑णाति। ध॒र्ता दि॒वो
विभा॑सि रज॑सः पृथि॒व्या इत्या॑ह। शा॒रदा॑वे॒वास्मा॑ ऋ॒तू
क॑ल्पयति॥५१॥

दि॒वि दे॒वेषु॑ हो॒त्रा य॒च्छेत्या॑ह। हो॒त्राभि॑रे॒वेमाँ॑ल्लो॒कान्त्सन्द॑-
धाति। वि॒श्वासां॑ भु॒वां पत॑ इत्या॑ह। हैम॑न्तिका॒वेवास्मा॑
ऋ॒तू क॑ल्पयति। दे॒वश्रू॑स्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वान्पा॑हीत्या॑ह।
शै॒शिरा॑वे॒वास्मा॑ ऋ॒तू क॑ल्पयति। त॒पोजां॑ वाच॑म॒स्मे निय॑च्छ
दे॒वायु॑व॒मित्या॑ह। या वै मे॒ध्या वाक्। सा त॑पो॒जाः।
तामे॒वावरु॑न्धे॥५२॥

ग॒र्भो दे॒वाना॑मित्या॑ह। ग॒र्भो ह्ये॒ष दे॒वाना॑म्। पि॒ता
म॑ती॒नामित्या॑ह। प्र॒जा वै म॒तयः॑। तासा॑मे॒ष ए॒व पि॒ता।
यत्प्र॑व॒र्ग्यः। तस्मा॑दे॒वमा॑ह। पतिः॑ प्र॒जाना॑मित्या॑ह। पति॑र्ह्ये॒ष
प्र॒जाना॑म्। मतिः॑ क॒वीना॑मित्या॑ह॥५३॥

मति॑र्ह्ये॒ष क॒वीना॑म्। सं दे॒वो दे॒वेन॑ सवि॒त्रा य॑तिष्ठ॒ स॒
सूर्ये॑णारु॒क्तेत्या॑ह। अ॒मुं चै॒वाऽऽदि॑त्यं प्र॑व॒र्ग्यं च॒ स॒शा॑स्ति।
आ॒युर्दा॑स्त्वम॒स्मभ्य॑ घ॑र्म व॒र्चो॒दा अ॑सीत्या॑ह। आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा
शा॑स्ते। पि॒ता नो॑ऽसि पि॒ता नो॑ बो॒धेत्या॑ह। बो॒धय॑त्ये॒वैन॑म्।
न वै ते॑ऽवका॒शा भ॑वन्ति। प॒त्न्यै द॑श॒मः। न॒व वै पु॑रु॒षे
प्रा॒णाः॥५४॥

नाभिर्दशमी। प्राणानेव यजमाने दधाति। अथो
दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवरुन्धे।
यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत। तद्देवा होत्राभिः प्रत्यदधुः।
ऋत्विजोऽवेक्षन्ते। एता वै होत्राः। होत्राभिरेव यज्ञस्य शिरः
प्रतिदधाति॥५५॥

रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै प्रजापतिः प्रजा असृजत।
प्रजानां सृष्ट्यै। रुचितमवेक्षन्ते। रुचिताद्वै पर्जन्यो
वर्षति। वर्षणुकः पर्जन्यो भवति। सं प्रजा एधन्ते।
रुचितमवेक्षन्ते। रुचितं वै ब्रह्मवर्चसम्। ब्रह्मवर्चसिनो
भवन्ति॥५६॥

अधीयन्तोऽवेक्षन्ते। सर्वमायुरयन्ति। न पत्यवेक्षेत।
यत्पत्यवेक्षेत। प्रजायेत। प्रजां त्वस्यै निर्दहेत्। यन्नावेक्षेत।
न प्रजायेत। नास्यै प्रजां निर्दहेत्। तिरस्कृत्य यजुर्वाचयति।
प्रजायते। नास्यै प्रजां निर्दहति। त्वष्टीमती ते सपेयेत्याह।
सपाद्धि प्रजाः प्रजायन्ते॥५७॥

ऋतवो हि शिरः सर्वपृष्ठे प्रवृणुक्त्यनिपद्यमानमित्याह गतेत्याह शारदावेवास्मां ऋतू कल्पयति
रुन्धे कवीनामित्याह प्राणाः प्रतिदधाति भवन्ति वाचयति चत्वारि च॥—————[६]

देवस्य त्वा सवितुः प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै।
अश्विनौर्बाहुभ्यामित्याह। अश्विनौ हि देवानां मध्वर्यू
आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह यत्यै। आददेऽदित्यै
रास्नाऽसीत्याह यजुष्कृत्यै। इड एह्यदित एहि

सरस्वत्येहीत्याह। एतानि वा अस्यै देवनामानि।
देवनामैरेवैनामाह्वयति। असावेह्यसावेह्यसावेहीत्याह।
एतानि वा अस्यै मनुष्यनामानि॥५८॥

मनुष्यनामैरेवैनामाह्वयति। षट्सम्पद्यन्ते। षड्वा ऋतवः।
ऋतुभिरेवैनामाह्वयति। अदित्या उष्णीषमसीत्याह।
यथायजुरेवैतत्। वायुरस्यैड इत्याह। वायुदेवत्यो वै वथ्सः।
पूषा त्वोपावसृजत्वित्याह। पौष्णा वै देवतया पशवः॥५९॥

स्वयैवैनं देवतयोपावसृजति। अश्विभ्यां प्रदापयेत्याह।
अश्विनौ वै देवानां भिषजौ। ताभ्यामेवास्मै भेषजं करोति।
यस्ते स्तनः शशय इत्याह। स्तौत्येवैनान्। उस्त्रं घर्मः
शिःषोस्त्रं घर्मं पाहि घर्माय शिःषेत्याह। यथा ब्रूयादमुष्मै
देहीति। तादृगेव तत्। बृहस्पतिस्त्वोपं सीदत्वित्याह॥६०॥

ब्रह्म वै देवानां बृहस्पतिः। ब्रह्मणैवैनामुपसीदति।
दानवः स्थः परंव इत्याह। मेध्यानेवैनान्करोति। विष्वग्वृतो
लोहितेनेत्याह व्यावृत्त्यै। अश्विभ्यां पिन्वस्व सरस्वत्यै
पिन्वस्व पूष्णे पिन्वस्व बृहस्पतये पिन्वस्वेत्याह। एताभ्यो
ह्येषा देवताभ्यः पिन्वते। इन्द्राय पिन्वस्वेन्द्राय पिन्वस्वेत्याह।
इन्द्रमेव भागधेयेन समर्धयति। द्विरिन्द्रायेत्याह॥६१॥

तस्मादिन्द्रो देवतानां भूयिष्ठभाक्तमः। गायत्रोऽसि
त्रैष्टुभोऽसि जागतमसीति शफोपयमानादत्ते। छन्दोभि-
रेवैनानादत्ते। सहोर्जो भागेनोपमेहीत्याह। ऊर्ज एवैनं

भा॒ग॒म॒कः। अ॒श्वि॒नौ वा ए॒तद्य॒ज्ञस्य॒ शि॒रः प्र॒ति॒द॒ध॒ताव॒ब्रू॒ताम्।
 आ॒वा॒भ्या॒मे॒व पूर्वा॑भ्यां व॒षट्क॑र्याता इति। इन्द्रा॑श्विना म॒धु॒नः
 सा॒र॒घ॒स्ये॒त्या॒ह। अ॒श्वि॒भ्या॒मे॒व पूर्वा॑भ्यां व॒षट्क॑रोति। अथो
 अ॒श्वि॒ना॒वे॒व भा॑ग॒धे॒ये॒न॒ सम॑र्धयति॥६२॥

घ॒र्म पा॑त वसवो यज॑ता वडित्या॒ह। वसू॑ने॒व भा॑ग॒धे॒ये॒न॒
 सम॑र्धयति। यद्व॑षट्कुर्यात्। या॒तया॑माऽस्य व॒षट्का॒रः स्या॑त्। यन्न
 व॑षट्कुर्यात्। रक्षा॑सि य॒ज्ञः ह॑न्युः। वडित्या॒ह। प॒रोक्ष॑मे॒व
 व॑षट्करोति। नास्य॑ या॒तया॑मा व॒षट्का॒रो भ॑वति। न य॒ज्ञः
 रक्षा॑सि घ्नन्ति॥६३॥

स्वाहा॑ त्वा सूर्य॑स्य र॒श्मये॑ वृष्टि॒वन॑ये जुहोमीत्या॒ह। यो
 वा अ॑स्य पु॒ण्यो र॒श्मिः। स वृष्टि॒वनिः॑। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति।
 म॒धुं ह॒वि॒रसी॒त्या॒ह। स्व॒दय॑त्ये॒वैन॑म्। सूर्य॑स्य तप॑स्त॒पे॒त्या॒ह।
 य॒था॒य॒जुरे॒वैत॑त्। द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑ त्वा परि॑गृह्णामीत्या॒ह।
 द्यावा॑पृथि॒वीभ्या॑मे॒वैनं॑ परि॑गृह्णाति॥६४॥

अ॒न्तरि॑क्षेण त्वोप॑यच्छामीत्या॒ह। अ॒न्तरि॑क्षेणै॒वैन॑मुप॑यच्छति।
 न वा ए॒तं म॑नु॒ष्यो भ॑र्तुम॒रह॑ति। दे॒वानां॑ त्वा पि॒तृणा॑मनु॑मतो
 भ॑र्तुः॑ शके॒यमि॒त्या॒ह। दे॒वैरे॒वैनं॑ पि॒तृभि॑रनु॑मत आद॑त्ते। वि
 वा ए॒नमे॑तदर्धयन्ति। यत्प॒श्चात्प्र॒वृज्य॑ पुरो जुह्व॑ति। तेजो॑ऽसि
 तेजो॑ऽनु प्रेहीत्या॒ह। तेज॑ ए॒वास्मि॑न्दधाति। दि॒वि॒स्पृ॒ङ्गा
 मा॑ हि॒ंसी॒रन्तरि॑क्षस्पृङ्गा मा॑ हि॒ंसीः पृथि॑विस्पृङ्गा मा॑

हि॑सीरित्या॒हाहि॑सायै॥६५॥

सुव॑रसि सुव॑र्मे यच्छ॒ दिवं॑ यच्छ॒ दिवो॑ मा॑ पा॒हीत्या॑ह।
आ॒शिष॑मे॒वैता॑मा शा॑स्ते। शिरो॑ वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य। यत्प्र॑व॒र्ग्यः।
आ॒त्मा वा॒युः। उ॒द्यत्य॑ वातना॒मान्या॑ह। आ॒त्मन्ने॒व य॑ज्ञस्य
शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति। अ॒न॒वान॑म्। प्रा॒णाना॑ः स॒न्त॑त्यै।
पञ्चा॑ह॥६६॥

पाङ्क्तो॑ य॒ज्ञः। यावा॑ने॒व य॒ज्ञः। तस्य॑ शि॒रः प्र॑ति॒दधा॑ति।
अ॒ग्नये॑ त्वा वसु॑मते॒ स्वाहे॑त्या॒ह। अ॒सौ वा आ॑दि॒त्योऽग्नि॑र्वसु॒-
मा॒न्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। सोमा॑य त्वा रु॒द्रव॑ते॒ स्वाहे॑त्या॒ह।
च॒न्द्रमा॒ वै सोमो॑ रु॒द्रवा॑न्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। वरु॑णाय
त्वाऽऽदि॒त्यव॑ते॒ स्वाहे॑त्या॒ह॥६७॥

अ॒प्सु वै वरु॑ण आदि॒त्यवा॑न्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति।
बृ॒हस्प॑तये॒ त्वा वि॒श्वदे॑व्यावते॒ स्वाहे॑त्या॒ह। ब्र॒ह्म वै
दे॒वानां॑ बृ॒हस्प॑तिः। ब्र॒ह्मणै॒वैनं॑ जुहोति। स॒वित्रे॑ त्व॒र्भुम॑ते
वि॒भुम॑ते॒ प्रभु॑मते॒ वाज॑वते॒ स्वाहे॑त्या॒ह। स॒व॒त्सरो॑ वै
स॒वि॒त॒र्भुमा॑न् वि॒भुमा॑न्प्र॒भुमा॑न् वाज॑वान्। तस्मा॑ ए॒वैनं॑
जुहोति। य॒माय॑ त्वाऽङ्गि॑रस्वते पि॒तृम॑ते॒ स्वाहे॑त्या॒ह। प्रा॒णो
वै य॒मोऽङ्गि॑रस्वान्पि॒तृमा॑न्॥६८॥

तस्मा॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। ए॒ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ दे॒वता॑भ्यो
जुहोति। द॒श॒ सम्प॑द्यन्ते। द॒शाक्ष॑रा वि॒राट्। अ॒न्नं वि॒राट्।

वि॒राजै॒वान्नाद्य॒मवरु॑न्धे। रौहि॒णाभ्यां॑ वै दे॒वाः सु॒वर्गं॑
 लो॒कमा॑यन्। तद्रौहि॒ण्यो रौहि॑ण॒त्वम्। यद्रौहि॒णौ भव॑तः।
 रौहि॒णाभ्यामे॒व तद्य॑जमानः सु॒वर्गं लो॒कमे॑ति। अ॒ह॒र्ज्योतिः॑
 के॒तुना॑ जुषता॒ सु॒ज्योति॑र्ज्योति॒षाꣳ स्वाहा॑ रा॒त्रिर्ज्योतिः॑
 के॒तुना॑ जुषता॒ सु॒ज्योति॑र्ज्योति॒षाꣳ स्वाहे॒त्याह॑। आ॒दि॒त्य-
 मे॒व तद॒मुष्मि॑ल्लो॒केऽह्ना॑ प॒रस्ता॑द्वा॒धार। रा॒त्रिया॑ अ॒वस्ता॑त्।
 तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्योऽमुष्मि॑ल्लो॒केऽहो॒रात्रा॑भ्यां धृ॒तः॥ ६९॥

मनुष्यनामानि पशवः सीदत्वित्याहेन्द्रायेत्याहार्धयति घ्नन्ति गृह्णात्यहिंसायै पञ्चांऽहादित्यवन्ते
 स्वाहेत्याह पितृमानेति चत्वारि च॥ [७]

वि॒श्वा आ॑शा दक्षिण॒सदि॒त्याह॑। वि॒श्वाने॒व दे॒वान्प्री॑णाति।
 अथो॒ दुरि॑ष्ट्या ए॒वैनं॑ पाति। वि॒श्वा दे॒वानया॑डि॒हेत्या॑ह।
 वि॒श्वाने॒व दे॒वान्भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति। स्वाहा॑कृतस्य घ॒र्मस्य॑
 म॒धोः पि॑बतम॒श्विने॒त्याह॑। अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति।
 स्वाहा॑ऽग्नये॒ यज्ञि॑याय॒ शं यजु॑र्भिरि॒त्याह॑। अ॒भ्ये॒वैनं॑ घा॒रय॑ति।
 अथो॒ ह॒विरे॒वाकः॑॥ ७०॥

अ॒श्विना॑ घ॒र्म पा॑तꣳ हा॒र्दिवा॒नम॑हर्दि॒वाभि॑रू॒तिभि॑रि॒त्याह॑।
 अ॒श्विना॑वे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒ सम॑र्धयति। अनु॑ वां द्यावा॑पृथि॒वी
 मꣳसा॑ता॒मित्या॒हानु॑म॒त्यै। स्वाहे॒न्द्राय॑ स्वाहे॒न्द्राव॑डि॒त्याह॑।
 इन्द्रा॑य॒ हि पु॒रो हू॑यते॑। आ॒श्राव्या॑ह घ॒र्मस्य॑ य॒जेति॑।
 वष॑ट्कृते जुहोति। रक्ष॑साम॒पह॑त्यै। अनु॑यजति स्व॒गाकृ॑त्यै।

घर्ममपातमश्विनेत्याह॥७१॥

पूर्वमेवोदितम्। उत्तरेणाभिगृणाति। अनु वां द्यावापृथिवी
अमंसातामित्याहानुमत्यै। तं प्राव्यं यथावण्णमो दिवे
नमः पृथिव्या इत्याह। यथायजुरेवैतत्। दिविधा इमं यज्ञं
यज्ञमिमं दिविधा इत्याह। सुवर्गमेवैनं लोकं गमयति। दिवं
गच्छान्तरिक्षं गच्छ पृथिवीं गच्छेत्याह। एष्वेवैनं लोकेषु
प्रतिष्ठापयति। पञ्च प्रदिशो गच्छेत्याह॥७२॥

दिक्ष्वेवैनं प्रतिष्ठापयति। देवान्यर्मपानां च पितृन्चर्म-
पानां चेत्याह। उभयेष्वेवैनं प्रतिष्ठापयति। यत्पिन्वते।
वर्षुकः पर्जन्यो भवति। तस्मात्पिन्वमानः पुण्यः।
यत्प्राङ्पिन्वते। तद्देवानाम्। यदक्षिणा। तत्पितॄणाम्॥७३॥

यत्प्रत्यक्। तन्मनुष्याणाम्। यदुदङ्। तद्रुद्राणाम्।
प्राश्चमुदञ्चं पिन्वयति। देवत्राकः। अथो खलु। सर्वा अनु
दिशः पिन्वयति। सर्वा दिशः समेधन्ते। अन्तःपरिधि
पिन्वयति॥७४॥

तेजसोऽस्कन्दाय। इषे पीपिह्यूर्जे पीपिहीत्याह।
इषमेवोर्जं यजमाने दधाति। यजमानाय पीपिहीत्याह।
यजमानायैवैतामाशिषमा शास्ते। मह्यं ज्यैष्ठ्याय
पीपिहीत्याह। आत्मने एवैतामाशिषमा शास्ते। त्विष्यै त्वा
द्युम्नाय त्वेन्द्रियाय त्वा भूत्यै त्वेत्याह। यथायजुरेवैतत्।

धर्मा॑सि सु॒धर्मा॑ मे॒ न्य॒स्मे ब्र॒ह्मा॑णि धा॒रये॒त्या॑ह॥ ७५॥

ब्रह्म॑न्ने॒वैनं॑ प्र॒तिष्ठा॑पयति। ने॒त्वा वा॑तः स्कु॒न्दया॑दिति॒
यद्य॑भि॒चरे॑त्। अ॒मुष्य॑ त्वा प्रा॒णे सा॑दया॒म्यमु॑ना॒ सह॑ नि॒रर्थं
ग॒च्छेति॑ ब्रूया॒द्यं द्वि॑ष्यात्। यमे॒व द्वेष्टि॑। तेनै॒नं सह॑ नि॒रर्थं
ग॒मय॑ति। पू॒ष्णे श॑र॒से स्वा॑हेत्या॒ह। या ए॒व दे॒वता॑ हु॒तभा॑गाः।
ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। ग्रा॒वभ्यः॑ स्वा॒हेत्या॑ह। या ए॒वान्त॑रि॒क्षे
वाचः॑॥ ७६॥

ताभ्य॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। प्र॒तिरे॒भ्यः स्वा॑हेत्या॒ह। प्रा॒णा वै
दे॒वाः प्र॑ति॒राः। तेभ्य॑ ए॒वैनं॑ जुहोति। द्या॒वापृ॑थि॒वीभ्या॑ः
स्वा॒हेत्या॑ह। द्या॒वापृ॑थि॒वीभ्या॑मे॒वैनं॑ जुहोति। पि॒तृभ्यो॑
घ॒र्मपे॒भ्यः स्वा॑हेत्या॒ह। ये वै यज्वा॑नः। ते पि॒तरो॑ घ॒र्मपाः॑।
तेभ्य॑ ए॒वैनं॑ जुहोति॥ ७७॥

रु॒द्राय॑ रु॒द्रहो॑त्रे स्वा॒हेत्या॑ह। रु॒द्रमे॒व भा॑ग॒धेये॑न॒
सम॑र्धयति। स॒र्वतः॑ सम॑नक्ति। स॒र्वत॑ ए॒व रु॒द्रं नि॑रव॒दय॑ते।
उद॑श्चं नि॒रस्य॑ति। ए॒षा वै रु॒द्रस्य॑ दिक्। स्वा॒यामे॒व दि॑शि
रु॒द्रं नि॑रव॒दय॑ते। अ॒प उप॑स्पृशति मे॒ध्यत्वा॑य। ना॒न्वीक्षे॑त।
यद॒न्वीक्षे॑त॥ ७८॥

चक्षु॑रस्य प्र॒मायु॑कः स्यात्। तस्मा॒न्ना॒न्वीक्ष्यः॑। अ॒पीप॑रो
माऽहो रा॒त्रियै॑ मा पा॒ह्येषा॑ ते अ॒ग्रे स॒मित्तया॑ स॒मिध्य॑स्वा॒युर्मे
दा॒ वर्च॑सा माऽऽञ्जी॒रित्या॑ह। आ॒युरे॒वास्मि॒न्वर्चो॑ दधाति।

अपी॑परो मा॒ रात्रि॑या॒ अहो॑ मा पा॒ह्येषा॑ ते॒ अग्ने॑
 स॒मि॒त्तया॑ स॒मि॒ध्य॒स्वाऽऽयु॑र्मे दा॒ वर्च॑सा माऽऽञ्जी॒रित्या॑ह।
 आयु॑रे॒वास्मि॒न्वर्चो॑ दधाति। अ॒ग्निज्यो॑ति॒ज्योति॑र॒ग्निः
 स्वाहा॒ सूर्यो॑ ज्योति॒ज्योतिः॑ सूर्यः॒ स्वाहे॑त्याह।
 य॒था॒य॒जुरे॒वैतत्। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। हो॒त॒व्यम॑ग्निहो॒त्रा(३)न॑
 हो॒त॒व्या(३)मि॒ति॑॥७९॥

यद्यजु॑षा जुहुयात्। अय॑थापूर्वमाहु॑ती जुहुयात्। यन्न
 जुहुयात्। अ॒ग्निः परा॑भवेत्। भूः स्वाहेत्ये॒व हो॒त॒व्यम्।
 य॒था॒पूर्वमाहु॑ती जुहोति। ना॒ग्निः परा॑भवति। हु॒तः ह॒विर्मधु॑
 ह॒विरि॑त्याह। स्व॒दय॑त्ये॒वैनम्। इन्द्र॑तमे॒ऽग्नावि॑त्याह॥८०॥

प्रा॒णो वा इन्द्र॑तमो॒ऽग्निः। प्रा॒ण ए॒वैन॒मिन्द्र॑तमे॒ऽग्नौ
 जु॑होति। पि॒ता नो॑ऽसि॒ मा मां हि॑ःसीरि॒त्याहा॑हि॑सायै।
 अ॒श्यामं॑ ते दे॒व घ॑र्म॒ मधु॑मतो॒ वाज॑वतः॒ पितु॑मत॒ इत्या॑ह।
 आ॒शिष॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। स्व॒धा॒विनो॑ऽशी॒महि॑ त्वा॒ मा मां
 हि॑ःसीरि॒त्याहा॑हि॑सायै। तेज॑सा॒ वा ए॒ते व्यु॑ध्यन्ते। ये
 प्र॒व॒र्ग्येण॑ चर॑न्ति। प्राश्न॑न्ति। तेज॑ ए॒वात्म॑न्दधते॥८१॥

सु॒व॒त्स॒रं न मा॒ः स॒मंश्जी॑यात्। न रा॒मामु॑पेयात्। न
 मृ॒न्म॒र्येन॑ पिबेत्। नास्य॑ रा॒म उच्छि॑ष्टं पिबेत्। तेज॑
 ए॒व त॒त्सः॑ श्यति। दे॒वा॒सुराः॑ संय॑त्ता आसन्। ते दे॒वा
 वि॒ज॒यमु॑प॒यन्तः। वि॒भ्राजि॑ सौ॒र्ये ब्र॒ह्म॒सन्त्य॑दधत। यत्किं

च॑ दि॒वाकी॒र्त्यम्। तदे॒तेनै॒व व्र॑तेना॒ंगोपा॑यत्। तस्मा॑दे॒तद्वृ॒तं
चा॒र्यम्। तेज॑सो गोपी॒धाय॑। तस्मा॑दे॒तानि॒ यजू॑षि वि॒भ्राजः॑
सौ॒र्यस्ये॒त्याहुः। स्वाहा॑ त्वा॒ सूर्य॑स्य र॒श्मिभ्य॑ इति॑ प्रा॒तः
स॒सा॑दयति। स्वाहा॑ त्वा॒ नक्ष॑त्रेभ्य॑ इति॑ सा॒यम्। ए॒ता वा
ए॒तस्य॑ दे॒वताः॑। ताभि॑रे॒वैन॑ सम॒र्धय॑ति॥८२॥

अ॒कुर॑श्चि॒नेत्या॑ह॒ प्रदि॑शो ग॒च्छे॒त्याह॑ पि॒तृणा॑म॒न्तःप॑रि॒धि पि॑न्वयति धा॒रये॒त्याह॑ वाचो॑ घ॒र्मपा॑स्तेभ्यं
ए॒वैनं॑ जुहोत्य॒न्वीक्षे॑त होत॒व्या(३)मि॒त्यग्रा॑वित्या॒ह दध॑तेऽगोपाय॒थ्सप्त॑ च॥—————[८]

घ॒र्म या ते॑ दि॒वि शु॒गिति॑ ति॒स्र आ॑हु॒तीर्जु॑होति।
छन्दा॑भिरे॒वास्यै॒भ्यो लो॒केभ्यः॑ शुच॒मव॑ यज॒ते। इ॒यत्य॑ग्रे
जुहोति। अथे॒यत्य॑थेय॑ति। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। अनु॑ नोऽद्या॒नु॒म॒तिरि॒त्याहानु॑म॒त्यै। दि॒वस्त्वा॑ पर॒स्पाया॑ इत्या॒ह। दि॒व
ए॒वेमाँल्लो॒कान्दा॑धार। ब्रह्म॑णस्त्वा पर॒स्पाया॑ इत्या॒ह॥८३॥

ए॒ष्वेव॑ लो॒केषु॑ प्र॒जा दा॑धार। प्रा॒णस्य॑ त्वा पर॒स्पाया॑
इत्या॒ह। प्र॒जास्वे॒व प्रा॒णान्दा॑धार। शि॒रो वा ए॒तद्य॑ज्ञस्य॑।
यत्प्र॑व॒र्ग्यः। अ॒सौ खलु॑ वा आ॑दि॒त्यः प्र॑व॒र्ग्यः। तं यद्वा॑क्षि॒णा
प्र॒त्यश्च॑मुद॑श्चमुद्वा॒सये॑त्। जि॒ह्वं य॑ज्ञस्य॒ शिरो॑ हरेत्।
प्राश्च॑मुद्वा॒सय॑ति। पु॒रस्ता॑दे॒व य॑ज्ञस्य॒ शिरः॑ प्र॒तिद॑धाति॥८४॥

प्राश्च॑मुद्वा॒सय॑ति। तस्मा॑द॒सावा॑दि॒त्यः पु॒रस्ता॑दुदे॒ति।
श॒फोप॑य॒मान्ध॒वित्रा॑णि धृ॒ष्टी इ॒त्यन्व॑व॒हर॑न्ति। सा॒त्मा॒नमे॒वैन॑
स॒तनुं॑ करोति। सा॒त्माऽमु॑ष्मिँल्लो॒के भ॑वति। य ए॒वं वेद॑।

औदुम्बराणि भवन्ति। ऊर्वा उदुम्बरः। ऊर्जमेवावरुन्धे।
वर्त्मना वा अन्वित्य॥८५॥

यज्ञः रक्षांसि जिघांसन्ति। साम्नां प्रस्तोताऽन्ववैति।
साम् वै रक्षोहा। रक्षंसामपंहत्यै। त्रिर्निधनमुपैति। त्रयं इमे
लोकाः। एभ्य एव लोकेभ्यो रक्षांस्यपंहन्ति। पुरुषः पुरुषो
निधनमुपैति। पुरुषः पुरुषो हि रक्षस्वी। रक्षंसामपंहत्यै॥८६॥

यत्पृथिव्यामुद्वासयेत्। पृथिवीं शुचाऽर्पयेत्।
यदप्सु। अपः शुचार्षयेत्। यदोषधीषु। ओषधीः
शुचाऽर्पयेत्। यद्वनस्पतिषु। वनस्पतीञ्छुचार्षयेत्। हिरण्यं
निधायोद्वासयति। अमृतं वै हिरण्यम्॥८७॥

अमृतं एवैनं प्रतिष्ठापयति। वल्गुरसि शं युधाया
इति त्रिः परिषिञ्चन्पर्येति। त्रिवृद्धा अग्निः। यावानेवाग्निः।
तस्य शुचं शमयति। त्रिः पुनः पर्येति। षट्थसम्पद्यन्ते।
षड्वा ऋतवः। ऋतुभिरेवास्य शुचं शमयति। चतुः
स्रक्तिर्नाभिर्ऋतस्येत्याह॥८८॥

इयं वा ऋतम्। तस्या एष एव नाभिः। यत्प्रवर्ग्यः।
तस्मादेवमाह। सदो विश्वायुरित्याह। सदो हीयम्। अप द्वेषो
अप ह्व इत्याह भ्रातृव्यापनुत्यै। घर्मेतत्तेऽन्नमेतत्पुरीषमिति
दध्ना मधुमिश्रेण पूरयति। ऊर्वा अन्नाद्यं दधि।
ऊर्जैर्वैनमन्नाद्येन समर्धयति॥८९॥

अन॑शनायु॒को भव॑ति। य ए॒वं वेद॑। रन्ति॒र्नामा॑सि दि॒व्यो
गन्ध॒र्व इत्या॑ह। रू॒पमे॒वास्यै॒तन्महि॑मानु॒ः रन्ति॑ ब॒न्धुतां॑
व्याच॑ष्टे। सम॒हमायु॑षा सं प्रा॒णेनेत्या॑ह। आ॒शिषं॑मे॒वेता॑मा
शा॑स्ते। व्य॑सौ योऽस्मा॒न्द्वेष्टि॑ यं च व॒यं द्वि॑ष्म इत्या॑ह।
अभि॒चार ए॒वास्यै॑षः। अचि॑क्रद॒द्वृषा॑ हरि॒रित्या॑ह। वृषा॒
ह्यैषः॥ १० ॥

वृषा॒ हरिः॑। म॒हान्मि॒त्रो न द॑र्श॒त इत्या॑ह।
स्तौत्ये॒वैनमे॑तत्। चिद॑सि समु॒द्रयो॑निरित्या॑ह। स्वामे॒वैनं योनिं॑
गम॑यति। नम॑स्ते अस्तु मा मा हि॒ःसीरि॑त्या॒हाहि॑सायै।
वि॒श्वाव॑सुः सोम गन्ध॒र्वमित्या॑ह। यदे॒वास्यं क्रि॒यमाण॑-
स्यान्त॒र्यन्ति॑। तदे॒वास्यै॒तेना॑ प्या॒यय॑ति। वि॒श्वाव॑सुर॒भि तन्नो॑
गृणा॒त्वित्या॑ह॥ ११ ॥

पूर्व॑मे॒वोदित॑म्। उत्त॑रेणा॒भि गृ॑णाति। धियो॑ हिन्वा॒नो
धिय॒ इन्नो॑ अव्या॒दित्या॑ह। ऋ॒तूने॒वास्मै॑ कल्प॑यति। प्रा॒ऽऽसा॑
गन्ध॒र्वो अ॒मृता॑नि वोच॒दित्या॑ह। प्रा॒णा वा अ॒मृताः॑।
प्रा॒णाने॒वास्मै॑ कल्प॑यति। ए॒तत्त्वं दे॒व घ॑र्म दे॒वो दे॒वानु॑पा॒गा
इत्या॑ह। दे॒वो ह्यैष॑ सं दे॒वानु॑पैति॑। इ॒दम॒हं म॑नु॒ष्यो
मनु॒ष्या॑नित्या॑ह॥ १२ ॥

म॒नु॒ष्यो हि। ए॒ष सन्म॑नु॒ष्यानु॑पैति॑। ई॒श्वरो॒ वै
प्र॑व॒र्ग्यमु॒द्वास॑यन्। प्र॒जां प॒शून्सोम॑पी॒थम॑नु॒द्वासः॑ सोमं

पी॒थानु॑मेहिं। स॒ह प्र॒जया॑ स॒ह रा॒यस्पोषे॑णेत्या॒ह। प्र॒जामे॒व
 प॒शून्सो॑मपी॒थमा॒त्मन्ध॑त्ते। सु॒मित्रा॑ न॒ आप॒ ओष॑धयः
 स॒न्त्वित्या॑ह। आ॒शिषं॑मे॒वैता॒मा शा॑स्ते। दु॒र्मित्रा॑स्तस्मै
 भूया॑सुर्योऽस्मान्द्वेष्टि॒ यं च॑ व॒यं द्वि॒ष्म इत्या॑ह।
 अ॒भि॒चार॑ ए॒वास्यै॑षः। प्र॒ वा ए॒षोऽस्मा॑ल्लो॒काच्च॑वते। यः
 प्र॒व॒र्ग्यमु॑द्वा॒सय॑ति। उ॒दु॒त्यं चि॒त्रमि॑ति॒ सौरी॑भ्या॒मृग्भ्या॑ पु॒नरे॒त्य
 गा॒र॒ह॑पत्ये जुहोति। अ॒यं वै लो॒को गा॒र॒ह॑पत्यः। अ॒स्मिन्ने॒व
 लो॒के प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। अ॒सौ खलु॑ वा आ॒दित्यः॑ सु॒व॒र्गो लो॒कः।
 य॒थ्सौरी॑ भव॑तः। तेनै॒व सु॒व॒र्गाल्लो॒कान्नै॑ति॥९३॥

ब्रह्मणस्त्वा परस्पाया इत्याह दधात्यन्वित्यं रक्षस्वी रक्षसामपंहत्ये वै हिरण्यमाहार्धयति ह्येष
 गृणात्वित्याह मनुष्यानित्याहास्यैषोऽष्टौ च॥ [९]

प्र॒जाप॑तिं॒ वै दे॒वाः शु॒क्रं प॑योऽदु॒हन्। तदे॑भ्यो॒ न व्य॑भवत्।
 तद॒ग्निर्व्य॑करोत्। तानि॒ शु॒क्रि॑याणि॒ सामा॑न्यभवन्। तेषां
 यो र॒सोऽत्य॑क्षरत्। तानि॒ शु॒क्रय॑जू॒ष्यंभव॑न्। शु॒क्रि॑याणां
 वा ए॒तानि॒ शु॒क्रि॑याणि। सा॒म॒प॒य॒सं वा ए॒तयो॑र॒न्यत्।
 दे॒वाना॑म॒न्यत्प॑यः। य॒द्भोः प॑यः॥९४॥

तथ्साम्नः पयः। यदजायै पयः। तद्देवानां पयः।
 तस्माद्यत्रैतैर्यजुर्भिश्चरन्ति। तत्पयसा चरन्ति। प्रजापतिमेव
 तत्पयसाऽन्नाद्येन समर्धयन्ति। एष ह त्वै साक्षात्प्रवर्ग्यं
 भक्षयति। यस्यैवं विदुषः प्रवर्ग्यः प्रवृज्यते। उत्तरवेद्यामुद्वास-

येत्तेजस्कामस्य। तेजो वा उत्तरवेदिः॥९५॥

तेजः प्रवर्ग्यः। तेजसैव तेजः समर्धयति। उत्तरवेद्यामुद्वासये-
दन्नकामस्य। शिरो वा एतद्यज्ञस्य। यत्प्रवर्ग्यः।
मुखमुत्तरवेदिः। शीर्ष्णैव मुखं सन्दधात्यन्नाद्याय।
अन्नाद एव भवति। यत्र खलु वा एतमुद्वासितं वयांसि
पर्यासन्ते। परि वै तां समां प्रजा वयांस्यस्यासते॥९६॥

तस्मादुत्तरवेद्यामेवोद्वासयेत्। प्रजानां गोपीथाय।
पुरो वा पश्चाद्वोद्वासयेत्। पुरस्ताद्वा एतज्ज्योतिरुदैति।
तत्पश्चान्निम्रोचति। स्वामेवैनं योनिमनूद्वासयति। अपां मध्य
उद्वासयेत्। अपां वा एतन्मध्याज्ज्योतिरजायत। ज्योतिः
प्रवर्ग्यः। स्वयैवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति॥९७॥

यं द्विष्यात्। यत्र स स्यात्। तस्यां दिश्युद्वासयेत्। एष
वा अग्निर्वैश्वानरः। यत्प्रवर्ग्यः। अग्निनैवैनं वैश्वानरेणाभि
प्रवर्तयति। औदुम्बर्यां शाखायामुद्वासयेत्। ऊर्ग्व
उदुम्बरः। अन्नं प्राणः। शुग्धर्मः॥९८॥

इदमहममुष्यामुष्यायणस्य शुचा प्राणमपि दहामीत्याह।
शुचैवास्य प्राणमपि दहति। ताजगार्तिमाच्छति। यत्र
दर्भा उपदीकंसन्तताः स्युः। तदुद्वासयेद्वृष्टिकामस्य। एता
वा अपामनूज्झावर्यो नाम। यद्दर्भाः। असौ खलु वा
आदित्य इतो वृष्टिमुदीरयति। असावेवास्मा आदित्यो वृष्टिं

नियच्छति। ता आपो नियन्ता धन्वना यन्ति॥१९॥

गोः पर्यं उत्तरवेदिंरांसते स्थापयति घर्मो यन्ति॥—————[१०]

प्रजापतिः सम्प्रियमाणः। सम्राट्समभृतः। घर्मः प्रवृक्तः।
महावीर उद्भासितः। असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः।
स एतानि नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनं नाम्ना।
ब्रह्मवादिनो वदन्ति॥१००॥

यो वै वसीयाँसं यथानाममुपचरति। पुण्यातिं वै स तस्मै
कामयते। पुण्यातिमस्मै कामयन्ते। य एवं वेद। तस्मादेवं
विद्वान्। घर्म इति दिवाऽऽचक्षीत। सम्राडिति नक्तम्। एते
वा एतस्य प्रिये तनुवौ। एते अस्य प्रिये नामनी। प्रिययैवेनं
तनुवौ॥१०१॥

प्रियेण नाम्ना समर्धयति। कीर्तिरस्य पूर्वागच्छति
जनतामायतः। गायत्री देवेभ्योऽप्राक्रामत्। तां देवाः
प्रवर्ग्यैवानु व्यभवन्। प्रवर्ग्येणाऽऽप्नुवन्। यच्चतुर्विंशतिकृत्वंः
प्रवर्ग्यं प्रवृणक्ति। गायत्रीमेव तदनु विभवति। गायत्रीमाप्नोति।
पूर्वाऽस्य जनं यतः कीर्तिर्गच्छति। वैश्वदेवः सँसन्नः॥१०२॥

वसंवः प्रवृक्तः। सोमोऽभिकीर्यमाणः। आश्विनः
पर्यस्थानीयमाने। मारुतः कथन्। पौष्ण उदन्तः।
सारस्वतो विष्यन्दमानः। मैत्रः शरो गृहीतः। तेज उद्यतः।
वायुर्हियमाणः। प्रजापतिर्हूयमानो वाग्धुतः॥१०३॥

असौ खलु वावैष आदित्यः। यत्प्रवर्ग्यः। स एतानि
नामान्यकुरुत। य एवं वेद। विदुरेनुं नाम्ना। ब्रह्मवादिनो
वदन्ति। यन्मृन्मयमाहुतिं नाश्नुतेऽथ। कस्मादिषोऽश्नुत
इति। वागेष इति ब्रूयात्। वाच्यैव वाचं दधाति॥१०४॥

तस्मादश्नुते। प्रजापतिर्वा एष द्वादशधा विहितः।
यत्प्रवर्ग्यः। यत्प्रागवकाशेभ्यः। तेन प्रजा असृजत।
अवकाशैर्देवासुरानसृजत। यद्धूर्ध्वमवकाशेभ्यः। तेनान्नम-
सृजत। अन्नं प्रजापतिः। प्रजापतिर्वावैषः॥१०५॥

वदन्ति तनुवा ससंज्ञो हूयमानो वाग्धुतो दधात्येषः॥—————[११]

सविता भूत्वा प्रथमेऽहन्प्रवृज्यते। तेन कामाः एति।
यद्वितीयेऽहन्प्रवृज्यते। अग्निर्भूत्वा देवानेति। यत्तृतीयेऽहन्प्र-
वृज्यते। वायुर्भूत्वा प्राणानेति। यच्चतुर्थेऽहन्प्रवृज्यते।
आदित्यो भूत्वा रश्मीनेति। यत्पञ्चमेऽहन्प्रवृज्यते। चन्द्रमा
भूत्वा नक्षत्राण्येति॥१०६॥

यत्षष्ठेऽहन्प्रवृज्यते। ऋतुर्भूत्वा संवत्सरमेति।
यत्सप्तमेऽहन्प्रवृज्यते। धाता भूत्वा शक्ररीमेति।
यदष्टमेऽहन्प्रवृज्यते। बृहस्पतिर्भूत्वा गायत्रीमेति।
यत्नवमेऽहन्प्रवृज्यते। मित्रो भूत्वा त्रिवृत इमाँल्लोकानेति।
यदशमेऽहन्प्रवृज्यते। वरुणो भूत्वा विराजमेति॥१०७॥

यदे॑काद॒शेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। इन्द्रो॑ भू॒त्वा त्रि॒ष्टुभ॑मेति।
यद्वा॑द॒शेऽह॑न्प्रवृ॒ज्यते॑। सोमो॑ भू॒त्वा सु॒त्यामे॑ति।
यत्पु॒रस्ता॑दुप॒सदा॑ प्रवृ॒ज्यते॑। तस्मा॑दि॒तः परा॑ङ्मू॒ल्लो॒कां-
स्तप॑न्नेति। यदु॒परि॑ष्टादुप॒सदा॑ प्रवृ॒ज्यते॑। तस्मा॑द॒मुतो॒र्वा-
ङ्मू॒ल्लो॒कां-
स्तप॑न्नेति। य ए॒वं वेद॑। ऐ॒व त॑पति॥१०८॥

नक्ष॑त्राण्येति वि॒राज॑मेति तपति॥ [१२]

ॐ शं न॒स्तन्नो॒ मा हा॑सीत्॥ ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

॥ षष्ठः प्रश्नः ॥

ॐ सन्त्वा॑ सि॒ञ्चामि॑ यजुषा॑ प्र॒जामायु॑र्धनं च॥ ॐ शान्तिः॒
शान्तिः॒ शान्तिः॑॥

प॒रे॒यु॒वा॑सं प्र॒वतो॑ म॒हीर॑नु॒ बहु॒भ्यः॒ पन्था॑मनपस्पशानम्।
वै॒व॒स्व॒त॑सं स॒ङ्ग॒मनं॒ जना॑नां य॒म॑सं राजा॑न॒सं ह॒विषा॑
दुव॒स्य॒त। इ॒दं त्वा॒ वस्त्रं॑ प्रथ॒मन्वा॒ग॒न्नपै॒तदू॒ह॒ यदि॒हा॒बि॒भः
पु॒रा। इ॒ष्टा॒पूर्त॑मनु॒ सम्प॑श्य॒ दक्षि॑णां यथा॑ ते द॒त्तं बहु॑धा
वि॒बन्धु॑षु। इ॒मौ यु॑नज्मि ते व॒ह्नी अ॒सुनी॑थाय वो॒ढवै॑।
या॒भ्यां य॒मस्य॒ साद॑न॒सं सु॒कृतां॑ चापि॒ गच्छ॑तात्। पू॒षा
त्वे॒तश्च॑यावयतु प्रवि॒द्वानन॑ष्टपशु॒र्भुवन॑स्य गो॒पाः। स त्वै॒तेभ्यः॒
परि॑ददात्पि॒तृभ्यो॒ऽग्निर्दे॒वेभ्यः॒ सुवि॑दत्रै॒भ्यः। पू॒षेमा॑ आशा॒
अनु॑वेद॒ सर्वाः॒ सो अ॒स्मा॑सं अ॒भय॑तमेन नेषत्। स्व॒स्ति॒दा
अ॒घृणिः॒ सर्व॑वी॒रोऽप्र॑युच्छन्पु॒र ए॒तु प्रवि॑द्वान्॥१॥

आयु॑र्वि॒श्वायुः॒ परि॑पासति त्वा पू॒षा त्वा॑ पातु प्रप॑थे
पु॒रस्ता॑त्। यत्राऽऽस॑ते सु॒कृतो॒ यत्र॒ ते य॒युस्त॑त्र त्वा दे॒वः
सं॒वि॒ता द॑धातु। भुवन॑स्य पत इ॒द॑सं ह॒विः। अ॒ग्नये॑ रयि॒मते॒
स्वाहा॑। पुरु॑षस्य सयाव॒र्यपे॑द॒घानि॑ मृज्महे। यथा॑ नो अत्र
नाप॑रः पु॒रा ज॒रस॒ आय॑ति। पुरु॑षस्य सयाव॒रि॒ वि ते॑
प्रा॒णम॑सि स्रसम्। शरी॑रेण म॒हीमि॑हि स्व॒धये॑हि पि॒तृनु॑पं
प्र॒जया॑ऽस्मानि॒हाव॑ह। मैव॑ मा॒ऽस्ता प्रि॑येऽहं दे॒वी स॒ती

पितृलोकं यदैषि। विश्ववारा नभसा संव्ययन्त्युभौ नो लोकौ
पर्यसाऽभ्याववृथ्स्व॥२॥

इयं नारी पतिलोकं वृणाना निपद्यत उप त्वा मर्त्यं
प्रेतम्। विश्वं पुराणमनु पालयन्ती तस्यै प्रजां द्रविणं चेह
धेहि। उदीर्ष्व नार्यभि जीवलोकमितासुमेतमुपशेष एहि।
हस्तग्राभस्य दिधिषोस्त्वमेतत्पत्युर्जनित्वमभि सम्बभूव।
सुवर्णं हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै ब्रह्मणे तेजसे बलाय।
अत्रैव त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम।
धनुरहस्तादाददाना मृतस्य श्रियै क्षत्रायौजसे बलाय। अत्रैव
त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम। मणिं
हस्तादाददाना मृतस्य श्रियै विशे पुष्ट्यै बलाय। अत्रैव
त्वमिह वयं सुशेवा विश्वाः स्पृधो अभिमातीर्जयेम॥३॥

इममग्ने चमसं मा विजीह्वरः प्रियो देवानामुत
सोम्यानाम्। एष यश्चमसो देवपानस्तस्मिन्देवा अमृता
मादयन्ताम्। अग्नेर्वर्म परि गोभिर्व्ययस्व सं प्रोर्णुष्व
मेदसा पीवसा च। नेत्वा धृष्णुरहरसा जर्हृषाणो
दधद्विधक्ष्यन्पर्यङ्ख्यातै। मैनमग्ने विदहो माऽभिषोचो माऽस्य
त्वचं चिक्षिपो मा शरीरम्। यदा शृतं करवो जातवेदोऽथेमेनं
प्रहिणुतात्पितृभ्यः। शृतं यदा करसि जातवेदोऽथेमेनं
परिदत्तात्पितृभ्यः। यदा गच्छात्यसुनीतिमेतामथा देवानां

व॒श॒नी॒र्भ॒वा॒ति। सू॒र्यं ते॒ चक्षु॑र्गच्छ॒तु वा॒त॒मा॒त्मा द्यां च॒
गच्छ॑ पृ॒थि॒वीं च॒ धर्म॑णा। अपो वा॑ गच्छ॒ यदि तत्र॑ ते
हि॒त॒मोष॑धीषु॒ प्र॒ति॒ति॒ष्ठा शरी॑रैः। अ॒जो भा॒गस्त॑प॒सा तं
त॑प॒स्व तं ते॑ शोचि॒स्त॑प॒तु तं ते॑ अ॒र्चिः। यास्ते॑ शि॒वास्त॑नुवो
जा॒तवे॑द॒स्ताभि॑र्वहे॒म५ सु॒कृतां॑ यत्र॒ लो॒काः। अ॒यं वै
त्व॒म॒स्मादधि॑ त्वमे॒तद॒यं वै तद॑स्य॒ योनि॑र॒सि। वै॒श्वान॒रः पु॒त्रः
पि॒त्रे लो॒क॒कृ॒ज्जा॒तवे॑दो॒ वहे॑म५ सु॒कृतां॑ यत्र॒ लो॒काः॥४॥

विद्वानभ्याववृथ्स्वाभिमातीर्जयेम शरीरैश्चत्वारि च॥ [१]

य ए॒तस्य॑ प॒थो गो॒प्तार॒स्तेभ्यः॑ स्वाहा॒ य ए॒तस्य॑ प॒थो
र॑क्षि॒तार॒स्तेभ्यः॑ स्वाहा॒ य ए॒तस्य॑ प॒थोभि॑र॒क्षि॒तार॒स्तेभ्यः॑
स्वाहा॑ऽऽख्या॒त्रे स्वाहा॑ऽपाख्या॒त्रे स्वाहा॑ऽभिलाल॑प॒ते
स्वाहा॑ऽपलाल॑प॒ते स्वाहा॑ऽग्रये॑ कर्म॒कृते॑ स्वाहा॒ यम॑त्र
नाधी॒मस्त॑स्मै स्वाहा॑। यस्त॑ इ॒ध्मं ज॒भर॑त्सिष्विदा॒नो मूर्धा॑नं
वा॒त॒ तप॑ते॒ त्वा॒या। दि॒वो वि॒श्व॑स्मा॒त्सीम॑घाय॒त उ॑रुष्यः।
अ॒स्मात्त्व॑मधि॒ जा॒तोऽसि॑ त्वद॒यं जा॑यतां पु॒नः। अ॒ग्रये॑
वै॒श्वान॒राय॑ सुव॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॑॥५॥

य ए॒तस्य॑ त्वत्पञ्च॥ [२]

प्र के॒तुना॑ बृ॒हता॑ भा॒त्य॒ग्निरा॒विर्वि॑श्वानि वृष॒भो रो॑रवीति।
दि॒वश्चि॑दन्ता॒दुप॑ मा॒मु॒दान॑ड॒पामु॑प॒स्थे महि॑षो व॒वर्ध॑। इ॒दं
त॒ एकं॑ प॒र उ॑त॒ एकं॑ तृतीये॒न ज्योति॑षा संवि॑शस्व।

संवेशनस्तनुवै चारुरेधि प्रियो देवानां परमे सधस्थैः।
 नाकैः सुपर्णमुप यत्पतन्तः हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा।
 हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतं यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युम्।
 अतिद्रव सारमेयौ श्वानौ चतुरक्षौ शबलौ साधुना पथा।
 अथाऽपितृन्सुविदत्राः अपीहि यमेन ये सधमादं मदन्ति।
 यौ ते श्वानौ यमरक्षितारौ चतुरक्षौ पथिरक्षी नृचक्षसा।
 ताभ्याः राजन्परि देह्येनः स्वस्ति चास्मा अनमीवं च
 धेहि॥६॥

उरुणसावसुतृपावुलुम्बलौ यमस्य दूतौ चरतो वशाः
 अनु। तावस्मभ्यं दृशये सूर्याय पुनर्दत्ता वसुमद्येह भद्रम्।
 सोम एकैभ्यः पवते घृतमेक उपांसते। येभ्यो मधु प्रधावति
 ताऽश्विदेवापि गच्छतात्। ये युध्यन्ते प्रधनेषु शूरांसो ये
 तनुत्यजः। ये वा सहस्रदक्षिणास्ताऽश्विदेवापि गच्छतात्।
 तपसा ये अनाधृष्यास्तपसा ये सुवर्गताः। तपो ये
 चक्रिरे महत्ताऽश्विदेवापि गच्छतात्। अश्मन्वती रेवतीः
 सः रभध्वमुत्तिष्ठत प्रतरता सखायः। अत्रा जहाम ये
 असन्नशैवाः शिवान् वयमभि वाजानुत्तरेम॥७॥

यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रः सहस्रधारं विततमन्तरिक्षे।
 येनापुनादिन्द्रमनार्तमात्यै तेनाहं माः सर्वतनुं पुनामि। या
 राष्ट्रात्पन्नादप यन्ति शाखा अभिमृता नृपतिमिच्छमानाः।
 धातुस्ताः सर्वाः पवनेन पूताः प्रजयास्मान्रय्या वर्चसा

स॑सृ॒जाथ। उ॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑ पश्य॑न्तो॒ ज्योति॑रुत्तर॑म्।
दे॒वं दे॒व॒त्रा सूर्य॑मग॑न्म॒ ज्योति॑रुत्त॒मम्। धा॒ता पु॑नातु सवि॒ता
पु॑नातु। अ॒ग्नेस्तेज॑सा॒ सूर्य॑स्य॒ वर्च॑सा॥८॥

धेह्युत्तरमाष्टौ च॥ _____ [३]

यन्ते॑ अ॒ग्निम॑म॒न्थाम॑ वृष॒भाये॑व॒ पक्त॑वे। इ॒मन्त॑
श॑मयाम॒सि क्षी॑रेण॑ चोद॒केन॑ च। यन्त्वम॑ग्ने॒ सम॑द॒हस्त्वम॑
निर्वा॑पया॒ पुनः॑। क॒याम्बू॒रत्र॑ जाय॒तां पा॑क॒दूर्वा व्य॑ल्कशा।
शी॒ति॒के शी॒ति॒काव॑ति॒ ह्लादु॑के॒ ह्लादु॑कावति। म॒ण्डूक्या॑
सु॒सङ्ग॑मये॒मः स्व॑ग्नि॑ श॒मय॑। शं ते॑ धन्व॒न्या आपः॑ श॒मु ते॑
सन्त्व॑नू॒क्याः। शं ते॑ स॒मु॒द्रिया॒ आपः॑ श॒मु ते॑ सन्तु॑ व॒र्ष्याः।
शं ते॑ स्र॒वन्ती॑स्त॒नुवे॑ श॒मु ते॑ सन्तु॑ कू॒प्याः। शन्ते॑ नीहा॒रो
व॑र्षतु॒ शमु॑ पृष्वाऽव॑शीयताम्॥९॥

अ॒वं सृ॒ज पु॑नर॒ग्ने पि॒तृभ्यो॑ यस्त॒ आहु॑त॒श्चर॑ति स्व॒धाभिः॑।
आयु॑र्वसा॒न् उप॑ यातु॒ शेष॑ सङ्ग॑च्छ॒तां त॒नुवा॑ जातवेदः।
सङ्ग॑च्छ॒स्व पि॒तृभिः॑ सः स्व॒धाभिः॑ स॒मि॒ष्टापूर्ते॑न॒ पर॑मे
व्यो॑मन्। यत्र॒ भूम्यै॑ वृण॑से॒ तत्र॑ गच्छ॒ तत्र॑ त्वा दे॒वः
स॑वि॒ता द॑धातु। यत्ते॑ कृ॒ष्णः श॑कुन आ॒तुतो॑द॒ पिपी॑लः
स॒र्प उ॒त वा॒ श्वाप॑दः। अ॒ग्निष्ट॒द्विश्वा॑दनृ॒णं कृ॑णोतु॒ सोम॑श्च
यो ब्रा॑ह्म॒णमा॑वि॒वेश॑। उत्ति॑ष्ठात॒स्तनु॑वः॒ सम्भ॑र॒स्व मे॒ह
गात्र॑म॒वहा॒ मा शरी॑रम्। यत्र॒ भूम्यै॑ वृण॑से॒ तत्र॑ गच्छ॒ तत्र॑

त्वा देवः संविता दधातु। इदं त एकं पर ऊत एकं
 तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व। संवेशनस्तनुवै चारुरेधि
 प्रियो देवानां परमे सधस्थे। उत्तिष्ठ प्रेहि प्रद्रवौकः कृणुष्व
 परमे व्योमन्। यमेन त्वं यम्या संविदानोत्तमं नाकमधि
 रोहेमम्। अश्मन्वती रेवतीर्यद्वै देवस्य सवितुः पवित्रं या
 राष्ट्रात्पन्नादुद्वयं तमसस्परि धाता पुनातु। अस्मात्त्वमधि
 जातोऽस्ययं त्वदधिजायताम्। अग्रये वैश्वानराय सुवर्गाय
 लोकाय स्वाहा॥१०॥

अवशीयता५ सधस्थे पञ्च च॥ [४]

आयातु देवः सुमनाभिरूतिभिर्यमो हवेह प्रयताभिरक्ता।
 आसीदता५ सुप्रयतेह बर्हिष्यूजाय जात्यै मम शत्रुहत्यै।
 यमे इव यतमाने यदैतं प्रवांम्भरन्मानुषा देवयन्तः।
 आसीदतः५ स्वमुं लोकं विदाने स्वासस्थे भवतमिन्दवे
 नः। यमाय सोमः५ सुनुत यमाय जुहुता हविः। यमः५
 ह यज्ञो गच्छत्यग्निदूतो अरङ्कतः। यमाय घृतवद्धविर्जुहोत
 प्र च तिष्ठत। स नो देवेष्वायमदीर्घमायुः प्र जीवसे।
 यमाय मधुमत्तमः५ राज्ञे हव्यं जुहोतन। इदं नम ऋषिभ्यः
 पूर्वजेभ्यः पूर्वैभ्यः पथिकृद्भ्यः॥११॥

योऽस्य कौष्ठ जगतः पार्थिवस्यैकं इद्वशी। यमं
 भङ्गुश्रवो गाय यो राजानपरोध्यः। यमङ्गाय भङ्गुश्रवो

यो राजानपरोध्यः। येनापो नद्यो धन्वानि येन द्यौः
 पृथिवी दृढा। हिरण्यकक्ष्यान् सुधुरान् हिरण्याक्षानयः
 शफान्। अश्वाननश्यतो दानं यमो राजाभि तिष्ठति। यमो
 दाधार पृथिवीं यमो विश्वमिदं जगत्। यमाय सर्वमित्रस्थे
 यत्प्राणद्वायुरक्षितम्। यथा पञ्च यथा षड्यथा पञ्च दशर्षयः।
 यमं यो विद्यात्स ब्रूयाद्यथैक ऋषिर्विजानते॥१२॥

त्रिकद्रुकेभिः पतति षडुर्वीरेकमिद्वहत्। गायत्री
 त्रिष्टुप्छन्दांसि सर्वा ता यम आहिता। अहरहर्नयमानो
 गामश्वं पुरुषं जगत्। वैवस्वतो न तृप्यति पञ्चभिर्मानवैर्यमः।
 वैवस्वते विविच्यन्ते यमे राजानि ते जनाः। ये
 चेह सत्येनेच्छन्ते य उ चानृतवादिनः। ते राजन्निह
 विविच्यन्तेऽथा यन्ति त्वामुप। देवाश्च ये नमस्यन्ति
 ब्राह्मणाश्चापचित्यति। यस्मिन्वृक्षे सुपलाशे देवैः सम्पिबते
 यमः। अत्रा नो विशपतिः पिता पुराणा अनुवेनति॥१३॥

पृथिकृद्भ्यो विजानतेऽनु वेनति॥

[५]

वैश्वानरे हविरिदं जुहोमि साहस्रमुत्सं शतधारमेतम्।
 तस्मिन्नेष पितरं पितामहं प्रपितामहं बिभरत्पिन्वमाने।
 द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामिमं च योनिमनु यश्च पूर्वः।
 तृतीयं योनिमनु सश्चरन्तं द्रप्सं जुहोम्यनु सप्त होत्राः।
 इमं समुद्रं शतधारमुत्संव्यच्यमानं भुवनस्य मध्यै।
 घृतं दुहानामदितिं जनायाग्रे मा हिंसीः परमे व्योमन्।

अपैत॒ वीत॒ वि च॑ सर्प॒तातो॒ येऽत्र॒ स्थ पु॒राणा॒ ये च॒
नूत॑नाः। अहो॑भिर॒द्विर॒क्तुभि॒र्व्यक्तं॑ य॒मो द॑दात्वव॒सान॑मस्मै।
स॒वितै॑तानि॒ शरी॑राणि पृथि॒व्यै मा॒तुरु॒पस्थ॒ आद॑धे।
तेभि॑र्यु॒ज्यन्ता॑मघ्नि॒याः॥१४॥

शुनं॑ वा॒हाः शुनं॑ ना॒राः शुनं॑ कृष॒तु लाङ्ग॑लम्। शुनं॑ व॒रत्रा॒
ब॑ध्यन्ता॒ शुन॑मष्टा॒मुदि॑ङ्ग॒य शुना॑सीरा शुन॒मस्मा॑सु ध॒त्तम्।
शुना॑सीरावि॒मां वाचं॑ यद्वि॒वि च॑क्र॒थुः प॑यः। तेने॒मामु॑प॒
सि॑ञ्चतम्। सी॒ते व॑न्दा॒महे॒ त्वाऽर्वा॑चीं सु॒भगे॒ भवा॑ यथा॒
नः सु॑भगा स॒सि यथा॑ नः सु॒फला॒ स॒सि। स॒वितै॑तानि॒
शरी॑राणि पृथि॒व्यै मा॒तुरु॒पस्थ॒ आद॑धे। तेभि॑रदि॒ते शं भ॑वा।
विमु॑च्यध्वमघ्नि॒या दे॒व्याना॒ अता॑रिष्म॒ तम॑सस्पा॒रम॒स्य।
ज्योति॑रापाम॒ सुव॑रगन्म॥१५॥

प्र वा॒ता वा॒न्ति पु॒तय॑न्ति वि॒द्युत॒ उदोष॑धीर्जिहते पि॒न्वते॒
सुवः॑। इ॒रा वि॒श्वस्मै॑ भुव॑नाय जायते यत्प॒र्जन्यः॑ पृथि॒वी॒
रेत॑साऽव॒ति। यथा॑ य॒माय॑ हार्म्यमव॑प॒न्मञ्च॑ मान॒वाः। ए॒वं
व॑पामि हार्म्यं यथासा॑म जीव॒लोके॒ भूर॑यः। चि॒तः स्थ॑ परि॒चितं॑
ऊ॒र्ध्वचि॑तः श्रय॒ध्वं पि॒तरो॑ दे॒वता॑। प्र॒जाप॑तिर्वः सादय॒तु तया॑
दे॒वत॑या। आप्या॑यस्व॒ सन्तै॑॥१६॥

अघ्निया अंगन्म सप्त च॥

[६]

उ॒त्तै त॑न्नोमि पृथि॒वीं त्वत्प॑री॒मं लो॒कं नि॒दध॑न्मो अ॒ह॒
रि॑षम्। ए॒ताः स्थू॑णां पि॒तरो॑ धा॒रय॑न्तु तेऽत्रा॑ य॒मः

सादनात्ते मिनोतु। उपसर्प मातरं भूमिमेतामुरुव्यचंसं
 पृथिवीं सुशेवाम्। ऊर्णम्रदा युवतिर्दक्षिणावत्येषा त्वा
 पातु निर्ऋत्या उपस्थै। उद्धश्चस्व पृथिवि मा विबाधिथाः
 सूपायनास्मै भव सूपवचना। माता पुत्रं यथासिचाभ्येनं
 भूमि वृणु। उद्धश्चमाना पृथिवी हि तिष्ठसि सहस्रं मित
 उप हि श्रयन्ताम्। ते गृहासो मधुश्चुतो विश्वाहास्मै शरणाः
 सन्त्वत्र। एणीर्धाना हरिणीरर्जुनीः सन्तु धेनवः। तिलवत्सा
 ऊर्मस्मै दुहाना विश्वाहा सन्त्वनपस्फुरन्तीः॥१७॥

एषा ते यमसादने स्वधा निर्धीयते गृहे। अक्षितिर्नाम
 ते असौ। इदं पितृभ्यः प्रभरेम बर्हिर्देवेभ्यो जीवन्त उत्तरं
 भरेम। तत्त्वमारोहासो मेघ्यो भवं यमेन त्वं यम्यां संविदानः।
 मा त्वा वृक्षौ सम्बाधिष्ठां मा माता पृथिवि त्वम्। पितृन्
 हि यत्र गच्छास्येधांसं यमराज्यै। मा त्वा वृक्षौ सम्बाधेथां
 मा माता पृथिवी मही। वैवस्वतः हि गच्छासि यमराज्ये
 विराजसि। नळं प्लवमारोहेतं नळेन पथोऽन्विहि। स त्वं
 नळप्लवो भूत्वा सन्तरं प्रतरोत्तरं॥१८॥

सवितैतानि शरीराणि पृथिव्यै मातुरुपस्थ आदधे। तेभ्यः
 पृथिवि शं भवा। षड्ढोता सूर्य ते चक्षुर्गच्छतु वातमात्मा द्या
 च गच्छ पृथिवीं च धर्मणा। अपो वा गच्छ यदि तत्र ते
 हितमोषधीषु प्रतितिष्ठा शरीरैः। परं मृत्यो अनुपरैहि पन्थां

यस्ते स्व इतरो देवयानात्। चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा नः प्रजाः रीरिषो मोत वीरान्। शं वातः शः हि ते घृणिः शमु ते सन्त्वोषधीः। कल्पन्तां मे दिशः शग्माः। पृथिव्यास्त्वा लोके सादयाम्यमुष्य शर्मासि पितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया। अन्तरिक्षस्य त्वा दिवस्त्वा दिशां त्वा नाकस्य त्वा पृष्ठे ब्रध्नस्य त्वा विष्टपे सादयाम्यमुष्य शर्मासि पितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया॥१९॥

अपूपवान्मृतवाञ्छुरुरेह सीदतूत्तभुवन् पृथिवीं द्यामुतोपरि। योनिकृतः पथिकृतः सपर्यत ये देवानां घृतभागा इह स्था। एषा ते यमसादने स्वधा निधीयते गृहेऽसौ। दशाक्षरा ताः रक्षस्व तां गोपायस्व तां ते परिददामि तस्यां त्वा मा दम्भपितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया। अपूपवाञ्छुतवान् क्षीरवान्दधिवान्मधुमाञ्छुरुरेह सीदतूत्तभुवन् पृथिवीं द्यामुतोपरि। योनिकृतः पथिकृतः सपर्यत ये देवानां शृतभागाः क्षीरभागा दधिभागा मधुभागा इह स्था। एषा ते यमसादने स्वधा निधीयते गृहेऽसौ। शताक्षरा सहस्राक्षराऽयुताक्षराऽच्युताक्षरा ताः रक्षस्व तां गोपायस्व तां ते परिददामि तस्यां त्वा मा दम्भपितरो देवता। प्रजापतिस्त्वा सादयतु तया देवतया॥२०॥

ए॒तास्ते॑ स्व॒धा अ॒मृताः॑ करोमि॒ यास्ते॑ धा॒नाः
 प॑रि॒किरा॒म्यत्र॑। तास्ते॑ य॒मः पि॒तृभिः॑ संविदा॒नोऽत्र॑ धे॒नूः
 का॑म॒दुघाः॑ करोतु। त्वाम॑र्जुनौष॒धीनां॑ पयो॑ ब्र॒ह्माण॒ इद्वि॑दुः।
 तासां॑ त्वा म॒ध्यादा॑ददे च॒रुभ्यो॑ अपि॒धात॑वे। दूर्वा॑णां
 स्त॒म्बमा॑हर॒तां प्रि॒यत॑मां म॒म। इ॒मां दि॒शं म॒नुष्या॑णां
 भूयि॑ष्ठानु वि रो॒हतु। काशा॑नां स्त॒म्बमा॑हर॒ रक्ष॑साम॒प॑हत्यै।
 य ए॒तस्यै॑ दि॒शः प॒राभ॑वन्नघा॒यवो॑ यथा॒ तेना॑भ॒वान्पुनः॑।
 दर्भा॑णां स्त॒म्बमा॑हर॒ पितॄ॑णामोष॒धीं प्रि॒याम्। अ॒न्वस्यै॑ मूलं
 जीवा॑दनु काण्ड॒मथो॑ फल॒म्॥२१॥

लो॒कं पृ॑ण॒ ता अ॑स्य॒ सूद॑दोहसः। शं वा॒तः श॑ हि
 ते घृ॑णिः श॒मु ते स॒न्त्वोष॑धीः। कल्प॒न्तां ते दि॒शः सर्वाः॑।
 इ॒दमे॒व मेतो॑ऽप॒रा॒मा॒र्तिमा॑राम॒ काश्च॑न। तथा॒ तद॑श्चि॒भ्यां कृ॑तं
 मि॒त्रेण॑ वरु॒णेन॑ च। व॒र॒णो वा॑रयादि॒दं दे॒वो व॒न॒स्पतिः॑। आ॒त्यै
 नि॒र्ऋत्यै॑ द्वे॒षां च॑ व॒न॒स्पतिः॑। वि॒धृति॑रसि॒ विधा॑रया॒स्मद॑घा
 द्वे॒षां॑सि श॒मि श॒मया॑स्मद॒घा द्वे॒षां॑सि य॒व य॒वया॑स्मद॒घा
 द्वे॒षां॑सि। पृ॒थि॒वीं ग॑च्छा॒न्तरि॑क्षं गच्छ॒ दिवं गच्छ॑ दि॒शो
 गच्छ॑ सु॒वर्ग॑च्छ॒ सुव॑र्गच्छ॒ दि॒शो गच्छ॑ दिवं गच्छा॒न्तरि॑क्षं
 गच्छ॑ पृ॒थि॒वीं ग॑च्छा॒ऽऽपो वा॑ गच्छ॒ यदि॑ तत्र॑ ते हि॒तमोष॑धीषु
 प्र॒ति॒ति॒ष्ठा शरी॑रैः। अ॒श्म॒न्वती॑ रेवती॒र्यद्वै॑ दे॒वस्य॑ सवि॒तुः प॒वित्रं॑
 या रा॒ष्ट्रात्प॒न्नादु॒द्वयं॑ तम॑स॒स्परि॑ धा॒ता पु॑नातु॥२२॥

फलं पुनातु॥ [८]

आ रोहताऽऽयुर्जरसं गृणाना अनुपूर्वं यतमाना यतिष्ठ।
 इह त्वष्टा सुजनिमा सुरत्नो दीर्घमायुः करतु जीवसे वः।
 यथाऽहान्यनुपूर्वं भवन्ति यथर्तव ऋतुभिर्यन्ति क्लृप्ताः। यथा
 न पूर्वमपरो जहात्येवा धातरायूँषि कल्पयैषाम्। न हि ते
 अग्ने तनुवै क्रूरं चकार मर्त्यः। कपिर्बभस्ति तेजनं पुनर्जरायु
 गौरिवा अप नः शोशुचदधमग्ने शुशुभ्या रयिम्। अप नः
 शोशुचदधं मृत्यवे स्वाहा। अनङ्वाहमन्वारभामहे स्वस्तये।
 स न इन्द्र इव देवेभ्यो वह्निः सम्पारणो भव॥२३॥

इमे जीवा वि मृतैराववर्तिन्नभूद्भद्रा देवहूतिं नो अद्या
 प्राञ्जोगामानृतये हसाय द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।
 मृत्योः पदं योपयन्तो यदैम द्राघीय आयुः प्रतरां दधानाः।
 आप्यायमानाः प्रजया धनेन शुद्धाः पूता भवथ यज्ञियासः।
 इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मा नोऽनुगादपरो अर्धमेतम्।
 शतं जीवन्तु शरदः पुरूचीस्तिरो मृत्युं दद्महे पर्वतेन।
 इमा नारीरविधृवाः सुपत्नीराञ्जनेन सर्पिषा सम्मृशन्ताम्।
 अनश्रवो अनमीवाः सुशेवा आरोहन्तु जनयो योनिमग्रे।
 यदाञ्जनं त्रैककुदं जातं हिमवतस्परि। तेनामृतस्य
 मूलेनारातीर्जम्भयामसि। यथा त्वमुद्भिन्नथस्योषधे पृथिव्या
 अधि। एवमिम उद्भिन्दन्तु कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन।
 अजोऽस्यजास्मदघा द्वेषाँसि यवोऽसि यवयास्मदघा

द्वेषाँसि॥२४॥

भव जम्भयामसि त्रीणि च॥ [१]

अपं नः शोशुचदधमग्रे शुशुध्या रयिम्। अपं नः
शोशुचदधम्। सुक्षेत्रिया सुगातुया वसूया च यजामहे। अपं
नः शोशुचदधम्। प्रयद्वन्दिष्ठ एषां प्रास्माकांसश्च सूरयः।
अपं नः शोशुचदधम्। प्रयदग्रेः सहस्वतो विश्वतो यन्ति
सूरयः। अपं नः शोशुचदधम्। प्रयत्ते अग्रे सूरयो जायेमहि
प्र ते वयम्। अपं नः शोशुचदधम्॥२५॥

त्वँ हि विश्वतोमुख विश्वतः परिभूरसि। अपं
नः शोशुचदधम्। द्विषो नो विश्वतोमुखाऽति नावेवं
पारय। अपं नः शोशुचदधम्। स नः सिन्धुमिव
नावयाति पर्षा स्वस्तये। अपं नः शोशुचदधम्।
आपः प्रवणादिव यतीरपास्मथस्यन्दतामधम्। अपं नः
शोशुचदधम्। उद्वनादुदकानीवापास्मथस्यन्दतामधम्। अपं
नः शोशुचदधम्। आनन्दाय प्रमोदाय पुनरागाँ स्वान्गृहान्।
अपं नः शोशुचदधम्। न वै तत्र प्रमीयते गौरश्वः पुरुषः
पशुः। यत्रेदं ब्रह्म क्रियते परिधिर्जीवनायकमपं नः
शोशुचदधम्॥२६॥

अधमघं चत्वारि च॥ [१०]

अपश्याम युवतिमाचरन्तीं मृताय जीवां परिणीयमानाम्।
अन्धेन या तमसा प्रावृताऽसि प्राचीमवाचीमवयन्नरिष्ठ्यै।

मयै॒तां मा॒ऽस्तां भ्रि॒यमा॑णा दे॒वी स॒ती पि॑तृलो॒कं यदै॑षि।
 वि॒श्ववा॑रा नभ॑सा सं॒व्यय॑न्त्यु॒भौ नो॑ लो॒कौ प॒यसा॑ऽऽवृ॑णीहि।
 रयि॑ष्ठाम॒ग्निं मधु॑मन्तमूर्मि॒णमूर्जः॑ सन्तं त्वा प॒यसो॑प
 स॒संदे॑म। स॒ र॒य्या स॒मु वर्च॑सा सच॑स्वा नः स्व॒स्तये॑।
 ये जी॒वा ये च॑ मृ॒ता ये जा॒ता ये च॑ ज॒न्त्याः। तेभ्यो॑ घृ॒तस्य॑
 धारयितुं मधु॑धारा व्यु॒न्दती॑। मा॒ता रु॒द्राणां॑ दुहि॒ता वसू॑नाऽ
 स्वसा॑ऽऽदि॒त्याना॑म॒मृत॑स्य नाभिः॑। प्रणु॑वोच॑ चि॒कि॒तुषे॑
 जना॑य मा॒गाम॑ना॒गाम॑दि॒तिं वधि॑ष्ट। पि॒बतू॑द॒कं तृणा॑न्यत्तु।
 ओमु॒त्सृ॒जत॥ २७॥

वधिष्ट द्वे च॥ [११]

सन्त्वा॑ सि॒श्रामि॑ यजु॒षां प्र॒जामा॑यु॒र्धनं॑ च॥ ॐ शान्तिः
 शान्तिः॑ शान्तिः॑॥

सु॒म॒ङ्गली॑रि॒यं व॒धू॒रि॒मा॒स॒मेत॑ पश्य॒त। सौभा॑ग्यम॒स्यै
 द॒त्त्वाया॑थास्तं वि॒ परे॑तन। इ॒मां त्वमि॑न्द्र मी॒ढ्वः सु॑पु॒त्रा॒
 सु॒भगा॑ कुरु। दशा॑स्यां पु॒त्रा॒ना धे॑हि प॒तिमे॑काद॒शं कृ॑धि॥
 आ॒वह॑न्ती वि॒तन्वा॒ना। कु॒र्वा॒णा ची॒रमा॑त्मनः। वासा॑सि॒ मम॑
 गाव॑श्च। अ॒न्नपा॒ने च॑ सर्व॒दा। ततो॑ मे श्रि॒यमा॑व॒ह।

ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑॥

॥सप्तमः प्रश्नः — शीक्षावल्ली॥

शं नो मि॒त्रः शं वरु॑णः। शं नो भव॑त्व॒र्य॒मा। शं न॒ इन्द्रो॑
 बृह॑स्पतिः। शं नो विष्णु॑रुरु॒क्रमः। नमो॑ ब्रह्म॑णे। नम॑स्ते वा॒यो।
 त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑सि। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्म॑ वदिष्यामि। ऋतं॑
 वदिष्यामि। स॒त्यं वदिष्यामि॑। तन्मा॑मवतु। तद्व॒त्तार॑मवतु।
 अव॑तु माम्। अव॑तु व॒त्तार॑म्। ॐ शान्तिः॒ शान्तिः॒ शान्तिः॑॥१॥

स॒त्यं वदिष्यामि॑ पञ्च॑ च॥—————[१]

शीक्षां व्याख्यास्यामः। वर्णः॑ स्वरः। मात्रा॒ बलम्। सामं॑
 सन्तानः॑। इत्युक्तः शीक्षाध्यायः॥२॥

शीक्षां पञ्च॑॥—————[२]

स॒ह नो॑ यशः। स॒ह नो॑ ब्रह्मव॒र्च॒सम्। अथातः॑
 स॒ं॒हि॒ताया॑ उपनिषदं व्याख्यास्यामः। पञ्च॑स्वधिकरणेषु।
 अधिलोकमधिज्यौतिषमधिविद्यमधिप्रजमध्यात्मम्। ता
 महास॒ं॒हि॒ता इत्याच॑क्षते। अथाधिलो॒कम्। पृथि॑वी
 पूर्वरू॒पम्। द्यौरु॑त्तररू॒पम्। आका॑शः स॒न्धिः॑॥३॥

वायुः सन्धा॒नम्। इत्यधि॑लो॒कम्। अथाधि॑ज्यौ॒तिष॑म्।
 अग्निः पूर्वरू॒पम्। आ॒दि॒त्य उत्तररू॒पम्। आ॒पः स॒न्धिः॑।
 वैद्यु॑तः सन्धा॒नम्। इत्यधि॑ज्यौ॒तिष॑म्। अथाधि॑वि॒द्यम्।
 आचार्यः पूर्वरू॒पम्॥४॥

अन्तेवा॑स्युत्तररू॒पम्। वि॒द्या स॒न्धिः॑। प्रवच॑नं
 सन्धा॒नम्। इत्यधि॑वि॒द्यम्। अथाधि॑प्रजम्। मा॒ता पूर्वरू॒प-

रूपम्। पितोत्तररूपम्। प्रजा सन्धिः। प्रजननं सन्धानम्।
इत्यधिप्रजम्॥५॥

अथाध्यात्मम्। अधराहनुः पूर्वरूपम्। उत्तराहनुरुत्तर-
रूपम्। वाक्सन्धिः। जिह्वा सन्धानम्। इत्यध्यात्मम्। इतीमा
महासंहिताः। य एवमेता महासंहिता व्याख्याता वेदा।
सन्धीयते प्रजया पशुभिः। ब्रह्मवर्चसेनान्नाद्येन सुवर्ग्येण
लोकेन॥६॥

सन्धिराचार्यः पूर्वरूपमित्यधिप्रजं लोकेन॥—————[३]

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपः। छन्दोभ्योऽध्यमृतात्सम्बभूव।
स मेन्द्रो मेधया स्पृणोतु। अमृतस्य देवधारणो भूयासम्।
शरीरं मे विचर्षणम्। जिह्वा मे मधुमत्तमा। कर्णाभ्यां
भूरि विश्रुवम्। ब्रह्मणः कोशोऽसि मेधयाऽपिहितः। श्रुतं मे
गोपाय। आवहन्ती वितन्वाना॥७॥

कुर्वाणा चीरमात्मनः। वासांसि मम गावश्च। अन्नपाने
च सर्वदा। ततो मे श्रियमावह। लोमशां पशुभिः सह
स्वाहा। आ मां यन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। वि मांऽऽयन्तु
ब्रह्मचारिणः स्वाहा। प्र मांऽऽयन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा।
दमायन्तु ब्रह्मचारिणः स्वाहा। शमायन्तु ब्रह्मचारिणः
स्वाहा॥८॥

यशो जनेऽसानि स्वाहा। श्रेयान् वस्यसोऽसानि स्वाहा।
तं त्वां भग प्रविशानि स्वाहा। स मां भग प्रविश स्वाहा।

तस्मिँ॑न्सहस्र॑शाखे। निभ॑गा॒हं त्वयि॑ मृजे॒ स्वाहा॑। यथाऽऽपः॑
प्रव॑ता॒ यन्ति॑। यथा॒ मासा॑ अह॑र्जरम्। ए॒वं मां ब्र॑ह्मचा॒रिणः॑।
धात॑राय॒न्तु सर्व॑तः॒ स्वाहा॑। प्र॒तिवे॒शोऽसि॑ प्र मां भाहि॑ प्र मां
पद्य॑स्व॥ १॥

[४]

भूर्भुवः॑ सुव॒रिति॑ वा ए॒तास्ति॒स्रो व्या॑हृतयः। तासा॑मु॒हस्मै
तां च॑तु॒र्थीम्। माहा॑चमस्यः प्रवे॑दयते। मह॒ इति॑ तद्ब्र॒ह्म। स
आ॒त्मा। अङ्गा॑न्य॒न्या दे॒वताः॑। भूरिति॑ वा अ॒यं लो॒कः। भुव॑
इत्य॒न्तरि॑क्षम्। सुव॒रित्य॒सौ लो॒कः॥ १०॥

मह॒ इत्या॑दित्यः। आ॒दित्ये॒न वाव॑ सर्वे॒ लो॒का म॑हीयन्ते।
भूरिति॑ वा अ॒ग्निः। भुव॑ इति॒ वा॒युः। सुव॒रित्या॑दित्यः।
मह॒ इति॑ च॒न्द्रमाः॑। च॒न्द्रम॑सा॒ वाव॑ सर्वा॑णि ज्योती॑र॒पि
म॑हीयन्ते। भूरिति॑ वा ऋ॒चः। भुव॑ इति॒ सा॒मानि॑। सुव॒रिति॑
यजू॑र॒पि॥ ११॥

मह॒ इति॑ ब्र॒ह्म। ब्र॒ह्मणा॑ वाव॑ सर्वे॒ वे॒दा म॑हीयन्ते। भूरिति॑
वै प्रा॒णः। भुव॑ इत्य॒पानः॑। सुव॒रिति॑ व्या॒नः। मह॒ इत्य॑न्नम्।
अ॒न्नेन॑ वाव॑ सर्वे॒ प्रा॒णा म॑हीयन्ते। ता वा ए॒ताश्चत॑स्रश्चतु॒र्धा।
चत॑स्रश्चत॒स्रो व्या॑हृतयः। ता यो वेद॑। स वेद॑ ब्र॒ह्म। सर्वे॑ऽस्मै
दे॒वा ब॒लिमा॑व॒हन्ति॥ १२॥

अ॒सौ लो॒को यजू॑र॒पि वेद॑ द्वे च॥

[५]

स य ए॒षोऽन्तर॑हृदय आका॒शः। तस्मिन्त्रयं॑ पु॒रुषो
मनो॒मयः॑। अमृ॑तो हि॒र॒ण्मयः॑। अन्त॑रेण॒ तालु॑के। य ए॒ष
स्तन॑ इवाव॒लम्ब॑ते। सैन्द्रयो॒निः। यत्रा॒सौ कैशा॑न्तो वि॒वर्त॑ते।
व्य॒पोह्य॑ शी॒र्षक॑पा॒ले। भूरि॑त्य॒ग्नौ प्र॑ति॒तिष्ठ॑ति। भुव॒ इति॑
वा॒यौ॥१३॥

सुव॑रित्या॒दित्ये। मह॑ इति॒ ब्रह्म॑णि। आ॒प्नोति॒ स्वरा॑ज्यम्।
आ॒प्नोति॒ मन॑स॒स्पति॑म्। वाक्प॑तिश्चक्षु॑ष्पतिः। श्रोत्र॑पतिर्वि॒
ज्ञान॑पतिः। ए॒तत्ततो॑ भवति। आ॒का॒शशरी॑रं ब्रह्म।
स॒त्यात्म॑प्रा॒णारा॑मं मन॑ आनन्दम्। शा॒न्ति॑समृद्धम॒मृत॑म्।
इति॑ प्राचीनयो॒ग्योपा॑स्व॥१४॥

वा॒याव॑मृतमेकं च॥—————[६]

पृ॒थि॒व्यन्तरि॑क्षं द्यौर्दि॒शोऽवा॑न्तरदि॒शाः। अ॒ग्नि॒र्वा॒युरा॑दित्य॒
श्चन्द्र॑मा नक्ष॑त्राणि। आप॒ ओष॑धयो॒ वन॑स्पत॑य आका॒श
आ॒त्मा। इत्य॑धिभू॒तम्। अथा॑ध्या॒त्मम्। प्रा॒णो व्या॒नोऽपान॑
उ॒दानः॑ स॒मानः॑। चक्षुः॑ श्रोत्रं॒ मनो॒ वाक्क॑क्। चर्म॑ मा॒सः
स्ना॒वास्थि॑ म॒ज्जा। ए॒तद॑धि वि॒धाय॑र॒षिर॑वाचत्। पाङ्क॑ वा इ॒दं
सर्व॑म्। पाङ्क॑नैव पाङ्क॑ः स्पृ॒णोती॑ति॥१५॥

सर्व॑मेकं च॥—————[७]

ओमि॑ति ब्रह्म। ओमि॑ती॒दं सर्व॑म्। ओमि॑त्ये॒तद॑नुकृति
ह स्म॒ वा अ॒प्योश्वा॑व॒येत्या॑श्वावयन्ति। ओमि॑ति
सा॒मा॒नि गाय॑न्ति। ओ॒शोमि॑ति श॒स्त्राणि॑ श॒सन्ति॑।

ओमित्यध्वर्युः प्रतिगुरं प्रतिगृणाति। ओमिति ब्रह्मा प्रसौति।
ओमित्यग्निहोत्रमनुजानाति। ओमिति ब्राह्मणः प्रवक्ष्यन्नाह
ब्रह्मोपाप्रवानीति। ब्रह्मैवोपाप्रोति॥१६॥

ओन्दश॥—————[८]

ऋतं च स्वाध्यायप्रवचने च। सत्यं च स्वाध्यायप्रवचने च।
तपश्च स्वाध्यायप्रवचने च। दमश्च स्वाध्यायप्रवचने च। शमश्च
स्वाध्यायप्रवचने च। अग्नयश्च स्वाध्यायप्रवचने च। अग्निहोत्रं
च स्वाध्यायप्रवचने च। अतिथयश्च स्वाध्यायप्रवचने च।
मानुषं च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने
च। प्रजनश्च स्वाध्यायप्रवचने च। प्रजातिश्च स्वाध्यायप्रवचने
च। सत्यमिति सत्यवचा राधीतरः। तप इति तपोनित्यः
पौरुशिष्टिः। स्वाध्यायप्रवचने एवेति नाको मौद्गल्यः। तद्धि
तपस्तद्धि तपः॥१७॥

प्रजा च स्वाध्यायप्रवचने च षट्॥—————[९]

अहं वृक्षस्य रेरिवा। कीर्तिः पृष्ठं गिरेरिवा। ऊर्ध्वपवित्रो
वाजिनीव स्वमृतमस्मि। द्रविणं सर्वर्चसम्। सुमेधा
अमृतोक्षितः। इति त्रिशङ्कोर्वेदानुवचनम्॥१८॥

अहं षट्॥—————[१०]

वेदमनूच्याऽऽचार्योऽन्तेवासिनमनुशास्ति। सत्यं वद। धर्मं
चर। स्वाध्यायान्मा प्रमदः। आचार्याय प्रियं धनमाहृत्य
प्रजातन्तुं मा व्यवच्छेत्सीः। सत्यान्न प्रमदितव्यम्। धर्मान्न

प्रमदितव्यम्। कुशलान्न प्रमदितव्यम्। भूत्यै न प्रमदितव्यम्।
स्वाध्यायप्रवचनाभ्यां न प्रमदितव्यम्॥१९॥

देवपितृकार्याभ्यां न प्रमदितव्यम्। मातृदेवो भव। पितृदेवो
भव। आचार्यदेवो भव। अतिथिदेवो भव। यान्यनवद्यानि
कर्माणि। तानि सेवितव्यानि। नो इतराणि। यान्यस्माकं
सुचरितानि। तानि त्वयोपास्यानि॥२०॥

नो इतराणि। ये के चास्मच्छ्रेयांसो ब्राह्मणाः।
तेषां त्वयाऽऽसनेन प्रशंसितव्यम्। श्रद्धया देयम्।
अश्रद्धयाऽदेयम्। श्रिया देयम्। ह्रिया देयम्। भिया
देयम्। संविदा देयम्। अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा वा
वृत्तविचिकित्सा वा स्यात्॥२१॥

ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता आयुक्ताः। अलूक्षा
धर्मकामाः स्युः। यथा ते तत्र वर्तेरन्। तथा तत्र वर्तेथाः।
अथाभ्याख्यातेषु। ये तत्र ब्राह्मणाः सम्मर्शिनः। युक्ता
आयुक्ताः। अलूक्षा धर्मकामाः स्युः। यथा ते तेषु वर्तेरन्।
तथा तेषु वर्तेथाः। एष आदेशः। एष उपदेशः। एषा
वैदोपनिषत्। एतदनुशासनम्। एवमुपासितव्यम्। एवमु
चैतदुपास्यम्॥२२॥

स्वाध्यायप्रवचनाभ्यान्न प्रमदितव्यं तानि त्वयोपास्यानि स्यात्तेषु वर्तेरन्त्यस्य च॥—[११]

शं नो मित्रः शं वरुणः। शं नो भवत्वयमा। शं

न॒ इन्द्रो॑ बृ॒हस्पतिः॑। शं नो॒ विष्णु॑रुरु॒क्रमः॑। नमो॑
 ब्रह्म॑णे। नम॑स्ते वा॒यो। त्वमे॒व प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑सि। त्वामे॒व
 प्र॒त्यक्षं॑ ब्रह्मा॑वादिषम्। ऋ॒तम॑वादिषम्। स॒त्यम॑वादिषम्।
 तन्मा॑मावीत्। तद्व॒त्कार॑मावीत्। आ॒वीन्मा॑म्। आ॒वीद्व॒त्कार॑म्।
 ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑ शान्तिः॑॥ २३ ॥

सत्यमवादिषं पञ्च च॥ ————— [१२]

॥ अष्टमः प्रश्नः — ब्रह्मानन्दवल्ली ॥

ॐ स॒ह ना॑ववतु। स॒ह नौ॑ भुनक्तु। स॒ह वी॒र्यं॑ करवावहे।
 तेज॑स्वि ना॒वधी॑तमस्तु॒ मा वि॑द्विषा॒वहै॑। ॐ शान्तिः॑ शान्तिः॑
 शान्तिः॑॥

ब्रह्म॑विदा॑प्रोति॒ पर॑म्। तद॑षाभ्यु॒क्ता। स॒त्यं ज्ञा॑नम॒नन्तं॑
 ब्रह्म॑। यो वेद॑ निहि॑तं गुहा॑यां पर॒मे व्यो॑मन्। सोऽ॑श्नुते
 सर्वा॑न्कामा॒न्सह॑। ब्रह्म॑णा विप॒श्चितेति॑। तस्मा॒द्वा ए॒तस्मा॑-
 दा॒त्मन॑ आका॒शः सम्भू॑तः। आ॒का॒शाद्वा॒युः। वा॒यो र॒ग्निः।
 अ॒ग्ने रा॒पः। अ॒द्भ्यः पृ॑थि॒वी। पृ॒थि॒व्या ओष॑धयः। ओष॑धी॒भ्योऽ-
 न्न॑म्। अन्ना॑त्पुरु॒षः। स वा ए॒ष पुरु॑षोऽन्न॑रस॒मयः॑। तस्ये॑दमे॒व
 शिरः॑। अयं॑ दक्षि॒णः प॒क्षः। अय॑मुत्त॑रः प॒क्षः। अय॑मात्मा॑।
 इदं॑ पुच्छं॑ प्रति॒ष्ठा। तद॑प्येष श्लो॒को भ॒वति॑॥ १ ॥

अन्ना॑द्वै प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते। याः काश्च॑ पृथि॒वीः श्रि॒ताः।
 अथो॑ अन्नै॒नैव जी॑वन्ति। अथै॒नदपि॑ यन्त्यन्त॒तः। अन्न॑ः

हि भू॒तानां॑ ज्येष्ठम्। तस्मा॑त्सर्वो॒षधमु॑च्यते। सर्वं॑ वै
 तेऽन्न॑माप्नुवन्ति। येऽन्नं॑ ब्रह्मो॒पास॑ते। अन्न॑ꣳ हि भू॒तानां॑
 ज्येष्ठम्। तस्मा॑त्सर्वो॒षधमु॑च्यते। अन्ना॑द्भू॒तानि॑ जायन्ते।
 जाता॒न्यन्नै॑न वर्धन्ते। अद्य॑तेऽ॒त्ति च॑ भू॒तानि॑। तस्मा॑दन्नं
 तदु॑च्यत इति। तस्मा॑द्वा एतस्मा॑दन्न॑रस॒मया॑त्। अन्योऽन्तर
 आत्मा॑ प्राण॒मयः। तेनै॑ष पूर्णः। स वा एष पुरुषवि॑ध ए॒व।
 तस्य॑ पुरुषवि॑धताम्। अन्वयं॑ पुरुष॒विधः। तस्य॑ प्राणं॑ ए॒व
 शिरः॑। व्या॒नो दक्षि॑णः प॒क्षः। अपा॒न उत्त॑रः प॒क्षः। आका॑श
 आ॒त्मा। पृथि॒वी पुच्छं॑ प्रति॒ष्ठा। तदप्येष॑ श्लो॒को भ॒वति॥२॥

प्रा॒णं दे॒वा अनु॑ प्राण॑न्ति। म॒नुष्याः॑ प॒शव॑श्च॒ ये। प्रा॒णो
 हि भू॒ताना॑मायुः। तस्मा॑त्सर्वा॒युषमु॑च्यते। सर्वमे॒व त
 आयु॑र्यन्ति। ये प्रा॒णं ब्रह्मो॒पास॑ते। प्रा॒णो हि भू॒ताना॑मायुः।
 तस्मा॑त्सर्वा॒युषमु॑च्यत इति। तस्यै॑ष ए॒व शा॒रीर आ॒त्मा।
 यः पूर्॒वस्य॑। तस्मा॑द्वा एतस्मा॑त् प्राण॒मया॑त्। अन्योऽन्तर
 आत्मा॑ मनो॒मयः। तेनै॑ष पूर्णः। स वा एष पुरुषवि॑ध ए॒व।
 तस्य॑ पुरुषवि॑धताम्। अन्वयं॑ पुरुष॒विधः। तस्य॑ यजु॑रे॒व
 शिरः॑। ऋ॒ग्दक्षि॑णः प॒क्षः। सामो॑त्तरः प॒क्षः। आदे॑श आ॒त्मा।
 अथ॑र्वाङ्गि॒रसः पुच्छं॑ प्रति॒ष्ठा। तदप्येष॑ श्लो॒को भ॒वति॥३॥

यतो॒ वाचो॑ निर्वर्तन्ते। अप्रा॑प्य॒ मन॑सा स॒ह। आन॑न्दं
 ब्रह्म॑णो वि॒द्वान्। न बिभे॑ति कदा॑चनेति। तस्यै॑ष ए॒व
 शा॒रीर आ॒त्मा। यः पूर्॒वस्य॑। तस्मा॑द्वा एतस्मा॑न्मनो॒मया॑त्।

अन्योऽन्तर आत्मा विज्ञानमयः। तेनैष पूर्णः। स वा एष
पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं पुरुषविधः।
तस्य श्रद्धैव शिरः। ऋतं दक्षिणः पक्षः। सत्यमुत्तरः पक्षः।
योग आत्मा। महः पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष श्लोको
भवति॥४॥

विज्ञानं यज्ञं तनुते। कर्माणि तनुतेऽपि च। विज्ञानं देवाः
सर्वे। ब्रह्म ज्येष्ठमुपासते। विज्ञानं ब्रह्म चेद्वेदं। तस्माच्चेन्न
प्रमाद्यति। शरीरं पाप्मनो हित्वा। सर्वान्कामान्धसमश्नुत
इति। तस्यैष एव शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। तस्माद्वा
एतस्माद्विज्ञानमयात्। अन्योऽन्तर आत्माऽऽनन्दमयः। तेनैष
पूर्णः। स वा एष पुरुषविध एव। तस्य पुरुषविधताम्। अन्वयं
पुरुषविधः। तस्य प्रियमेव शिरः। मोदो दक्षिणः पक्षः। प्रमोद
उत्तरः पक्षः। आनन्द आत्मा। ब्रह्म पुच्छं प्रतिष्ठा। तदप्येष
श्लोको भवति॥५॥

असन्नेव स भवति। असद्ब्रह्मेति वेदं चेत्। अस्ति
ब्रह्मेति चेद्वेदं। सन्तमेनं ततो विदुरिति। तस्यैष एव
शरीर आत्मा। यः पूर्वस्य। अथातोऽनुप्रश्नाः। उता
विद्वानमुं लोकं प्रेत्य। कश्चन गच्छती(३)॥ आहो विद्वानमुं
लोकं प्रेत्य। कश्चित्समश्नुता(३) उ। सौऽकामयत। बहु
स्यां प्रजायेयेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तप्त्वा। इदं

सर्वमसृजत। यदिदं किं च। तत्सृष्ट्वा। तदेवानु प्राविशत्। तदनुप्रविश्य। सच्च त्यच्चाभवत्। निरुक्तं चानिरुक्तं च। निलयनं चानिलयनं च। विज्ञानं चाविज्ञानं च। सत्यं चानृतं च सत्यमभवत्। यदिदं किं च। तत्सत्यमित्याचक्षते। तदप्येष श्लोको भवति॥६॥

असृष्ट्वा इदमग्रं आसीत्। ततो वै सदजायत। तदात्मानं स्वयमकुरुत। तस्मात्तत्सुकृतमुच्यत इति। यद्वै तत्सुकृतम्। रसो वै सः। रसं ह्येवायं लब्ध्वाऽऽनन्दी भवति। को ह्येवान्यात्कः प्राण्यात्। यदेष आकाश आनन्दो न स्यात्। एष ह्येवानन्दयाति। यदा ह्येवैष एतस्मिन्नदृश्येऽनात्म्येऽनिरुक्तेऽनिलयनेऽभयं प्रतिष्ठां विन्दते। अथ सोऽभयं गतो भवति। यदा ह्येवैष एतस्मिन्नुदरमन्तरं कुरुते। अथ तस्य भयं भवति। तत्त्वेव भयं विदुषोऽमन्वानस्य। तदप्येष श्लोको भवति॥७॥

भीषाऽस्माद्वातः पवते। भीषोदैति सूर्यः। भीषाऽस्मादग्नि-
श्चेन्द्रश्च। मृत्युर्धावति पञ्चम इति। सैषाऽऽनन्दस्य मीमांसा
भवति। युवा स्यात्साधु युवाऽध्यायकः। आशिष्ठो दृढिष्ठो
बलिष्ठः। तस्येयं पृथिवी सर्वा वित्तस्य पूर्णा स्यात्। स एको
मानुष आनन्दः। ते ये शतं मानुषा आनन्दाः। स एको
मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दः। श्रोत्रियस्य चाकामहतस्य।

ते ये शतं मनुष्यगन्धर्वाणामानन्दाः। स एको

देवगन्धर्वाणा॑मानु॒न्दः। श्रोत्रियस्य चाकाम॑ह॒त॒स्य।

ते ये शतं देवगन्धर्वाणा॑मानु॒न्दाः। स एकः पितॄणां
चिरलोकलोकाना॑मानु॒न्दः। श्रोत्रियस्य चाकाम॑ह॒त॒स्य।

ते ये शतं पितॄणां चिरलोकलोकाना॑मानु॒न्दाः। स एक
आजानजानां देवाना॑मानु॒न्दः। श्रोत्रियस्य चाकाम॑ह॒त॒स्य।

ते ये शतमाजानजानां देवाना॑मानु॒न्दाः। स एकः
कर्मदेवानां देवाना॑मानु॒न्दः। ये कर्मणा देवान॑पिय॒न्ति।
श्रोत्रियस्य चाकाम॑ह॒त॒स्य।

ते ये शतं कर्मदेवानां देवाना॑मानु॒न्दाः। स एको देवाना॑-
मानु॒न्दः। श्रोत्रियस्य चाकाम॑ह॒त॒स्य।

ते ये शतं देवाना॑मानु॒न्दाः। स एक इन्द्र॑स्याऽऽनु॒न्दः।
श्रोत्रियस्य चाकाम॑ह॒त॒स्य।

ते ये शतमिन्द्र॑स्याऽऽनु॒न्दाः। स एको बृहस्पते॑रानु॒न्दः।
श्रोत्रियस्य चाकाम॑ह॒त॒स्य।

ते ये शतं बृहस्पते॑रानु॒न्दाः। स एकः प्रजापते॑रानु॒न्दः।
श्रोत्रियस्य चाकाम॑ह॒त॒स्य।

ते ये शतं प्रजापते॑रानु॒न्दाः। स एको ब्रह्म॑ण आनु॒न्दः।
श्रोत्रियस्य चाकाम॑ह॒त॒स्य।

स यश्चायं पुरुषे। यश्चासा॑वादित्ये। स एकः। स यं
एवंवित्। अस्माल्लो॑कात्प्रेत्य। एतमन्नमयमात्मानमुप॑सङ्क॒मति॑।

एतं प्राणमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं मनोमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्गामति। एतमानन्दमयमात्मानमुपसङ्गामति। तदप्येष श्लोको भवति॥८॥

यतो वाचो निर्वर्तन्ते। अप्राप्य मनसा सह। आनन्दं ब्रह्मणो विद्वान्। न बिभेति कुतश्चनेति। एतं ह वाचं न तपति। किमहं साधुं नाकरवम्। किमहं पापमकरवमिति। स य एवं विद्वानेते आत्मानं स्पृणुते। उभे ह्येवैष एते आत्मानं स्पृणुते। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥९॥

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

॥नवमः प्रश्नः — भृगुवल्ली॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे। तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥

भृगुर्वै वारुणिः। वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तस्मा एतत्प्रोवाच। अन्नं प्राणं चक्षुः श्रोत्रं मनो वाचमिति। तं हौवाच। यतो वा इमानि भूतानि जायन्ते। येन जातानि जीवन्ति। यत्प्रयन्त्यभि संविशन्ति। तद्विजिज्ञासस्व। तद्वह्मेति। स तपोऽतप्यत। स

तपस्तत्त्वा॥१॥

अन्नं ब्रह्मेति व्यजानात्। अन्नाद्धैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। अन्नेन जातानि जीवन्ति। अन्नं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तं हौवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तत्त्वा॥२॥

प्राणो ब्रह्मेति व्यजानात्। प्राणाद्धैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। प्राणेन जातानि जीवन्ति। प्राणं प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तं हौवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तत्त्वा॥३॥

मनो ब्रह्मेति व्यजानात्। मनसो ह्यैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। मनसा जातानि जीवन्ति। मनः प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं पितरमुपससार। अधीहि भगवो ब्रह्मेति। तं हौवाच। तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत। स तपस्तत्त्वा॥४॥

विज्ञानं ब्रह्मेति व्यजानात्। विज्ञानाद्धैव खल्विमानि भूतानि जायन्ते। विज्ञानेन जातानि जीवन्ति। विज्ञानं

प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। तद्विज्ञाय। पुनरेव वरुणं
पितरमुपससार। अर्धोहि भगवो ब्रह्मेति। त२ होवाच।
तपसा ब्रह्म विजिज्ञासस्व। तपो ब्रह्मेति। स तपोऽतप्यत।
स तपस्तप्त्वा॥५॥

आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात्। आनन्दाद्धैव खल्विमानि
भूतानि जायन्ते। आनन्देन जातानि जीवन्ति। आनन्दं
प्रयन्त्यभि संविशन्तीति। सैषा भार्गवी वारुणी विद्या।
पुरमे व्योमन् प्रतिष्ठिता। य एवं वेद प्रतिष्ठिति।
अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन।
महान्कीर्त्या॥६॥

अन्नं न निन्द्यात्। तद्वृतम्। प्राणो वा अन्नम्।
शरीरमन्नादम्। प्राणे शरीरं प्रतिष्ठितम्। शरीरे प्राणः
प्रतिष्ठितः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने
प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठिति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति
प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥७॥

अन्नं न परिचक्षीत। तद्वृतम्। आपो वा अन्नम्।
ज्योतिरन्नादम्। अप्सु ज्योतिः प्रतिष्ठितम्। ज्योतिष्यापः
प्रतिष्ठिताः। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य एतदन्नमन्ने
प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठिति। अन्नवानन्नादो भवति। महान्भवति
प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥८॥

अन्नं बहु कुर्वीत। तद्वृतम्। पृथिवी वा अन्नम्।

आकाशोऽन्नादः। पृथिव्यामाकाशः प्रतिष्ठितः। आकाशे
 पृथिवी प्रतिष्ठिता। तदेतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितम्। स य
 एतदन्नमन्ने प्रतिष्ठितं वेद प्रतिष्ठति। अन्नवानन्नादो भवति।
 महान्भवति प्रजया पशुभिर्ब्रह्मवर्चसेन। महान्कीर्त्या॥९॥

न कश्चन वसतौ प्रत्याचक्षीत। तद्वृतम्। तस्माद्यया कया
 च विधया बह्वन्नं प्राप्नुयात्। अराध्यस्मा अन्नमित्याचक्षते।
 एतद्वै मुखतोऽन्नं राद्धम्। मुखतोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 एतद्वै मध्यतोऽन्नं राद्धम्। मध्यतोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 एतद्वा अन्ततोऽन्नं राद्धम्। अन्ततोऽस्मा अन्नं राध्यते।
 य एवं वेद। क्षेम इति वाचि। योगक्षेम इति प्राणापानयोः।
 कर्मेति हस्तयोः। गतिरिति पादयोः। विमुक्तिरिति
 पायौ। इति मानुषीः समाज्ञाः। अथ दैवीः। तृप्तिरिति
 वृष्टौ। बलमिति विद्युति। यश इति पशुषु। ज्योतिरिति
 नक्षत्रेषु। प्रजातिरमृतमानन्द इत्युपस्थे। सर्वमित्याकाशे।
 तत्प्रतिष्ठेत्युपासीत। प्रतिष्ठावान्भवति। तन्मह इत्युपासीत।
 महान्भवति। तन्मन इत्युपासीत। मानवान्भवति। तन्नम
 इत्युपासीत। नम्यन्तेऽस्मै कामाः। तद्वह्नेत्युपासीत।
 ब्रह्मवान्भवति। तद्वह्मणः परिमर इत्युपासीत। पर्येणं
 म्रियन्ते द्विषन्तः सपत्नाः। परि येऽप्रिया भ्रातृव्याः। स
 यश्चायं पुरुषे। यश्चासावादित्ये। स एकः। स य एवं वित्।
 अस्माल्लोकात्प्रेत्या। एतमन्नमयमात्मानमुपसङ्क्रम्य। एतं

प्राणमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतं मनोमयमात्मानमुप-
 सङ्कम्य। एतं विज्ञानमयमात्मानमुपसङ्कम्य। एतमानन्दमय-
 मात्मानमुपसङ्कम्य। इमाँल्लोकान्कामात्री कामरूप्यनु-
 सञ्चरन्। एतत्साम गायत्रास्ते। हा(३) वु हा(३) वु हा(३)
 वु। अहमन्नमहमन्नमहमन्नम्। अहमन्नादो(२)ऽहमन्नादो(२)-
 ऽहमन्नादः। अह॑ श्लोककृदह॑ श्लोककृदह॑ श्लोककृत्।
 अहमस्मि प्रथमजा ऋता(३) स्य। पूर्वं देवेभ्यो अमृतस्य
 ना(३) भाइ। यो मा ददाति स इदेव मा(३) वाः।
 अहमन्नमन्नमदन्तुमा(३) द्वि। अहं विश्वं भुवनमभ्यभवाम्।
 सुवर्न ज्योतीः। य एवं वेद। इत्युपनिषत्॥१०॥

सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे।
 तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः॥

॥दशमः प्रश्नः — महानारायणोपनिषत्॥

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे।
तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः
शान्तिः॥

॥अम्भस्य पारे॥

अम्भस्य पारे भुवनस्य मध्ये नाकस्य पृष्ठे महतो
महीयान्। शुक्रेण ज्योतींषि समनुप्रविष्टः प्रजापतिश्चरति
गर्भे अन्तः॥ यस्मिन्निदं सं च विचैति सर्वं यस्मिन्देवा
अधि विश्वे निषेदुः। तदेव भूतं तदु भव्यमा इदं तदक्षरं परमे
व्योमन्॥ येनाऽऽवृतं खं च दिवं महीं च येनाऽऽदित्यस्तपति
तेजसा भ्राजसा च। यमन्तः समुद्रे कवयो वयन्ति यदक्षरं
परमे प्रजाः॥ यतः प्रसूता जगतः प्रसूता तोयेन जीवान्
व्यसंसर्ज भूम्याम्। यदोषधीभिः पुरुषान्पशूँश्च विवेश
भूतानि चराचराणि॥ अतः परं नान्यदणीयसं हि परात्परं
यन्महतो महान्तम्। यदेकमव्यक्तमनन्तरूपं विश्वं पुराणं
तमसः परस्तात्॥१॥

तदेवर्तं तदु सत्यमाहुस्तदेव ब्रह्म परमं कवीनाम्।
इष्टापूर्तं बहुधा जातं जायमानं विश्वं बिभर्ति भुवनस्य
नाभिः॥ तदेवाग्निस्तद्वायुस्तत्सूर्यस्तदु चन्द्रमाः। तदेव
शुक्रममृतं तद्ब्रह्म तदापः स प्रजापतिः॥ सर्वे निमेषा

ज॒ज्ञिरे॑ वि॒द्युतः॑ पु॒रुषा॑दधि॒। क॒ला मु॑हूर्ताः का॒ष्ठाश्चा॑होरा॒त्राश्च॑
सर्व॑शः॥ अ॒र्धमा॑सा मा॒सा ऋ॑तवः॒ संव॑त्सरश्च॒ कल्प॑न्ताम्।
स आपः॑ प्रदु॒घे उ॒भे इ॒मे अ॒न्तरि॑क्षमथो सु॒वः॥ नैन॑मूर्ध्वं न
तिर्य॑श्चं न मध्ये॒ परि॑जग्रभत्। न तस्यै॑शे कश्च॒न तस्य॑ नाम
म॒हद्य॑शः॥ २॥

न स॒न्दृशे॑ तिष्ठति॒ रूप॑मस्य॒ न चक्षु॑षा पश्यति॒ कश्च॑नैनम्।
हृ॒दा म॑नी॒षा मन॑सा॒ऽभिकृ॑तो य ए॒नं वि॑दुरमृ॒तास्ते भ॑वन्ति॥
अ॒द्भ्यः सम्भू॑तो हिरण्यग॒र्भ इत्य॑ष्टौ॥ ए॒ष हि दे॒वः
प्र॒दिशोऽनु॑ सर्वाः॒ पूर्वा॑ हि जा॒तः स उ॒ गर्भे॑ अ॒न्तः।
स वि॒जाय॑मानः स जनि॒ष्यमा॑णः प्र॒त्यङ्मुखो॑स्तिष्ठति
वि॒श्वतो॑मुखः॥ वि॒श्वत॑श्चक्षुरु॒त वि॒श्वतो॑मुखो वि॒श्वतो॑हस्त
उ॒त वि॒श्वत॑स्पात्। सं बा॒हुभ्यां॑ नम॑ति सं पत॑त्रैर्द्यावापृथि॒वी
ज॒नय॑न्देव एकः॥ वे॒नस्त॑त्पश्यन्वि॒श्वा भुव॑नानि वि॒द्वान् यत्र॑
वि॒श्वं भव॑त्येक॒नील॑म्। यस्मि॑न्निदं॒ सं च॒ विचै॑कं॒ स ओतः॑
प्रोत॑श्च वि॒भुः प्र॒जासु॑। प्र तद्वो॑चे अ॒मृतं॑ नु वि॒द्वान्गन्ध॑र्वो
नाम॑ निहि॑तं गुहा॑सु॥ ३॥

त्रीणि॑ प॒दा निहि॑ता गुहा॑सु यस्तद्वेदं सवि॒तुः
पि॒ताऽस॑त्। स नो बन्धु॑र्जनि॒ता स वि॑धा॒ता धामा॑नि
वेद॑ भुव॑नानि वि॒श्वा। यत्र॑ दे॒वा अ॒मृत॑मानशा॒नास्तृ॑तीये
धामा॑न्य॒भ्यैर॑यन्त। परि॒ द्यावा॑पृथि॒वी य॑न्ति स॒द्यः परि॑
लो॒कान् परि॑ दि॒शः परि॑ सु॒वः। ऋ॒तस्य॑ तन्तुं॑ वित॑तं

विचृत्य तदपश्यत्तदभवत् प्रजासु। पुरीत्य लोकान्पुरीत्य
भूतानि पुरीत्य सर्वाः प्रदिशो दिशश्च। प्रजापतिः प्रथमजा
ऋतस्याऽऽत्मनाऽऽत्मानमभिसम्बभूव। सदसस्पतिमद्भुतं
प्रियमिन्द्रस्य काम्यम्। सनि मेधामयासिषम्। उद्दीप्यस्व
जातवेदोऽपघ्नन्निर्ऋतिं मम॥४॥

पशूँश्च मह्यमावह जीवं च दिशो दिश। मा नो
हिंसीज्जातवेदो गामश्वं पुरुषं जगत्। अबिभ्रदग्र आगहि
श्रिया मा परिपातय।

॥ गायत्रीमन्त्राः ॥

पुरुषस्य विद्म सहस्राक्षस्य महादेवस्य धीमहि। तन्नो
रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महादेवाय धीमहि। तन्नो
रुद्रः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे वक्रतुण्डाय धीमहि।
तन्नो दन्तिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे चक्रतुण्डाय
धीमहि॥५॥

तन्नो नन्दिः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे महासेनाय
धीमहि। तन्नः षण्मुखः प्रचोदयात्। तत्पुरुषाय विद्महे
सुवर्णपक्षाय धीमहि। तन्नो गरुडः प्रचोदयात्। वेदात्मनाय
विद्महे हिरण्यगर्भाय धीमहि। तन्नो ब्रह्म प्रचोदयात्।
नारायणाय विद्महे वासुदेवाय धीमहि। तन्नो विष्णुः
प्रचोदयात्। वज्रनखाय विद्महे तीक्ष्णदृष्टाय धीमहि॥६॥

तन्नो नारसिंहः प्रचोदयात्। भास्कराय विद्महे
महद्युतिकराय धीमहि। तन्नो आदित्यः प्रचोदयात्।
वैश्वानराय विद्महे लालीलाय धीमहि। तन्नो अग्निः
प्रचोदयात्। कात्यायनाय विद्महे कन्यकुमारि धीमहि। तन्नो
दुर्गिः प्रचोदयात्।

॥ दूर्वासूक्तम् ॥

सहस्रपरमा देवी शतमूला शताङ्कुरा। सर्वं हरतु मे पापं
दूर्वा दुःस्वप्ननाशनी। काण्डात्काण्डात् प्ररोहन्ती परुषः परुषः
परि॥ ७ ॥

एवानो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन च। या शतेन प्रतनोषि
सहस्रेण विरोहसि। तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हविषा
वयम्। अश्वक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुन्धरा। शिरसा
धारयिष्यामि रक्षस्व मां पदे पदे।

॥ मृत्तिकासूक्तम् ॥

भूमिर्धेनुर्धरणी लोकधारिणी। उद्धृताऽसि वराहेण कृष्णेन
शतबाहुना। मृत्तिके हन मे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतम्।
मृत्तिके ब्रह्मदत्ताऽसि काश्यपेनाभिमन्त्रिता। मृत्तिके देहि मे
पुष्टिं त्वयि सर्वं प्रतिष्ठितम्॥ ८ ॥

मृत्तिके प्रतिष्ठिते सर्वं तन्मे निर्णुद मृत्तिके। तया हतेन
पापेन गच्छामि परमां गतिम्।

॥ शत्रुजयमन्त्राः ॥

यत॑ इन्द्र॒ भया॑महे॒ ततो॑ नो॒ अभयं॑ कृधि। मघ॑वन्छुग्धि॒ तव॑
तन्न॑ ऊ॒तये॑ वि॒द्विषो॑ वि॒मृधो॑ जहि। स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्पति॑र्वृ॒त्रहा॑
वि॒मृधो॑ व॒शी। वृ॒षेन्द्रः॑ पु॒र ए॑तु नः स्व॒स्ति॒दा अ॑भयङ्क॒रः।
स्व॒स्ति न॒ इन्द्रो॑ वृ॒द्धश्र॑वाः स्व॒स्ति नः॑ पू॒षा वि॒श्ववे॑दाः।
स्व॒स्ति न॒स्ताक्ष्यो॑ अ॒रिष्ट॑नेमिः स्व॒स्ति नो॒ बृह॑स्पति॒र्दधा॑तु।
आपा॑न्तम॒न्युस्तृ॑पल॒प्रभ॑र्मा धुनिः शि॒र्मावा॑ञ्छरु॒मा ५ ऋ॒जीषी॑।
सोमो॑ वि॒श्वान्य॑त॒सावना॑नि॒ नार्वा॑गिन्द्र॒ प्रति॑माना॒निदे॑भुः॥ ९॥

ब्रह्म॑जज्ञानं प्रथ॒मं पु॒रस्ता॑द्वि॒सीम॑तः सु॒रुचो॑ वे॒न आ॑वः।
सबु॑धिया॒ उप॒मा अ॑स्य वि॒ष्टाः स॒तश्च॑ योनि॒मस॑तश्च॒ विवः॑।
स्यो॒ना पृ॑थिवि॒ भवा॑ऽनृ॒क्षरा॑ नि॒वेश॑नी। यच्छा॑नः शर्म॒ सप्र॑थाः।
ग॒न्धद्वा॑रा॒ दुरा॑ध॒रूपा॑ नि॒त्यपु॑ष्टां करी॒षिणी॑म्। ई॒श्वरी॑ ५
सर्व॑भू॒तानां॑ तामि॒होप॑ह्वये श्रियम्। श्री॑र्मे भ॒जतु॑। अल॑क्ष्मी॒र्मे
न॒श्यतु॑। विष्णु॑मुखा॒ वै दे॒वाश्छ॑न्दो॒भिरि॒माँल्लो॑कान॒नप॑-
ज॒य्यम॒भ्यज॑यन्। म॒हा ५ इन्द्रो॑ वज्र॒बाहुः॑ षोड॒शी शर्म॑
यच्छ॑तु॥ १०॥

स्व॒स्ति नो॑ म॒घवा॑ करोतु॒ हन्तु॑ पा॒प्मानं॒ योऽस्मान्
द्वेष्टि॑। सो॒मान॒ ५ स्वर॑णं कृणुहि ब्रह्म॒णस्प॑ते। क॒क्षीव॑न्तं
य औ॑शि॒जम्। शरी॑रं यज्ञ॒शम॑लं कुसी॒दं तस्मि॑न्त्सीदतु॒
योऽस्मान् द्वेष्टि॑। च॒रणं प॒वित्रं॒ वित॑तं पु॒राणं॒ येन॑ पू॒तस्तर॑ति

दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूता अतिं पाप्मानमरातिं
तरेम। सजोषा इन्द्र सगणो मरुद्भिः सोमं पिब वृत्रहञ्छूर
विद्वान्। जहि शत्रूँ रप मृधौ नुदस्वाथाभयं कृणुहि
विश्वतो नः। सुमित्रा न आप ओषधयः सन्तु दुर्मित्रास्तस्मै
भूयासुर्योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः। आपो हि ष्ठा मयो
भुवस्ता न ऊर्जे दधातन॥११॥

महेरणाय चक्षसे। यो वः शिवतमो रसस्तस्य भाजयतेह
नः। उशतीरिव मातरः। तस्मा अरं गमाम वो यस्य क्षयाय
जिन्वथ। आपो जनयथा च नः।

॥ अघमर्षणसूक्तम् ॥

हिरण्यशृङ्गं वरुणं प्रपद्ये तीर्थं मे देहि याचितः। यन्मया
भुक्तमसाधूनां पापेभ्यश्च प्रतिग्रहः। यन्मे मनसा वाचा कर्मणा
वा दुष्कृतं कृतम्। तन्न इन्द्रो वरुणो बृहस्पतिः सविता
च पुनन्तु पुनः पुनः। नमोऽग्नयेऽप्सुमते नम इन्द्राय नमो
वरुणाय नमो वारुण्यै नमोऽद्भ्यः॥१२॥

यदपां क्रूरं यदमेध्यं यदशान्तं तदपंगच्छतात्।
अत्याशनादतीपानाद्यच्च उग्रात् प्रतिग्रहात्। तन्नो वरुणो
राजा पाणिना ह्यवमर्शतु। सोऽहमपापो विरजो निर्मुक्तो
मुक्तकिल्बिषः। नाकस्य पृष्ठमारुह्य गच्छेद्ब्रह्मसलोकताम्।
यश्चाप्सु वरुणः स पुनात्वघमर्षणः। इमं मे गङ्गे यमुने

सरस्वति॒ शुतु॑द्रि॒ स्तोम॑ꣳ सच॒ता पर॑ष्णि॒या। अ॒सि॒क्रिया॑
म॑रु॒द्वृधे॑ वि॒तस्त॒याऽऽर्जी॑की॒ये शृ॒णु॒ह्या सु॒षोम॑या। ऋ॒तं च
स॒त्यं चा॒भी॒द्धा॒त्तप॒सोऽध्य॑जायत। ततो॒ रात्रि॑रजायत॒ ततः॑
स॒मुद्रो अ॑र्ण॒वः॥१३॥

स॒मुद्राद॑र्ण॒वादि॑र्षि॒ संव॑त्स॒रो अ॑जायत। अ॒होरा॒त्राणि॑
वि॒दध॑द्वि॒श्वस्य॑ मि॒षतो॑ व॒शी। सूर्या॒चन्द्र॒मसौ॑ धा॒ता
य॑थापूर्वम॑कल्पयत्। दि॒वं च॑ पृथि॒वीं चा॒न्तरि॑क्षमथो
सु॒वः। यत्पृ॑थि॒व्याꣳ रजः॑ स्व॒मान्तरि॑क्षे वि॒रोद॑सी।
इ॒माꣳस्तदा॑पो व॑रुणः पु॒नात्व॑धम॒र्षणः। पु॒नन्तु॑ वस॑वः
पु॒नातु॑ वरुणः पु॒नात्व॑धम॒र्षणः। ए॒ष भू॒तस्य॑ म॒ध्ये भु॒वन॑स्य
गो॒प्ता। ए॒ष पु॒ण्यकृ॑तां लो॒का॒नेष॑ मृ॒त्योर्हि॑र॒ण्मय॑म्।
द्या॒वापृ॑थि॒व्योर्हि॑र॒ण्मय॑ꣳ सꣳश्रि॑तꣳ सु॒वः॥१४॥

स नः॒ सु॒वः सꣳशि॑शाधि। आर्द्रं॒ ज्वल॑ति॒ ज्योति॑र॒हम॑स्मि।
ज्योति॑र्ज्वल॑ति॒ ब्रह्मा॑हम॑स्मि। योऽह॑म॑स्मि॒ ब्रह्मा॑हम॑स्मि।
अ॒हम॑स्मि॒ ब्रह्मा॑हम॑स्मि। अ॒हमे॒वाहं॑ मां जु॒होमि॑
स्वाहा॑। अ॒कार्य॑का॒र्यव॑की॒र्णी स्ते॒नो भ्रू॑ण॒हा गु॑रु॒तल्प॑गः।
वरु॑णोऽपा॒मध॑म॒र्षण॑स्तस्मा॑त्पा॒पात् प्र॑मु॒च्यते। र॒जो
भूमि॑स्त्व॒माꣳ रो॑दयस्व॒ प्रव॑दन्ति॒ धीराः॑। आ॒क्रान्त्स॑मु॒द्रः
प्र॑थ॒मे वि॑ध॒र्मं ज॒नय॑न्प्र॒जा भु॑वन॑स्य॒ राजा॑। वृषा॑ प॒वित्रे॑
अधि॑ सानो॒ अव्य॑ बृह॒त्सोमो॑ वावृधे सु॒वान॑ इ॒न्दुः॥१५॥

॥ दुर्गासूक्तम् ॥

जा॒तवे॑द॒से सु॒नवा॑म॒ सोम॑म॒राती॒यतो॑ नि॒जंहा॑ति॒ वेदः॑ । स
नः॑ प॒र्षद॑ति॒ दुर्गा॑णि॒ विश्वा॑ ना॒वेव॑ सि॒न्धुं दु॒रि॒ताऽत्य॑ग्निः ।
ताम॒ग्निर्व॑र्णा॒ तप॑सा॒ ज्वल॑न्तीं॒ वैरो॒चनीं॑ क॒र्मफ॑लेषु॒ जुष्टा॑म् ।
दुर्गा॑ दे॒वीः श॑रणम॒हं प्र॑प॒द्ये सु॒तर॑सि॒ तर॑से॒ नमः॑ । अ॒ग्ने त्वं
पा॑रया॒ नव्यो॑ अ॒स्मान्ध॒स्वस्ति॑भि॒रति॑ दुर्गा॑णि॒ विश्वा॑ । पू॒श्च
पृ॒थ्वी ब॑हु॒ला न॑ उ॒र्वी भ॒वा तो॒काय॑ तन॒याय॑ शं योः । विश्वा॑नि
नो दु॒र्गहा॑ जा॒तवे॑दः॒ सिन्धुं॑ न ना॒वा दु॒रि॒ताति॑ प॒र्षि ।
अ॒ग्ने अ॒त्रि॒वन्म॑न॒सा गृ॑णा॒नोऽस्मा॑कं॒ बोध्य॑वि॒ता त॒नूना॑म् ।
पृ॒त॒नाजि॑तः॒ सह॑मा॒नम॒ग्निमु॒ग्रः हु॑वेम॒ पर॑मा॒ध॒स्थोत् । स
नः॑ प॒र्षद॑ति॒ दुर्गा॑णि॒ विश्वा॑ क्षा॒मद्दे॒वो अ॒ति दु॒रि॒ताऽत्य॑ग्निः ।
प्र॒त्नोषि॑ क॒मीड्यो॑ अध्व॒रेषु॑ स॒नाच्च॑ होता॒ नव्य॑श्च॒ स॒धिसि॑ ।
स्वा॒श्चा॒ग्ने त॒नुव॑ पि॒प्रय॑स्वा॒स्मभ्य॑ च॒ सौभ॑ग॒माय॑ज॒स्व ।
गोभि॑र्जु॒ष्टम॑युजो॒ निषि॑क्तं॒ तवे॑न्द्र॒ विष्णो॑रनु॒सश्च॑रेम । नाक॑स्य
पृ॒ष्ठम॒भि सं॒वसा॑नो॒ वैष्ण॑वीं लो॒क इ॒ह मा॑दयन्ताम् ॥ १६ ॥

[२]

॥ व्याहृतिहोमन्त्राः ॥

भूर॑न्नम॒ग्नये॑ पृथि॒व्यै स्वा॒हा भुवो॑ऽन्नं वा॒यवे॑ऽन्तरि॑क्षा॒य
स्वा॒हा सु॒व॒र॒न्नमा॑दि॒त्याय॑ दि॒वे स्वा॒हा भूर्भुवः॑ सु॒व॒र॒न्नं
च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः॑ स्वा॒हा नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑

सु॒व॒र॒न्न॒मोम्॥१७॥

[३]

भूर॒ग्नये॑ पृथि॒व्यै स्वाहा॑ भुवो॑ वा॒यवे॑ऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहा॑
सुव॑रादि॒त्याय॑ दि॒वे स्वाहा॑ भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से दि॒ग्भ्यः॑ स्वाहा॑
नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑ सु॒व॒र॒ग्न ओम्॥१८॥

[४]

भूर॒ग्नये॑ च पृथि॒व्यै च॑ मह॒ते च॑ स्वाहा॑ भुवो॑ वा॒यवे॑
चा॒न्तरि॑क्षाय च मह॒ते च॑ स्वाहा॑ सुव॑रादि॒त्याय॑ च दि॒वे
च॑ मह॒ते च॑ स्वाहा॑ भूर्भुवः॑ सुव॑श्च॒न्द्रम॑से च॑ नक्ष॑त्रेभ्यश्च
दि॒ग्भ्यश्च॑ मह॒ते च॑ स्वाहा॑ नमो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्व॒धा पि॒तृभ्यो॑ भूर्भुवः॑
सुव॑र्म॒हरोम्॥१९॥

[५]

॥ ज्ञानप्राप्त्यर्थहोममन्त्राः ॥

पाहि॑ नो अ॒ग्न ए॒नसे॑ स्वाहा॑। पाहि॑ नो वि॒श्ववे॑द॒से
स्वाहा॑। यज्ञं॑ पाहि॑ वि॒भाव॑सो स्वाहा॑। सर्वं॑ पाहि॑ शत॒क्रतो॑
स्वाहा॑॥२०॥

[६]

पाहि॑ नो अ॒ग्न ए॒कया॑। पा॒ह्युत॑ द्वितीयया॑। पा॒ह्यूर्जं॑
तृतीयया॑। पाहि॑ गी॒र्भिश्च॑ त॒सृभिर्व॑सो स्वाहा॑॥२१॥

[७]

॥ वेदविस्मरणाय जपमन्त्राः ॥

यश्छन्दसामृषभो विश्वरूपश्छन्दोभ्यश्छन्दाऽस्याविवेश।
सतां शिष्यः पुरोवाचोपनिषदिन्द्रो ज्येष्ठ इन्द्रियाय
ऋषिभ्यो नमो देवेभ्यः स्वधा पितृभ्यो भूर्भुवः सुवश्छन्द
ओम्॥ २२॥

[८]

नमो ब्रह्मणे धारणं मे अस्त्वनिराकरणं धारयिता भूयासं
कर्णयोः श्रुतं मा च्योद्वं ममामुष्य ओम्॥ २३॥

[९]

॥ तपः प्रशंसा ॥

ऋतं तपः सत्यं तपः श्रुतं तपः शान्तं तपो
दमस्तपः शमस्तपो दानं तपो यज्ञं तपो भूर्भुवः
सुवर्ब्रह्मेतदुपास्यैतत्तपः॥ २४॥

[१०]

॥ विहिताचरणप्रशंसा निषिद्धाचरणनिन्दा च ॥

यथा वृक्षस्य सम्पुष्पितस्य दूराद्गन्धो वात्येवं
पुण्यस्य कर्मणो दूराद्गन्धो वाति यथाऽसिधारां
कर्तेऽवहितामवक्रामे यद्युवे युवे ह वा विह्वयिष्यामि
कर्तं पतिष्यामीत्येवमनृतादात्मानं जुगुप्सेत्॥ २५॥

[११]

॥ दहरविद्या ॥

अ॒णोरणी॑यान्म॒हतो म॒हीयाना॑त्मा गु॒हायां॑ नि॒हि॒तोऽस्य॑
ज॒न्तोः। तम॑क्रतुं पश्यति वी॒तशो॑को धा॒तुः प्र॒सादा॑न्महि॒मानं-
मी॒शम्। स॒प्त प्रा॒णाः प्र॒भव॑न्ति॒ तस्मा॑त्स॒प्तार्चि॑षः स॒मिधः॑
स॒प्त जि॒ह्वाः। स॒प्त इ॒मे लो॒का येषु॑ चर॑न्ति प्रा॒णा
गु॒हाश॑यां नि॒हि॒ताः स॒प्त सं॒ता अतः॑ स॒मुद्रा गि॒रय॑श्च
सर्वे॑ऽस्मात्स्यन्द॑न्ते सिन्ध॑वः सर्व॑रूपाः। अत॑श्च वि॒श्वा
ओष॑धयो रसा॑च्च येनैष भू॒तस्तिष्ठ॑त्यन्तरा॒त्मा। ब्र॒ह्मा दे॒वानां॑
प॒दवीः क॑वीनामृषि॒र्विप्रा॑णां म॒हिषो मृ॒गाणा॑म्। श्ये॒नो
गृ॒ध्राणा॑ः स्व॒धिति॑र्वि॒नाना॑ः सोमः प॒वित्र॑मत्येति॒ रेभन्।
अ॒जामे॑कां लो॒हित॑शुक्ल॒कृष्णां ब॒र्हीं प्र॒जां ज॒नय॑न्तीः
सरू॑पाम्। अ॒जो ह्ये॒को जुष॑माणोऽनु॒शेते जहा॑त्येनां
भु॒क्तभो॑गाम॒जोऽन्यः॑ ॥ २६ ॥

ह॒ः सः शु॒चिष॑द्वसु॒रन्तरि॑क्षस॒द्धोता॑ वेदि॒षदति॑थिर्दु॒रोण॑सत्।
नृष॑द्वर॒सद॑त॒सद्व्योम॑सद॒ब्जा गो॒जा ऋ॒तजा॑ अ॒द्रिजा॑ ऋ॒तं
बृ॒हत्। घृ॒तं मि॑मिक्षिरे घृ॒तम॑स्य॒ योनि॑र्घृ॒ते श्रि॒तो घृ॒तमु॑वस्य॒
धाम॑। अ॒नुष्व॑धमाव॒ह मा॒दय॑स्व॒ स्वाहा॑कृतं वृष॒भ
वक्षि॑ ह॒व्यम्। स॒मुद्रा॑दूर्मिर्मधु॒माः उ॒दार॑दुपाः शु॒ना
सम॑मृ॒तत्व॑मानद्। घृ॒तस्य॑ नाम॒ गुह्यं॑ यदस्ति॒ जि॒ह्वा
दे॒वाना॑मृ॒तस्य॑ नाभिः। व॒यं नाम॑ प्रब्र॒वामा॑ घृ॒तेना॑स्मिन्
य॒ज्ञे धा॑रयामा॒ नमो॑भिः। उप॑ ब्र॒ह्मा शृ॑णवच्छु॒स्यमा॑नं चतुः

शृङ्गोऽवमीद्गौर एतत्। चत्वारि शृङ्गा त्रयो अस्य पादा द्वे
शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य। त्रिधा बद्धो वृषभो रौरवीति
महो देवो मर्त्याः आविवेश॥२७॥

त्रिधा हितं पुणिभिर्गुह्यमानं गवि देवासो घृतमन्वविन्दन्।
इन्द्र एकः सूर्य एकं जजान वेनादेकः स्वधया
निष्ठतक्षुः। यो देवानां प्रथमं पुरस्ताद्विश्वाधियो रुद्रो
महर्षिः। हिरण्यगर्भं पश्यत् जायमानः स नो
देवः शुभया स्मृत्या संयुनक्तु। यस्मात्परं नापरमस्ति
किञ्चिद्यस्मान्नाणीयो न ज्यायोऽस्ति कश्चित्। वृक्ष इव
स्तब्धो दिवि तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेण सर्वम्। न
कर्मणा न प्रजया धनेन त्यागेनैके अमृतत्वमानशुः।
परेण नाकं निहितं गुहायां विभ्राजते यद्यतयो विशन्ति।
वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः सन्त्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वाः।
ते ब्रह्मलोके तु परान्तकाले परामृतात्परिमुच्यन्ति सर्वे।
दहं विपापं परमैश्वर्यभूतं यत्पुण्डरीकं पुरमध्यसं स्थम्।
तत्रापि दहं गुगनं विशोकस्तस्मिन् यदन्तस्तदुपासितव्यम्।
यो वेदादौ स्वरः प्रोक्तो वेदान्तं च प्रतिष्ठितः। तस्य
प्रकृतिं लीनस्य यः परः स महेश्वरः॥२८॥

॥ नारायणसूक्तम् ॥

स॒हस्र॒शीर्षं॑ दे॒वं वि॒श्वाक्षं॑ वि॒श्वश॑म्भुवम्। वि॒श्वं
ना॒राय॑णं दे॒वम॑क्षरं॑ पर॒मं प॑दम्। वि॒श्वतः॑ पर॑मान्नित्यं॑ वि॒श्वं
ना॒राय॑णः हरि॑म्। वि॒श्वमे॒वेदं॑ पु॒रुष॑स्तद्वि॒श्वमु॑पजीवति।
पतिं॑ वि॒श्वस्या॒ऽऽत्मे॑श्वरः॑ शाश्व॑तः शि॒वम॑च्युतम्। ना॒राय॑णं
महा॑ज्ञेयं वि॒श्वात्मा॑नं प॒राय॑णम्। ना॒राय॑णप॑रो ज्योति॒रात्मा
ना॒राय॑णः प॑रः। ना॒राय॑ण प॑रं ब्र॒ह्म त॒त्त्वं ना॒राय॑णः
प॑रः। ना॒राय॑णप॑रो ध्या॒ता ध्या॑नं ना॒राय॑णः प॑रः। यच्च
किञ्चि॑ज्जग॒त्सर्वं॑ दृश्यते॑ श्रूय॑तेऽपि॑ वा॥ अन्त॑र्बहिश्च॑ तत्सर्वं॑
व्याप्य॑ ना॒राय॑णः स्थि॑तः॥ २९॥

अन॑न्तमव्ययं॑ क॒विः स॑मु॒द्रेऽन्तं॑ वि॒श्वश॑म्भुवम्।
प॒द्म॒कोश॑ प्रतीका॒शः हृ॒दयं॑ चाप्य॒धोमु॑खम्। अधो॑ नि॒ष्ट्या
वि॑तस्त्या॒न्ते ना॑भ्यामु॒परि॑ तिष्ठ॑ति। ज्वा॒ल॒मा॒लाकु॑लं
भा॒ती वि॒श्वस्या॒ऽऽय॑तनं॑ मह॑त्। सन्त॑तः शि॒लाभि॑स्तु॒-
ल॒म्ब॒त्याको॑श॒सन्नि॑भम्। तस्या॒न्ते सु॑षि॒रः सू॒क्ष्मं तस्मि॑न्सर्वं॑
प्रति॑ष्ठितम्। तस्य॑ मध्ये॑ म॒हान॑ग्निर्वि॒श्वार्चि॑र्वि॒श्वतो॑मुखः।
सोऽग्र॑भु॒ग्विभ॑जन्तिष्ठन्नाहा॑रमज॒रः क॒विः। ति॒र्यग्धू॑र्वम॒धः
शा॒यी र॒श्मय॑स्तस्य॑ सन्त॑ता। स॒न्ताप॑यति॒ स्वं दे॒हमा॑पोदतल॒-
मस्त॑कः। तस्य॑ मध्ये॑ वह्नि॑शिखा॒ अणी॑योर्ध्वा॒ व्य॒वस्थि॑तः।
नी॒लतो॑यदमध्य॒स्थाद्वि॒द्युल्ले॑खेव॒ भास्व॑रा। नी॒वार॒शूक॑वत्तन्वी
पी॒ता भा॑स्वत्य॒णूप॑मा। तस्याः॑ शिखा॒या म॑ध्ये प॒रमा॑त्मा

व्यवस्थितः। स ब्रह्म स शिवः स हरिः सेन्द्रः सोऽक्षरः
परमः स्वराट्॥ ३० ॥

नारायणः स्थितो व्यवस्थितश्चत्वारि च॥ [१३]

॥ आदित्यमण्डले परब्रह्मोपासनम् ॥

आदित्यो वा एष एतन्मण्डलं तपति तत्र ता
ऋचस्तदृचा मण्डलं स ऋचां लोकोऽथ य एष
एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिर्दीप्यते तानि सामानि स साम्नां
मण्डलं स साम्नां लोकोऽथ य एष एतस्मिन्मण्डलेऽर्चिषि
पुरुषस्तानि यजूंषि स यजुषा मण्डलं स यजुषां लोकः
सैषा त्रय्येवं विद्या तपति य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः
पुरुषः॥ ३१ ॥

[१४]

॥ आदित्यपुरुषस्य सर्वात्मकत्वप्रदर्शनम् ॥

आदित्यो वै तेज ओजो बलं यशश्चक्षुः श्रोत्रमात्मा मनो
मन्युर्मनुर्मृत्युः सत्यो मित्रो वायुराकाशः प्राणो लोकपालः
कः किं कं तत्सत्यमन्नमृतो जीवो विश्वः कतमः स्वयम्भु
ब्रह्मैतदमृत एष पुरुष एष भूतानामधिपतिर्ब्रह्मणः सायुज्यं
सलोकतामाप्नोत्येतासामेव देवतानां सायुज्यं सार्ष्टितां
समानलोकतामाप्नोति य एवं वेदैत्युपनिषत्॥ ३२ ॥

[१५]

॥ शिवोपासनमन्त्राः ॥

निध॑नपतये॒ नमः। निध॑नपतान्तिकाय॒ नमः। ऊ॒र्ध्वाय॒
नमः। ऊ॒र्ध्वलिङ्गाय॒ नमः। हिर॑ण्याय॒ नमः। हिर॑ण्यलिङ्गाय॒
नमः। सुव॑र्णाय॒ नमः। सुव॑र्णलिङ्गाय॒ नमः। दि॒व्याय॒ नमः।
दि॒व्यलिङ्गाय॒ नमः। भ॒वाय॒ नमः। भ॒वलिङ्गाय॒ नमः। श॒र्वाय॒
नमः। श॒र्वलिङ्गाय॒ नमः। शि॒वाय॒ नमः। शि॒वलिङ्गाय॒
नमः। ज्व॒लाय॒ नमः। ज्व॒ललिङ्गाय॒ नमः। आ॒त्माय॒ नमः।
आ॒त्मलिङ्गाय॒ नमः। प॒रमाय॒ नमः। प॒रमलिङ्गाय॒ नमः।
ए॒तत्सोम॑स्य॒ सूर्य॑स्य॒ सर्व॑लिङ्गं॑ स्थाप॒यति॒ पाणि॑मन्त्रं॒
पवि॑त्रम्॥ ३३॥

[१६]

॥ पश्चिमवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

स॒द्योजा॑तं प्र॒पद्या॑मि॒ स॒द्योजा॑ताय॒ वै नमो॒ नमः॑। भ॒वे भ॑वे॒
नाति॑ भवे॒ भव॑स्व॒ माम्। भ॒वोद्भ॑वाय॒ नमः॑॥ ३४॥

[१७]

॥ उत्तरवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

वा॒म॒दे॒वाय॒ नमो॑ ज्ये॒ष्ठाय॒ नमः॑ श्रे॒ष्ठाय॒ नमो॑ रु॒द्राय॒ नमः॑
का॒लाय॒ नमः॑ कल॑विक॒रणा॒य नमो॑ बल॑विक॒रणा॒य नमो॑
ब॒लाय॒ नमो॑ बल॑प्रमथ॒नाय॒ नमः॑ सर्व॑भूतदम॒नाय॒ नमो॑
म॒नो॒न्म॑नाय॒ नमः॑॥ ३५॥

[१८]

॥ दक्षिणवक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

अ॒घोरे॑भ्योऽथ॒ घोरे॑भ्यो॒ घोर॒घोर॑तरेभ्यः। सर्वे॑भ्यः
सर्व॑शर्वे॑भ्यो॒ नम॑स्ते अस्तु रु॒द्ररू॑पेभ्यः॥ ३६ ॥

[१९]

॥ प्राग्वक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

तत्पु॑रुषाय वि॒द्महे॑ महादे॒वाय॑ धीमहि। तन्नो॑ रुद्रः
प्रचो॑दयात्॥ ३७ ॥

[२०]

॥ ऊर्ध्ववक्त्र-प्रतिपादक-मन्त्रः ॥

ई॒शानः॑ सर्व॑विद्या॒नामी॑श्वरः सर्व॑भू॒तानां॑ ब्रह्माधि॑पतिर्ब्रह्म॒णो-
ऽधि॑पतिर्ब्रह्मा॑ शिवो॒ मे अस्तु॑ सदाशिवो॒म्॥ ३८ ॥

[२१]

॥ नमस्कारमन्त्राः ॥

नमो॑ हिर॒ण्यबा॑हवे हिर॒ण्यव॑र्णाय हिर॒ण्यरू॑पाय
हिर॒ण्यप॑तयेऽम्बिकापतय उमापतये पशुपतये॑ नमो॒
नमः॑॥ ३९ ॥

[२२]

ऋ॒तं स॒त्यं प॑रं ब्र॒ह्म पु॒रुषं॑ कृष्ण॒पिङ्ग॑लम्। ऊ॒र्ध्वरे॑तं

विरूपाक्षं विश्वरूपाय वै नमो नमः॥४०॥

[२३]

सर्वो वै रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु। पुरुषो वै रुद्रः
सन्महो नमो नमः। विश्वं भूतं भुवनं चित्रं बहुधा जातं
जायमानं च यत्। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो
अस्तु॥४१॥

[२४]

कद्रुद्राय प्रचेतसे मीढुष्टमाय तव्यसे। वो चेम् शन्तमं
हृदे। सर्वो ह्येष रुद्रस्तस्मै रुद्राय नमो अस्तु॥४२॥

[२५]

॥अग्निहोत्रहवण्याः उपयुक्तस्य वृक्षविशेषस्याभिधानम्॥

यस्य वैकङ्कत्यग्निहोत्रहवणी भवति प्रत्येवास्याहुतय-
स्तिष्ठन्त्यथो प्रतिष्ठित्यै॥४३॥

[२६]

कृणुष्व पाज इति पञ्च॥४४॥

[२७]

॥भूदेवताकमन्त्रः॥

अदितिर्देवा गन्धर्वा मनुष्याः पितरोऽसुरास्तेषां
सर्वभूतानां माता मेदिनी महता मही सावित्री गायत्री
जगत्युर्वी पृथ्वी बहुला विश्वा भूता कतमा का या सा

स॒त्येत्य॒मृतेति॑ वसि॒ष्ठः॥४५॥

[२८]

॥ सर्वदेवता आपः ॥

आपो॒ वा इ॒दं सर्वं॑ वि॒श्वा भू॒तान्यापः॑ प्रा॒णा वा
आपः॑ प॒शव॒ आपोऽन्न॑मापोऽमृत॑मापः॑ स॒म्राडापो॑ वि॒राडापः॑
स्व॒राडाप॑श्छन्दा॒ऽस्यापो॒ ज्योती॑ऽष्यापो॒ यजू॑ऽष्यापः॑
स॒त्यमापः॑ सर्वा॑ दे॒वता॒ आपो॒ भूर्भुवः॑ सु॒वराप॑ ओम्॥४६॥

[२९]

॥ सन्ध्यावन्दनमन्त्राः ॥

आपः॑ पुनन्तु पृथि॒वीं पृथि॒वी पृ॒ता पु॒नातु॑ माम्। पुनन्तु
ब्रह्म॑ण॒स्पति॑र्ब्रह्म॒पृता पु॒नातु॑ माम्। यदुच्छि॑ष्टमभौ॒ज्यं यद्वा
दुश्च॑रितं मम॑। सर्वं पुनन्तु॑ मामापोऽस॒तां च॑ प्र॒तिग्रह॑ः
स्वाहा॑॥४७॥

[३०]

अग्नि॑श्च मा मन्यु॑श्च मन्यु॒पतय॑श्च मन्यु॑कृ॒तेभ्यः॑। पापेभ्यो॑
रक्ष॑न्ताम्। यद॒ह्मा पाप॑मका॒रिषम्। मनसा॑ वाचा॑ हस्ता॒भ्याम्।
प॒द्भ्यामुद॑रेण शि॒श्ना। अह॑स्तद॒वलुम्प॑तु। यत्किं च॑ दुरि॒तं
मयि॑। इदम॒हं माम॑मृतयो॒नौ। सत्ये॑ ज्योतिषि जुहो॑मि
स्वाहा॑॥४८॥

[३१]

सूर्यश्च मा मन्युश्च मन्युपतयश्च मन्युकृतेभ्यः। पापेभ्यो
रक्षन्ताम्। यद्रात्रिया पापमकारिषम्। मनसा वाचा
हस्ताभ्याम्। पद्भ्यामुदरेण शिश्ना। रात्रिस्तदवलुम्पतु।
यत्किं च दुरितं मयि। इदमहं माममृतयोनौ। सूर्ये ज्योतिषि
जुहोमि स्वाहा॥४९॥

---

[३२]

॥ प्रणवस्य ऋष्यादिविवरणम् ॥

ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म। अग्निर्देवता ब्रह्म इत्यार्षम्। गायत्रं
छन्दं परमात्मं सरूपम्। सायुज्यं विनियोगम्॥५०॥

---

[३३]

॥ गायत्र्यावाहनमन्त्राः ॥

आयातु वरदा देवी अक्षरं ब्रह्मसम्मितम्। गायत्रीं छन्दसां
मातेदं ब्रह्म जुषस्व मे। यदहं त्कुरुते पापं तदहं त्प्रतिमुच्यते।
यद्रात्रिया त्कुरुते पापं तद्रात्रिया त्प्रतिमुच्यते। सर्वं वर्णं
महादेवि सन्ध्याविद्ये सरस्वति॥५१॥

---

[३४]

ओजोऽसि सहोऽसि बलमसि भ्राजोऽसि देवानां धाम
नामांसि विश्वमसि विश्वायुः सर्वमसि सर्वायुरभिभूरो
गायत्रीमावाहयामि सावित्रीमावाहयामि सरस्वतीमावाह-
यामि छन्दऋषीणावाहयामि श्रियमावाहयामि गायत्रिया

गायत्रीच्छन्दो विश्वामित्र ऋषिः सविता देवताऽग्निर्मुखं
 ब्रह्मा शिरो विष्णुर्हृदयं रुद्रः शिखा पृथिवी
 योनिः प्राणापानव्यानोदानसमाना सप्राणा श्वेतवर्णा
 साङ्ख्यायनसगोत्रा गायत्री चतुर्विंशत्यक्षरा त्रिपदा षट्क्षिः
 पञ्चशीर्षोपनयने विनियोग् ओं भूः। ओं भुवः। ओ३ सुवः।
 ओं महः। ओं जनः। ओं तपः। ओ३ सत्यम्।
 ओं तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि। धियो यो
 नः प्रचोदयात्। ओमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
 सुवरोम्॥५२॥

[३५]

॥ गायत्री उपस्थानमन्त्राः ॥

उत्तमै शिखरे जाते भूम्यां पर्वतमूर्धनि। ब्राह्मणेभ्योऽभ्यनु-
 ज्ञाता गुच्छ देवि यथासुखम्। स्तुतो मया वरदा वैदमाता
 प्रचोदयन्ती पवने द्विजाता। आयुः पृथिव्यां द्रविणं ब्रह्मवर्चसं
 मह्यं दत्वा प्रजातुं ब्रह्मलोकम्॥५३॥

[३६]

॥ आदित्यदेवतामन्त्रः ॥

घृणिः सूर्य आदित्यो न प्रभा वात्यक्षरम्। मधु क्षरन्ति
 तद्रसम्। सत्यं वै तद्रसमापो ज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्म भूर्भुवः
 सुवरोम्॥५४॥

[३७]

॥ त्रिसुपर्णमन्त्राः ॥

ब्रह्ममेतु माम्। मधुमेतु माम्। ब्रह्ममेव मधुमेतु माम्।
यास्ते सोम प्रजावत्सोभि सो अहम्। दुःस्वप्रहन्दुरुष्यह।
यास्ते सोम प्राणांस्तान् जुहोमि। त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय
दद्यात्। ब्रह्महत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति।
ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५५॥

[३८]

ब्रह्म मेधया। मधु मेधया। ब्रह्ममेव मधु मेधया। अद्या नो
देव सवितः प्रजावत्सावीः सौभंगम्। परा दुःष्वप्रियं सुवा।
विश्वानि देव सवितर्दुरितानि परा सुवा। यद्भद्रं तन्म आ
सुवा। मधु वाता ऋतायते मधु क्षरन्ति सिन्धवः। माध्वीर्नः
सन्त्वोषधीः। मधु नक्तमुतोषसि मधुमत्पार्थिवं रजः। मधु
द्यौरस्तु नः पिता। मधुमान्नो वनस्पतिर्मधुमा अस्तु सूर्यः।
माध्वीर्गावो भवन्तु नः। य इमं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय
दद्यात्। भ्रूणहत्यां वा एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति।
ते सोमं प्राप्नुवन्ति। आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५६॥

[३९]

ब्रह्म मेधवा। मधु मेधवा। ब्रह्ममेव मधु मेधवा। ब्रह्मा
देवानां पदवीः कवीनामृषिर्विप्राणां महिषो मृगाणाम्। श्येनो

गृध्राणां॑ स्वधित्तिर्वनानां॑ सोमः॑ पवित्रमत्येति॑ रेभन्।
 ह॑सः शुचिषद्वसुरन्तरिक्षसद्धोता॑ वेदिषदतिथिर्दुरोणसत्।
 नृषद्वरसदृतसद्धोमसदब्जा गोजा ऋतजा अद्रिजा ऋतं
 बृहत्। ऋचे त्वा रुचे त्वा समिथ्स्रवन्ति सरितो न
 धेनाः॑। अन्तरहृदा मनसा पूयमानाः। घृतस्य धारां
 अभिचाकशीमि। हिरण्ययो वेतसो मय्य आसाम्।
 तस्मिन्सुपर्णो मधुकृत्कुलायी भजन्नास्ते मधुदेवताभ्यः।
 तस्यासते हरयः सप्ततीरे स्वधां दुहाना अमृतस्य धाराम्।
 य इदं त्रिसुपर्णमयाचितं ब्राह्मणाय दद्यात्। वीरहृत्यां वा
 एते घ्नन्ति। ये ब्राह्मणास्त्रिसुपर्णं पठन्ति। ते सोमं प्राप्नुवन्ति।
 आसहस्रात्पङ्क्तिं पुनन्ति। ओम्॥५७॥

[४०]

॥ मेधासूक्तम् ॥

मेधा देवी जुषमाणा न आगाद्विश्वार्ची भद्रा
 सुमनस्यमाना। त्वया जुष्टा जुषमाणा दुरुक्तान्बृहद्वदेम
 विदथे सुवीराः॥ त्वया जुष्टे ऋषिर्भवति देवि त्वया
 ब्रह्माऽऽगतश्रीरुत त्वया। त्वया जुष्टेऽश्वित्रं विन्दते वसु सा
 नो जुषस्व द्रविणो न मेधे॥५८॥

[४१]

मेधां म इन्द्रो ददातु मेधां देवी सरस्वती। मेधां मे
 अश्विनावुभावार्धत्तां पुष्करस्रजा। अप्सरासु च या मेधा

गन्धर्वेषु च यन्मनः। दैवीं मेधा सरस्वती सा मां मेधा
सुरभिर्जुषतां स्वाहा॥५९॥

[४२]

आ मां मेधा सुरभिर्विश्वरूपा हिरण्यवर्णा जगती
जगम्या। ऊर्जस्वती पयसा पिबमाना सा मां मेधा
सुप्रतीका जुषन्ताम्॥६०॥

[४३]

मयि मेधां मयि प्रजां मय्यग्निस्तेजो दधातु मयि मेधां
मयि प्रजां मयीन्द्र इन्द्रियं दधातु मयि मेधां मयि प्रजां
मयि सूर्यो भ्राजो दधातु॥६१॥

[४४]

॥ मृत्युनिवारणमन्त्राः ॥

अपैतु मृत्युरमृतं न आगन्वैवस्वतो नो अभयं कृणोतु।
पूर्णं वनस्पतैरिवाभिः शीयतां रयिः स च तान्नः
शचीपतिः॥६२॥

[४५]

परं मृत्यो अनु परेहि पन्थां यस्ते स्व इतरो देवयानात्।
चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा नः प्रजां रीरिषो मोत
वीरान्॥६३॥

[४६]

वातं प्राणं मनसाऽन्वा रभामहे प्रजापतिं यो भुवनस्य
गोपाः। स नो मृत्योस्त्रायतां पात्वहंसो ज्योग्जीवा
जरामशीमहि॥६४॥

[४७]

अमुत्र भूयादध यद्यमस्य बृहस्पते अभिशस्तेरमुंश्वः।
प्रत्यौहतामश्विना मृत्युमस्माद्देवानांमग्रे भिषजा शचीभिः॥६५॥

[४८]

हरिः हरन्तमनुयन्ति देवा विश्वस्येशानं वृषभं मंतीनाम्।
ब्रह्म सरूपमनुमेदमागादयनं मा विवंधीर्विक्रमस्व॥६६॥

[४९]

शल्लकैरग्निमिन्धान उभौ लोकौ सनेमहम्। उभयोर्लोकयोर्-
ऋध्वाऽति मृत्युं तराम्यहम्॥६७॥

[५०]

मा छिंदो मृत्यो मा वंधीर्मा मे बलं विवृहो मा प्रमोषीः।
प्रजां मा मे रीरिष आयुरुग्र नृचक्षसं त्वा हविषा विधेम॥६८॥

[५१]

मा नो महान्तमुत मा नो अर्भकं मा न उक्षन्तमुत मा
न उक्षितम्। मा नोऽवधीः पितरं मोत मातरं प्रिया मा

न॑स्त॒नुवो॑ रु॒द्र री॑रिषः॥६९॥

[५२]

मा न॑स्तो॒के तन॑ये मा न॒ आयु॑षि मा नो गोषु मा नो
अश्वे॑षु रीरिषः। वी॒रान्मा नो॑ रु॒द्र भामि॑तोऽव॒धीर्ह॒विष्म॑न्तो
नम॑सा विधेम ते॥७०॥

[५३]

॥ प्रजापतिप्रार्थनामन्त्रः ॥

प्रजा॑पते न त्वदे॒तान्य॒न्यो विश्वा॑ जा॒तानि॑ परि॒ता
ब॑भूव। यत्का॑मास्ते जुहु॒मस्तन्नो॑ अस्तु व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो
रयी॒णाम्॥७१॥

[५४]

॥ इन्द्रप्रार्थनामन्त्रः ॥

स्व॒स्ति॒दा वि॒शस्पति॑र्वृ॒त्रहा वि॒मृधो॑ व॒शी। वृ॒षेन्द्रः॑ पु॒र ए॑तु
नः स्व॒स्ति॒दा अ॑भयङ्क॒रः॥७२॥

[५५]

॥ मृत्युञ्जयमन्त्रः ॥

त्र्य॑म्बकं यजामहे सु॒गन्धिं पु॑ष्टि॒वर्ध॑नम्। उ॒र्वारु॑कमि॒व
ब॒न्ध॑नान्मृ॒त्योर्मु॑क्षी॒य मा॑ऽमृता॑त्॥७३॥

[५६]

ये ते स॒हस्र॑म॒युतं॑ पा॒शा मृ॒त्यो म॒र्त्याय॑ ह॒न्त॑वे। तान्
य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑ सर्वा॒नव॑ यजामहे॥७४॥

—[५७]

मृ॒त्यवे॒ स्वाहा॑ मृ॒त्यवे॒ स्वाहा॑॥७५॥

—[५८]

॥ पापनिवारक-मन्त्राः ॥

दे॒वकृ॑त॒स्यै न॑सोऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। म॒नुष्य॑कृ॒त॒स्यै न॑सोऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑।
पि॒तृकृ॑त॒स्यै न॑सोऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। आ॒त्मकृ॑त॒स्यै न॑सोऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑।
अ॒न्यकृ॑त॒स्यै न॑सोऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। अ॒स्मत्कृ॑त॒स्यै न॑सोऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑।
यद्वि॒वा च॑ न॒क्तं चै॑न॒श्चकृ॑म
तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। यथ॑स्व॒पन्त॑श्च जाग्र॑त॒श्चैन॑श्चकृ॑म
तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। यथ॑सु॒षुप्त॑श्च जाग्र॑त॒श्चैन॑श्चकृ॑म
तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। यद्वि॒द्वाꣳस॒श्चावि॑द्वाꣳस॒श्चैन॑श्चकृ॑म
तस्या॑व॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑। ए॒नस॑ ए॒नसोऽव॒यज॑न॒मसि॑ स्वाहा॑॥७६॥

—[५९]

॥ वसुप्रार्थनामन्त्रः ॥

यद्वो॑ दे॒वाश्च॑कृ॒म जि॒ह्वाया॑ गुरु॒मन॑सो वा प्रयु॑ती दे॒व हे॒डन॑म्।
अ॒रावा॑ यो नो॑ अ॒भि दु॑च्छुना॒यते॑ तस्मि॒न्तदे॒नो व॑सवो निधे॑तन्

स्वाहा॥७७॥

[६०]

॥ कामोऽकार्षीत्-मन्युरकार्षीत् मन्त्रः ॥

कामोऽकार्षीन्नमो नमः। कामोऽकार्षीत्कामः करोति
नाहं करोमि कामः कर्ता नाहं कर्ता कामः कारयिता नाहं
कारयिता एष ते काम कामाय स्वाहा॥७८॥

[६१]

मन्युरकार्षीन्नमो नमः। मन्युरकार्षीन्मन्युः करोति
नाहं करोमि मन्युः कर्ता नाहं कर्ता मन्युः कारयिता नाहं
कारयिता एष ते मन्यो मन्यवे स्वाहा॥७९॥

[६२]

॥ विराजहोममन्त्राः ॥

तिलाञ्जुहोमि सरसां सपिष्टान् गन्धार मम चित्ते रमन्तु
स्वाहा। गावो हिरण्यं धनमन्नपानं सर्वेषां श्रियै स्वाहा।
श्रियं च लक्ष्मीं च पुष्टिं च कीर्तिं चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं
बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रजाः सन्ददातु स्वाहा॥८०॥

[६३]

तिलाः कृष्णास्तिलाः श्वेतास्तिलाः सौम्या वंशानुगाः।
तिलाः पुनन्तु मे पापं यत्किञ्चिद्दुरितं मयि स्वाहा। चोरस्यान्नं
नवश्राद्धं ब्रह्महा गुरुतल्पगः। गोस्तेयं सुरापानं भ्रूणहत्या

तिला शान्तिः शमयन्तु स्वाहा। श्रीश्च लक्ष्मीश्च पुष्टीश्च कीर्तिं
चानृण्यताम्। ब्रह्मण्यं बहुपुत्रताम्। श्रद्धामेधे प्रज्ञा तु जातवेदः
सन्ददातु स्वाहा॥८१॥

—[६४]

प्राणापानव्यानोदानसमाना मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। वाङ्मनश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणरेतो-
बुद्ध्याकूतिःसङ्कल्पा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा। त्वक्कर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्नायवो-
ऽस्थीनि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः
स्वाहा। शिरःपाणिपादपार्श्वपृष्ठोरूदरजङ्घशिश्नोपस्थपायवो
मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा।
उत्तिष्ठ पुरुष हरित पिङ्गल लोहिताक्षि देहि देहि
ददापयिता मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा॥८२॥

—[६५]

पृथिव्यापस्तेजोवायुराकाशा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं
विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। शब्दस्पर्शरूपरसगन्धा
मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा भूयासुः स्वाहा।
मनोवाक्कायकर्माणि मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं विरजां विपाप्मा
भूयासुः स्वाहा। अव्यक्तभावैरहङ्कारैर्ज्योतिरहं विरजां
विपाप्मा भूयासुः स्वाहा। आत्मा मे शुद्ध्यन्तां ज्योतिरहं

वि॒रजां वि॒पाप्मा भू॒यास॒ः स्वाहा॑। अन्तरा॒त्मा मे॑ शु॒द्धन्तां॑
 ज्योति॑र॒हं वि॒रजां वि॒पाप्मा भू॒यास॒ः स्वाहा॑। परमा॒त्मा
 मे॑ शु॒द्धन्तां॑ ज्योति॑र॒हं वि॒रजां वि॒पाप्मा भू॒यास॒ः स्वाहा॑।
 क्षु॒धे स्वाहा॑। क्षु॒त्पि॑पासाय॒ स्वाहा॑। वि॒वि॒ट्यै स्वाहा॑।
 ऋ॒ग्वि॑धानाय॒ स्वाहा॑। क॒षौ॒त्काय॒ स्वाहा॑। क्षु॒त्पि॑पा॒साम॑लं
 ज्ये॒ष्ठाम॑ल॒क्ष्मी॑र्नाशया॒म्यहम्। अ॒भू॒ति॒मसं॑मृ॒द्धिं च॑ सर्वा॒न्नि॑र्णुद
 मे पाप्मा॑नः॒ स्वाहा॑। अ॒न्नम॑य-प्रा॒णम॑य-म॒नोम॑य-वि॒ज्ञान॑मय-
 मान॑न्दमय-मा॒त्मा मे॑ शु॒द्धन्तां॑ ज्योति॑र॒हं वि॒रजां वि॒पाप्मा
 भू॒यास॒ः स्वाहा॑॥८३॥

[६६]

॥ वैश्वदेवमन्त्राः ॥

अ॒ग्नये॒ स्वाहा॑। वि॒श्वेभ्यो॑ दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑। ध्रु॒वाय॑ भू॒माय॑
 स्वाहा॑। ध्रु॒वक्षि॑तये॒ स्वाहा॑। अ॒च्यु॒तक्षि॑तये॒ स्वाहा॑। अ॒ग्नये॑
 स्वि॒ष्टकृ॑ते॒ स्वाहा॑ ॥ ध॒र्माय॑ स्वाहा॑। अध॑र्माय॒ स्वाहा॑। अ॒द्भ्यः
 स्वाहा॑। ओ॒षधि॑व॒नस्प॑तिभ्यः॒ स्वाहा॑॥८४॥

र॒क्षोदे॑व॒जने॑भ्यः॒ स्वाहा॑। गृ॒ह्याभ्यः॑ स्वाहा॑। अ॒व॒साने॑भ्यः
 स्वाहा॑। अ॒व॒सान॑पतिभ्यः॒ स्वाहा॑। स॒र्वभू॑तेभ्यः॒ स्वाहा॑।
 का॒माय॑ स्वाहा॑। अ॒न्तरि॑क्षा॒य स्वाहा॑। यदे॒जति॑ जग॑ति
 यच्च॑ चेष्ट॑ति॒ नाम्नो॑ भा॒गोऽयं॑ नाम्ने॒ स्वाहा॑। पृ॒थि॒व्यै स्वाहा॑।
 अ॒न्तरि॑क्षा॒य स्वाहा॑॥८५॥

दिवे स्वाहा॑। सूर्याय॑ स्वाहा॑। चन्द्रम॑से स्वाहा॑। नक्षत्रेभ्यः॑
स्वाहा॑। इन्द्राय॑ स्वाहा॑। बृहस्पत॑ये स्वाहा॑। प्रजाप॑तये स्वाहा॑।
ब्रह्म॑णे स्वाहा॑। स्व॒धा पि॒तृभ्यः॑ स्वाहा॑। नमो॑ रु॒द्राय॑ पशुपत॑ये
स्वाहा॑॥८६॥

दे॒वेभ्यः॑ स्वाहा॑। पि॒तृभ्यः॑ स्व॒धाऽस्तु॑। भू॒तेभ्यो॑ नमः॑।
म॒नुष्ये॑भ्यो हन्ता॑। प्रजाप॑तये स्वाहा॑। पर॒मेष्ठि॑ने स्वाहा॑। यथा
कूपः॑ श॒तधा॑रः स॒हस्र॑धारो अक्षि॑तः। ए॒वा मे॑ अस्तु धा॒न्यः
स॒हस्र॑धारमक्षि॑तम्। धन॑धान्यै स्वाहा॑। ये भू॒ताः प्र॒चर॑न्ति
दि॒वान॑क्तं बलि॑मिच्छन्तो॑ वि॒तुद॑स्य प्रे॒ष्याः। तेभ्यो॑ बलि॑
पु॒ष्टिका॑मो हरामि॑ मयि॑ पुष्टिं॑ पुष्टि॑पतिर्दधातु॑ स्वाहा॑॥८७॥

[६७]

ओं तद्ब्र॑ह्म। ओं तद्वा॒युः। ओं तदा॒त्मा। ओं तथ्स॒त्यम्।
ओं तथ्सर्व॑म्। ओं तत्पु॒रोर्नमः॑॥ अन्तश्चर॑ति भू॒तेषु॑ गुहा॒यां
वि॒श्वमृ॑र्तिषु। त्वं यज्ञ॑स्त्वं वष॒ट्कार॑स्त्वमिन्द्र॑स्त्व॒ रुद्र॑स्त्वं
विष्णु॑स्त्वं ब्रह्म॑ त्वं प्रजा॒पतिः॑। त्वं तंदा॑प॒ आपो॑ ज्योती॒
रसो॑ऽमृतं॒ ब्रह्म॑ भूर्भुव॒स्सुव॒रोम्॥८८॥

[६८]

॥ प्राणाहुतिमन्त्राः ॥

श्रद्धाया॑ प्रा॒णे निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। श्रद्धाया॑मपा॒ने
निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। श्रद्धाया॑ व्या॒ने निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि।

श्रद्धाया॑मुदा॒ने निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। श्रद्धाया॑ः समा॒ने
 निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। ब्रह्म॑णि म आ॒त्माऽमृत॑त्वाय॑॥
 अ॒मृतो॒पस्तर॑णमसि॥ श्रद्धाया॑ प्रा॒णे निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि।
 शिवो॑ मां वि॒शाप्र॑दाहाय। प्रा॒णाय॑ स्वाहा॑॥ श्रद्धाया॑मपा॒ने
 निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। शिवो॑ मां वि॒शाप्र॑दाहाय। अ॒पा॒नाय॑
 स्वाहा॑॥ श्रद्धाया॑ व्या॒ने निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। शिवो॑
 मां वि॒शाप्र॑दाहाय। व्या॒नाय॑ स्वाहा॑॥ श्रद्धाया॑मुदा॒ने
 निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि। शिवो॑ मां वि॒शाप्र॑दाहाय। उ॒दा॒नाय॑
 स्वाहा॑॥ श्रद्धाया॑ः समा॒ने निवि॑ष्टोऽमृतं॑ जुहोमि।
 शिवो॑ मां वि॒शाप्र॑दाहाय। स॒मा॒नाय॑ स्वाहा॑॥ ब्रह्म॑णि म
 आ॒त्माऽमृत॑त्वाय॑। अ॒मृता॒पि॒धानम॑सि॥८९॥

[६९]

॥ भुक्तान्नाभिमन्त्रणमन्त्राः ॥

श्रद्धाया॑ प्रा॒णे निवि॑श्यामृतं॑ हुतम्। प्रा॒णमन्त्रे॑नाप्यायस्व।
 श्रद्धाया॑मपा॒ने निवि॑श्यामृतं॑ हुतम्। अ॒पानमन्त्रे॑नाप्यायस्व।
 श्रद्धाया॑ व्या॒ने निवि॑श्यामृतं॑ हुतम्। व्या॒नमन्त्रे॑नाप्यायस्व।
 श्रद्धाया॑मुदा॒ने निवि॑श्यामृतं॑ हुतम्। उ॒दानमन्त्रे॑नाप्यायस्व।
 श्रद्धाया॑ः समा॒ने निवि॑श्यामृतं॑ हुतम्। स॒मानमन्त्रे॑नाप्या-
 यस्व॥९०॥

[७०]

॥ भोजनान्ते आत्मानुसन्धानमन्त्राः ॥

अङ्गुष्ठमात्रः पुरुषोऽङ्गुष्ठं च समाश्रितः। ईशः सर्वस्य
जगतः प्रभुः प्रीणाति विश्वभुक् ॥ ११ ॥

[७१]

॥ अवयवस्वस्थता-प्रार्थनामन्त्रः ॥

वाङ्मा आसन्। नसोः प्राणः। अक्षयोश्चक्षुः। कर्णयोः श्रोत्रम्।
बाहुवोर्बलम्। ऊरुवोरोजः। अरिष्टा विश्वान्यङ्गानि तनूः।
तनुवा मे सह नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः ॥ १२ ॥

[७२]

॥ इन्द्रसप्तर्षि-संवादमन्त्रः ॥

वयः सुपर्णा उप सेदुरिन्द्रं प्रियमैधा ऋषयो नाधमानाः।
अप ध्वान्तमूर्णुहि पूरि चक्षुर्मुमुग्ध्यस्मान्निधयेऽव बद्धान्।

[७३]

॥ हृदयालम्भनमन्त्रः ॥

प्राणानां ग्रन्थिरसि रुद्रो मा विशान्तकः। तेनान्नेनाप्या-
यस्व ॥ १३ ॥

[७४]

॥ देवताप्राणनिरूपणमन्त्रः ॥

नमो रुद्राय विष्णवे मृत्युर्मे पाहि ॥ १४ ॥

[७५]

॥ अग्निस्तुतिमन्त्रः ॥

त्वम॑ग्ने द्युभि॑स्त्वमा॑शुशु॒क्षणि॑स्त्वम॒द्भ्यस्त्वम॑श्म॒न॒स्प॒रि॑ । त्वं
वने॑भ्य॒स्त्वमोष॑धीभ्य॒स्त्वं नृ॑णां नृप॒ते जा॑यसे शुचिः॥१५॥

[७६]

॥ अभीष्टयाचनामन्त्राः ॥

शिव॑ने मे सन्ति॑ष्ठस्व स्यो॒नेन॑ मे सन्ति॑ष्ठस्व सुभू॒तेन॑
मे सन्ति॑ष्ठस्व ब्रह्मव॑र्च॒सेन॑ मे सन्ति॑ष्ठस्व य॒ज्ञस्य॑र्धिम॒नु
सन्ति॑ष्ठस्वोप॑ ते य॒ज्ञ नम॑ उप॑ ते नम॑ उप॑ ते नमः॥१६॥

[७७]

॥ परतत्त्व-निरूपणम् ॥

स॒त्यं परं॑ पर॑ स॒त्यं स॒त्येन॑ न सु॒वर्गाल्लो॒काच्च॑वन्ते
क॒दाच॑न स॒तां हि स॒त्यं तस्मा॑त्स॒त्ये र॑मन्ते । तप॑ इति॒ तपो॑
नान॑श॒नात्परं॑ यद्धि परं॑ तप॒स्तद्दुर्ध॑रं तद्दुरा॑धरं तस्मा॑त्तप॑सि
रमन्ते॑ । दम॑ इति॒ निय॑तं ब्रह्मचा॒रिण॑स्तस्मा॑द्दमे॑ रमन्ते॑ ।
शम॑ इत्य॒रण्ये मु॒नय॑स्तस्मा॑च्छमे॑ रमन्ते॑ । दान॑मिति॒ सर्वा॑णि
भू॒तानि॑ प्र॒शंस॑न्ति दाना॑न्नाति॑ दुष्करं॒ तस्मा॑द्दाने॑ रमन्ते॑
० ध॒र्म इति॑ ध॒र्मेण॑ सर्व॑मिदं परि॑गृहीतं ध॒र्मान्नाति॑ दुष्करं॒
तस्मा॑द्ध॒र्मे र॑मन्ते॑ । प्र॒जन॑ इति॒ भूया॑स्तस्मा॑द्भूयि॑ष्ठाः
प्रजा॑यन्ते॒ तस्मा॑द्भूयि॑ष्ठाः प्र॒जन॑ने रमन्ते॒ऽग्नय॑ । इत्या॑ह

तस्मादग्रय आधातव्या अग्निहोत्रमित्याहु तस्मादग्निहोत्रे
रमन्ते । यज्ञ इति यज्ञो हि देवास्तस्माद्यज्ञे रमन्ते ।
मानसमिति विद्वांसस्तस्माद्विद्वांस एव मानसे रमन्ते
। न्यास इति ब्रह्मा ब्रह्मा हि परः परो हि ब्रह्मा तानि
वा एतान्यवराणि परांसि न्यास एवात्यरेचयद्य एवं
वेदेत्युपनिषत् ॥ १७ ॥

[७८]

॥ ज्ञानसाधन-निरूपणम् ॥

प्राजापत्यो हारुणिः सुपर्णेयः प्रजापतिं पितरमुपससार
किं भगवन्तः परमं वदन्तीति तस्मै प्रोवाच । सत्येन
वायुरावाति सत्येनाऽऽदित्यो रोचते दिवि सत्यं वाचः प्रतिष्ठा
सत्ये सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्सत्यं परमं वदन्ति । तपसा
देवा देवतामग्र आयन्तपसर्षयः सुवरन्वविन्दन् तपसा
सपत्नान् प्रणुदामारातीस्तपसि सर्वं प्रतिष्ठितं तस्मात्तपः
परमं वदन्ति । दमेन दान्ताः किल्बिषमवधून्वन्ति
दमेन ब्रह्मचारिणः सुवरगच्छन्दमो भूतानां दुराधर्षं
दमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माद्दमः परमं वदन्ति । शमेन
शान्ताः शिवमाचरन्ति शमेन नाकं मुनयोऽन्वविन्दच्छमो
भूतानां दुराधर्षच्छमे सर्वं प्रतिष्ठितं तस्माच्छमः परमं
वदन्ति । दानं यज्ञानां वरूथं दक्षिणा लोके दातारं
सर्वभूतान्युपजीवन्ति दानेनारातीरपांनुदन्त दानेन द्विषन्तो

मि॒त्रा भ॑वन्ति दा॒ने स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑द्दानं प॒रमं॑
वद॑न्ति । ध॒र्मो वि॒श्वस्य॑ जग॑तः प्र॒तिष्ठा॑ लो॒के ध॒र्मिष्ठं॑
प्र॒जा उ॑पस॒र्पन्ति॑ ध॒र्मेण॑ पा॒पम॑प॒नुद॑ति ध॒र्मे स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑
तस्मा॑द्ध॒र्मं प॒रमं॑ वद॑न्ति । प्र॒जन॑नं वै प्र॒तिष्ठा॑ लो॒के सा॒धु
प्र॒जाया॑स्त॒न्तुं त॑न्वा॒नः पि॑तृ॒णाम॑नृ॒णो भ॑वन्ति तदे॒व त॒स्यानृ॑णं
तस्मा॑त् प्र॒जन॑नं प॒रमं॑ वद॑न्त्यग्नयो॒ वै त्रयी॑ वि॒द्या ।
दे॒व्यान् प॑न्था॒ गार्ह॑प॒त्य ऋ॒क्पृ॑थि॒वी र॑थन्त॒रम॑न्वाहा॒र्यप॑च॒नं
यजु॑र॒न्तरि॑क्षं वा॒मदे॒व्यमा॑हव॒नीयः॑ सा॒मं सु॒वर्गो॑ लो॒को
बृ॒हत्तस्मा॑द॒ग्नीन्प॒रमं॑ वद॑न्त्यग्नि॒होत्रं॑ सा॒यं प्रा॑तर्गृहा॒णां
निष्कृ॑तिः स्वि॑ष्टं सु॒हुतं॑ य॒ज्ञक्र॑तूनां प्राय॑णं सु॒वर्गस्य॑
लो॒कस्य॑ ज्योति॒स्तस्मा॑द॒ग्निहो॑त्रं प॒रमं॑ वद॑न्ति । य॒ज्ञ इति॑
य॒ज्ञेन॑ हि दे॒वा दि॒वं ग॒ता य॒ज्ञेना॑सु॒रान॑पा॒नुद॑न्त य॒ज्ञेन॑
द्विष॑न्तो मि॒त्रा भ॑वन्ति य॒ज्ञे स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑द्य॒ज्ञं
प॒रमं॑ वद॑न्ति । मा॒न॒सं वै प्रा॑जाप॒त्य प॒वित्रं॑ मा॒न॒सेन॑
मन॑सा सा॒धु प॑श्यति मा॒न॒सा ऋ॒षयः॑ प्र॒जा अ॑सृजन्त
मा॒न॒से स॒र्वं प्र॑ति॒ष्ठितं॑ तस्मा॑न्मा॒न॒सं प॒रमं॑ वद॑न्ति । न्या॒स
इ॒त्याहु॑र्मनी॒षिणो॑ ब्र॒ह्माणं॑ ब्र॒ह्मा वि॒श्वः क॒तमः॑ स्व॒यम्भुः॑
प्र॒जाप॑तिः संव॒त्सर॑ इति॑ संव॒त्सरो॑ऽसावा॒दित्यो॑ य ए॒ष
आ॑दि॒त्ये पु॑रुषः स प॒रमे॑ष्ठी ब्रह्मा॒त्मा । याभि॑रादि॒त्यस्त॑प॒ति
र॒श्मिभि॑स्ताभिः प॒र्जन्यो॑ व॒र्षति॑ प॒र्जन्ये॑नौषधि॒वनस्प॑तयः
प्र॒जाय॑न्त ओषधि॒वनस्प॑तिभि॒रन्नं॑ भव॒त्यन्नेन॑ प्रा॒णाः प्रा॒णैर्बलं॑

बलै॒न॒ तप॒स्तप॑सा॒ श्रद्धा॑ श्रद्धया॑ मे॒धा मे॒धया॑ मनी॒षा
 मनी॑षया॒ मनो॑ मन॑सा॒ शान्तिः॑ शान्त्या॑ चित्तं चित्ते॒न स्मृतिः॑
 स्मृत्या॒ स्मारः॑ स्मारे॑ण वि॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञाने॑नाऽऽत्मानं॑ वेदयति
 तस्मा॑दन्नं दद॒न्त्सर्वा॑ण्येतानि॑ ददा॒त्यन्ना॑त् प्रा॒णा भ॑वन्ति ।
 भू॒तानां॑ प्रा॒णैर्म॑नो॒ मन॑सश्च वि॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञाना॑दान॒न्दो ब्र॑ह्मयोनिः
 स वा ए॒ष पु॑रुषः पश्चा॒धा प॑श्चा॒त्मा ये॒न स॑र्वमि॒दं प्रोतं॑
 पृथि॑वी चा॒न्तरि॑क्षं च॒ द्यौश्च॑ दि॒शश्चा॑वान्तरदि॒शाश्च॑ स वै
 स॑र्वमि॒दं जग॑त्स च॒ भूतः॑ स भ॒व्यं जि॑ज्ञासकृ॒त ऋ॑त॒जा
 रयि॑षा । श्रद्धा स॒त्यो मह॑स्वान्त॒पसो॑ वरि॑षाद्वा॒त्वा तमे॑वं
 मन॑सा हृ॒दा च॒ भूयो॑ न मृत्युमु॒पया॑हि वि॒द्वान्तस्मा॑न्त्र्या॒समे॑षां
 तप॑सामतिरि॒क्तमाहु॑र्वसु॒र॒ण्वो वि॒भूर॑सि प्रा॒णे त्वम॑सि
 सन्धा॒ता । ब्र॑ह्मन् त्वम॑सि वि॒श्वधृ॑ते॒जोदा॑स्त्वम॒स्यग्नि॑र॒सि
 वर्चो॑दास्त्वम॑सि सूर्य॑स्य द्यु॒म्नोदा॑स्त्वम॒सि च॒न्द्रम॑स
 उप॒या॒मगृ॑हीतोऽसि ब्र॒ह्मणे॑ त्वा । मह॑स॒ ओमि॑त्या॒त्मानं॑
 यु॒ञ्जीतै॑तद्वै म॒होप॑निषदं दे॒वानां॑ गु॒ह्यं य ए॒वं वेद॑ ब्र॒ह्मणो॑
 महि॑मानमाप्नोति॒ तस्मा॑द्ब्र॒ह्मणो॑ महि॑मानमित्यु॒पनिष॑त् ॥ ९८ ॥

[७९]

॥ ज्ञानयज्ञः ॥

तस्यै॒वं वि॒दुषो॑ य॒ज्ञस्याऽऽ॒त्मा यज॑मानः श्रद्धा
 पत्नी॒ शरी॑रमि॒ध्ममुरो॑ वेदि॒र्लोमा॑नि ब॒र्हिर्वे॒दः शि॒खा

हृदयं यूपः काम आज्यं मन्युः पशुस्तपोऽग्निर्दमः
 शमयिता दक्षिणा वाग्धोता प्राण उद्गाता चक्षुरध्वर्युर्मनो
 ब्रह्मा । श्रोत्रमग्नीद्यावद्धियते सा दीक्षा यदश्जाति
 तद्धविर्यत्पिबति तदस्य सोमपानं यद्रमते तदुपसदो
 यत्सश्चरत्युपविशत्युत्तिष्ठते च स प्रवर्ग्यो यन्मुखं
 तदाहवनीयो या व्याहृतिराहुतिर्यदस्य । विज्ञानं तज्जुहोति
 यत्सायं प्रातरत्ति तत्समिधं यत्प्रातर्मध्यं दिनं सायं च
 तानि सर्वानि ये अहोरात्रे ते दर्शपूर्णमासौ येऽर्धमासाश्च
 मासाश्च ते चातुर्मास्यानि य ऋतवस्ते पशुबन्धा ये
 संवत्सराश्च परिवत्सराश्च तेऽहर्गणाः सर्ववेदसं वा ।
 एतत्सत्रं यन्मरणं तदवभृथ एतद्वै जरामर्यमग्निहोत्रं
 सत्रं य एवं विद्वानुदगयने प्रमीयते देवानामेव महिमानं
 गत्वाऽऽदित्यस्य सायुज्यं गच्छत्यथ । यो दक्षिणे
 प्रमीयते पितृणामेव महिमानं गत्वा चन्द्रमसः सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोत्येतौ वै सूर्याचन्द्रमसौ महिमानौ ब्राह्मणो
 विद्वानभिजयति तस्माद्ब्राह्मणो महिमानमाप्नोति तस्माद्ब्राह्मणो
 महिमानमित्युपनिषत् ॥ ११ ॥

[८०]

ॐ सह नाववतु। सह नौ भुनक्तु। सह वीर्यं करवावहे।
 तेजस्वि नावधीतमस्तु मा विद्विषावहे। ॐ शान्तिः शान्तिः
 शान्तिः॥

॥ कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय-काठकम् ॥

॥ प्रथमः प्रश्नः ॥

संज्ञानं विज्ञानं प्रज्ञानं जानदभिजानत्। सङ्कल्पमानं
प्रकल्पमानमुपकल्पमानमुपकृतं क्लृप्तम्। श्रेयो वसीय
आयत्सम्भूतं भूतम्। चित्रः केतुः प्रभानाभान्त्सम्भान्।
ज्योतिष्मांस्तेजस्वानातपस्त्वपन्नभितपन्। रोचनो
रोचमानः शोभनः शोभमानः कल्याणः। दर्शा दृष्टा दर्शता
विश्वरूपा सुदर्शना। आप्यायमाना प्यायमाना प्याया
सूनृतेरा। आपूर्यमाणा पूर्यमाणा पूरयन्ती पूर्णा पौर्णमासी।
दाता प्रदाताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः॥१॥

आवेशयन्निवेशयन्त्संवेशनः सः शान्तः शान्तः।
आभवंन्प्रभवन्त्सम्भवन्त्सम्भूतो भूतः। प्रस्तुतं विष्टुतं
सः स्तुतं कल्याणं विश्वरूपम्। शुक्रममृतं तेजस्वि
तेजः समिद्धम्। अरुणं भानुमन्मरीचिमदभितपत्तपस्वत्।
सविता प्रसविता दीप्तो दीपयन्दीप्यमानः। ज्वलञ्ज्वलिता
तपन्वितपन्त्सन्तपन्। रोचनो रोचमानः शुम्भूः शुम्भमानो
वामः। सुता सुन्वती प्रसुता सूयमानाऽभिषूयमाणा। पीती
प्रपा सम्पा तृप्तिस्तर्पयन्ती॥२॥

कान्ता काम्या कामजाताऽऽयुष्मती कामदुघा।
अभिशास्ताऽनुमन्ताऽऽनन्दो मोदः प्रमोदः। आसादयन्निषा-
दयन्त्सः सादनः सः सन्नः सन्नः। आभूर्विभूः प्रभूः

श॒म्भूर्भुवः॑। प॒वित्रं॑ प॒वयि॑ष्यन्मृतो मे॒ध्यः॑। यशो॑
यश॑स्वाना॒युर॒मृतः॑। जी॒वो जी॑विष्यन्स्वर्गो लो॒कः।
सह॑स्वान्त्सही॒यानो॑ज॒स्वान्त्सह॑मानः। ज॒यन्त्र॑भि॒जय॑न्त्सु-
द्र॒वि॒णो द्र॒वि॒णो॒दाः। आ॒र्द्रप॑वित्रो ह॒रि॒केशो॑ मोदः प्र॒मोदः॑॥ ३॥

अ॒रु॒णोऽरु॒णर॑जाः पु॒ण्डरी॑को वि॒श्वजि॑द॒भिजि॑त्।
आ॒र्द्रः पि॒न्व॒मा॒नोऽन्न॑वा॒न्नस॑वा॒निरा॑वान्। स॒र्वो॒षधः॑ स॒म्भरो॑
मह॑स्वान्। ए॒ज॒त्का जो॑व॒त्काः। क्षु॒ल्ल॒काः शि॑पि॒विष्ट॑काः।
स॒रि॒स्र॒राः सु॒शेर॑वः। अ॒जि॒रासो॑ ग॒मि॒ष्णवः॑। इ॒दानीं॑
त॒दानी॑मे॒तर॑हि क्षि॒प्रम॑जि॒रम्। आ॒शु॒र्नि॒मेषः॑ फ॒णो
द्र॒व॑न्नति॒द्रव॑न्। त्वर॑स्त्वर॑माण आ॒शुरा॑शी॒याञ्ज॑वः। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑
उ॒क्थ्योऽति॑रा॒त्रो द्वि॑रा॒त्रस्त्रि॑रा॒त्रश्च॑तूरा॒त्रः। अ॒ग्नि॒र॒ऋतुः॑ सूर्य॑
ऋतु॑श्च॒न्द्रमा॑ ऋतुः। प्र॒जाप॑तिः स॒व॒त्सरो॑ म॒हान्कः॑॥ ४॥

—[१]

भूर॒ग्निं च॑ पृथि॒वीं च॑ मां च॑। त्री॑श्च लो॒कान्त्स॑व॒त्स॒रं च॑।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द।
भुवो॑ वा॒युं चा॒न्तरि॑क्षं च॑ मां च॑। त्री॑श्च लो॒कान्त्स॑व॒त्स॒रं च॑।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द।
स्व॑रादि॒त्यं च॑ दि॒वं च॑ मां च॑। त्री॑श्च लो॒कान्त्स॑व॒त्स॒रं च॑।
प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सी॒द।
भूर्भुवः॑ स्व॑श्च॒न्द्रम॑सं च॑ दि॒शश्च॑ मां च॑। त्री॑श्च

लो॒कान्त्सं॑वत्स॒रं च॑। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सीद॥५॥

[२]

त्वमे॒व त्वां वै॑त्थ॒ योऽसि॑ सोऽसि॑। त्वमे॒व त्वाम॑चैषीः।
चि॒तश्चा॑सि॒ सञ्चित॑श्चास्यग्रे। ए॒तावा॑ऽश्चा॒सि भू॒याऽश्चा॑स्यग्रे।
यत्ते॑ अ॒ग्रे न्यूनं॑ यदु॒ तेऽति॑रिक्तम्। आ॒दि॒त्यास्तदङ्गि॑रस-
श्चिन्वन्तु। वि॒श्वे ते॑ दे॒वाश्चि॑तिमापूरयन्तु। चि॒तश्चा॑सि॒
सञ्चित॑श्चास्यग्रे। ए॒तावा॑ऽश्चा॒सि भू॒याऽश्चा॑स्यग्रे। मा ते॑ अ॒ग्रे
च॒ येन॑ माऽति॑ च॒ येनाऽऽयु॑रावृक्षि। सर्वे॑षां ज्योति॑षां
ज्योति॑र्यद॒दावु॑देति॑। तप॑सो जा॒तम॑निभृष्ट॒मोजः॑। तत्ते॑
ज्योति॑रिष्टके। तेन॑ मे तप। तेन॑ मे ज्वल। तेन॑ मे दी॒दिहि॑।
याव॑द्दे॒वाः। याव॑दसा॒ति सूर्यः॑। याव॑दु॒तापि॑ ब्रह्म॥६॥

[३]

सं॒वत्स॒रोऽसि॑ परि॒वत्स॒रोऽसि॑। इ॒दाव॑त्स॒रोऽसीदु॑वत्स॒रो-
ऽसि॑। इ॒द्वत्स॒रोऽसि॑ वत्स॒रोऽसि॑। तस्य॑ ते वस॒न्तः शि॒रः।
ग्री॒ष्मो दक्षि॑णः प॒क्षः। व॒रु॒षाः पु॒च्छम्। श॒रदु॑त्तरः प॒क्षः। हे॒मन्तो॑
मध्य॑म्। पूर्॒वप॒क्षाश्चि॑तयः। अ॒पर॒प॒क्षाः पु॒रीष॑म्॥७॥

अ॒हो॒रा॒त्राणी॑ष्टकाः। ऋ॒षभो॑ऽसि स्व॒र्गो लो॒कः। यस्या॑
दि॒शि म॒हीय॑से। ततो॑ नो म॒ह आ॑वह। वा॒युर्भू॑त्वा सर्वा॑ दि॒श
आ॑वा॒हि। सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑विवा॒हि। सर्वा॑ दि॒शोऽनु॑संवा॒हि।

चित्त्वा चित्तिमापृण। अचित्त्वा चित्तिमापृण। चिदसि
समुद्रयौनिः॥८॥

इन्दुर्दक्षः श्येन ऋतावा। हिरण्यपक्षः शकुनो भुरण्युः।
महान्धसधस्थे ध्रुव आनिषत्तः। नमस्ते अस्तु मा मा हिंसीः।
एति प्रेति वीति समित्युदिति। दिवं मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे
यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। पृथिवीं मे यच्छ। अन्तरिक्षं मे
यच्छ। दिवं मे यच्छ। अहा प्रसारया रात्र्या समंच। रात्र्या
प्रसारया अहा समंच। कामं प्रसारया कामं समंच॥९॥

[४]

भूर्भुवः स्वः। ओजो बलम्। ब्रह्म क्षत्रम्। यशो महत्।
सत्यं तपो नाम। रूपममृतम्। चक्षुः श्रोत्रम्। मन आयुः।
विश्वं यशो महः। समं तपो हरो भाः। जातवेदा यदि वा
पावकोऽसि। वैश्वानरो यदि वा वैद्युतोऽसि। शं प्रजाभ्यो
यजमानाय लोकम्। ऊर्जं पुष्टिं दददभ्याववृथ्स्व॥१०॥

[५]

राज्ञी विराज्ञी। सम्राज्ञी स्वराज्ञी। अर्चिः शोचिः। तपो हरो
भाः। अग्निरिन्द्रो बृहस्पतिः। विश्वे देवा भुवनस्य गोपाः। ते
मा सर्वे यशसा संसृजन्तु॥११॥

[६]

असवे स्वाहा वसवे स्वाहा। विभुवे स्वाहा विवस्वते

स्वाहा॥ अ॒भि॒भु॒वे स्वाहाऽधि॑पतये स्वाहा॥ दि॒वां पत॑ये
 स्वाहाऽह॑स्प॒त्याय॒ स्वाहा॥ चा॒क्षुष्म॒त्याय॒ स्वाहा॥
 ज्योति॑ष्म॒त्याय॒ स्वाहा॥ रा॒ज्ञे स्वाहा॑ वि॒रा॒ज्ञे स्वाहा॥
 स॒म्रा॒ज्ञे स्वाहा॑ स्व॒रा॒ज्ञे स्वाहा॥ शू॒षा॒य स्वाहा॑ सू॒र्या॒य
 स्वाहा॥ च॒न्द्रम॑से स्वाहा ज्योति॑षे स्वाहा॥ स॒र्प॒ाय स्वाहा॑
 क॒ल्या॒णाय॒ स्वाहा॥ अ॒र्जु॒नाय॒ स्वाहा॥॥१२॥

[७]

वि॒प॒श्चिते॒ पव॑मानाय गायत। म॒ही न धा॑राऽत्य॒न्धो
 अ॒र्षति॑। अ॒हि॒र॒ह जी॒र्णाम॑ति॒सर्प॑ति॒ त्वच॑म्। अत्यो॒ न
 क्रीड॑न्न॒सर॒द्वृषा॒ हरि॑ः। उ॒प॒या॒मगृ॑हीतोऽसि मृ॒त्यवै॑ त्वा जुष्टं
 गृ॒ह्णामि॑। ए॒ष ते यो॒निर्मृ॑त्यवै॒ त्वा। अप॑मृ॒त्युम॑प॒क्षुध॑म्।
 अपे॒तः श॑पथं जहि। अधा॑ नो अ॒ग्र आव॑ह। रा॒यस्पोष॑
 सह॒स्त्रिण॑म्॥१३॥

ये ते॑ स॒हस्र॑म॒युतं॒ पाशाः॑। मृ॒त्यो म॑र्त्या॒य ह॑न्त॒वे। तान्
 य॒ज्ञस्य॑ मा॒यया॑। सर्वा॑न॒वय॑जामहे। भ॒क्षोऽस्य॑मृत॒भक्षः॑।
 तस्य॑ ते मृ॒त्युपी॑तस्यामृत॒वतः॑। स्व॒गाकृ॑तस्य मधु॒मतः॑।
 उप॑हूत॒स्योप॑हूतो भक्षयामि। म॒न्द्राऽभि॑भूतिः के॒तुरय॑ज्ञानां
 वाक्। असा॒वेहि॑॥१४॥

अ॒न्धो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। असा॒वेहि॑। ब॒धि॒र आ॑क्र॒न्दयि॑तरपान।
 असा॒वेहि॑। अ॒ह॒स्तो॒स्त्वा चक्षुः॑। असा॒वेहि॑। अ॒पा॒दा॒शो मनः॑।

असावेहि। कवे विप्रचित्ते श्रोत्रं। असावेहि॥१५॥

सुहस्तः सुवासाः। शूषो नामास्यमृतो मर्त्येषु। तं त्वाऽहं
तथा वेदं। असावेहि। अग्निर्मे वाचि श्रितः। वाग्धृदये। हृदयं
मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि। वायुर्मे प्राणे श्रितः॥१६॥

प्राणो हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि।
सूर्यो मे चक्षुषि श्रितः। चक्षुरहृदये। हृदयं मयि। अहममृते।
अमृतं ब्रह्मणि। चन्द्रमा मे मनसि श्रितः॥१७॥

मनो हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि। दिशो
मे श्रोत्रे श्रिताः। श्रोत्रं हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं
ब्रह्मणि। आपो मे रेतसि श्रिताः॥१८॥

रेतो हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि। पृथिवी
मे शरीरे श्रिता। शरीरं हृदये। हृदयं मयि। अहममृते।
अमृतं ब्रह्मणि। ओषधिवनस्पतयो मे लोमसु श्रिताः॥१९॥

लोमानि हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि।
इन्द्रो मे बले श्रितः। बलं हृदये। हृदयं मयि। अहममृते।
अमृतं ब्रह्मणि। पर्जन्यो मे मूर्ध्नि श्रितः॥२०॥

मूर्धा हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि।
ईशानो मे मन्यौ श्रितः। मन्युरहृदये। हृदयं मयि। अहममृते।
अमृतं ब्रह्मणि। आत्मा मे आत्मनि श्रितः॥२१॥

आत्मा हृदये। हृदयं मयि। अहममृते। अमृतं ब्रह्मणि।

पुनर्म आत्मा पुनरायुरागात्। पुनः प्राणः पुनराकूतमागात्।
 वैश्वानरो रश्मिभिर्वावृधानः। अन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य
 गोपाः॥२२॥

[८]

प्रजापतिर्देवान्सृजत। ते पाप्मना सन्दिता अजायन्त।
 तान्व्यद्यत्। यद्व्यद्यत्। तस्माद्विद्युत्। तमवृश्चत्। यदवृश्चत्।
 तस्माद्वृष्टिः। तस्माद्यत्रैते देवते अभिप्राप्नुतः। वि च हैवास्य
 तत्र पाप्मानं द्यतः॥२३॥

वृश्चतश्च। सैषा मीमांसाऽग्निहोत्र एव सम्पन्ना। अथो
 आहुः। सर्वेषु यज्ञक्रतुष्विति। होष्यन्नप उपस्पृशेत्। विद्युदसि
 विद्य मे पाप्मानमिति। अथ हुत्वोपस्पृशेत्। वृष्टिरसि वृश्च
 मे पाप्मानमिति। यक्ष्यमाणो वेष्ट्वा वा। वि च हैवास्यैते देवते
 पाप्मानं द्यतः॥२४॥

वृश्चतश्च। अत्यहो हाऽऽरुणिः। ब्रह्मचारिणे प्रश्नान्प्रोच्य
 प्रजिघाया। परेहि। प्लक्षं दय्याम्पातिं पृच्छ। वेत्थ
 सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। तमागत्य पप्रच्छ। आचार्यो
 मा प्राहैषीत्। वेत्थ सावित्रा(३)न्न वेत्था(३) इति। स
 होवाच वेदेति॥२५॥

स कस्मिन्प्रतिष्ठित इति। पुरोरंजसीति। कस्तद्यत्पुरोरंजा
 इति। एष वाव स पुरोरंजा इति होवाच। य एष तपति।
 एषोऽर्वाग्रंजा इति। स कस्मिन्त्वेष्ट इति। सत्य इति। किं

तथ्सत्यमिति। तप इति॥२६॥

कस्मिन्नु तप इति। बल इति। किं तद्वलमिति। प्राण इति। मा स्म प्राणमतिपृच्छ इति माऽऽचार्योऽब्रवीदिति होवाच ब्रह्मचारी। स होवाच पृक्षो दय्याम्पातिः। यद्वै ब्रह्मचारिन्प्राणमत्यप्रक्ष्यः। मूर्धा ते व्यपतिष्यत्। अहमुत आचार्याच्छ्रेयान्भविष्यामि। यो मा सावित्रे समवादिष्टेति॥२७॥

तस्मात्सावित्रे न संवदेत। स यो ह वै सावित्रं विदुषा सावित्रे संवदेते। सहास्मिञ्छ्रियं दधाति। अनु ह वा अस्मा असौ तपञ्छ्रियं मन्यते। अन्वस्मै श्रीस्तपो मन्यते। अन्वस्मै तपो बलं मन्यते। अन्वस्मै बलं प्राणं मन्यते। स यदाहं संज्ञानं विज्ञानं दर्शा दृष्टेति। एष एव तत्॥२८॥

अथ यदाहं प्रस्तुतं विष्टुतं सुता सुन्वतीति। एष एव तत्। एष ह्येव तान्यहानि। एष रात्रयः। अथ यदाहं चित्रः केतुर्दाता प्रदाता सविता प्रसविताऽभिशास्ताऽनुमन्तेति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽहो मुहूर्ताः। एष रात्रेः॥२९॥

अथ यदाहं पवित्रं पवयिष्यन्त्सहस्वान्त्सहीयानरुणोऽरुणरजा इति। एष एव तत्। एष ह्येव तेऽर्धमासाः। एष मासाः। अथ यदाहं अग्निष्टोम उक्थ्योऽग्निर्ऋतुः प्रजापतिः संवत्सर इति। एष एव तत्। एष ह्येव ते यज्ञक्रतवः। एष

ऋतवः॥३०॥

ए॒ष सं॑व॒त्स॒रः। अथ॒ यदा॑ह। इ॒दानीं॑ त॒दानी॑मि॒ति। ए॒ष
ए॒व तत्। ए॒ष ह्ये॑व ते मु॒हूर्तानां॑ मु॒हूर्ताः। ज॒न॒को ह॒ वैदे॑हः।
अ॒होरा॑त्रैः स॒माज॑गाम। त॒ ह्ये॑व चो॒चुः। यो वा अ॒स्मान् वेद॑।
वि॒ज॒ह॒त्पाप्मान॑मेति॥३१॥

सर्व॑मायुरेति। अ॒भि स्व॑र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्यामु॒ष्मिँल्लो॒के
ऽन्नं॑ क्षीय॒त इति॑। वि॒ज॒ह॒द्ध वै पा॒प्मान॑मेति। सर्व॑मायुरेति।
अ॒भि स्व॑र्गं लो॒कं ज॑यति। नास्यामु॒ष्मिँल्लो॒केऽन्नं॑ क्षीयते। य
ए॒वं वेद॑। अ॒हीना॑ हाऽऽश्व॑थ्यः। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार॥३२॥

स ह॑ ह॒ःसो हि॑र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा। स्व॑र्गं लो॒कमि॑याय।
आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। ह॒ःसो ह॒ वै हि॑र॒ण्मयो॑ भू॒त्वा।
स्व॑र्गं लो॒कमे॑ति। आ॒दि॒त्यस्य॑ सायु॑ज्यम्। य ए॒वं वेद॑।
दे॒वभा॒गो ह॑ श्रौत॒रूषः॑। सा॒वि॒त्रं वि॒दां च॑कार। त॒ ह्ये॑व
वा॒गदृ॑श्यमा॒नाऽभ्यु॑वाच॥३३॥

सर्व॑ बत गौत॒मो वेद॑। यः सा॒वि॒त्रं वेदे॑ति। स हो॑वाच। कैषा
वा॒गसी॑ति। अ॒यम॒हं सा॑वि॒त्रः। दे॒वाना॑मुत्त॒मो लो॒कः। गुह्यं
महो॑ बिभ्र॒दिति॑। ए॒ताव॑न्ति ह॒ गौत॑मः। य॒ज्ञोप॑वी॒तं कृ॑त्वाऽधो
निप॑पात। नमो॒ नम् इति॑॥३४॥

स हो॑वाच। मा भै॒षीर्गौ॑तम। जि॒तो वै ते॑ लो॒क इति॑।
तस्मा॒द्ये के च॑ सा॒वि॒त्रं वि॒दुः। सर्वे॑ ते जि॒तलो॑काः। स यो

ह॒ वै सा॒वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒दः॑ श्रि॒याऽभिषि॑क्तं वे॒दः। श्रि॒या
है॒वाभिषि॑च्यते। घृ॒णिरि॑ति॒ द्वे अ॒क्षरे॑। सूर्य॒ इति॒ त्रीणि॑।
आ॒दि॒त्य इति॒ त्रीणि॑॥३५॥

ए॒तद्वै सा॒वि॒त्रस्या॒ष्टाक्ष॑रं प॒दः॑ श्रि॒याऽभिषि॑क्तम्। य ए॒वं
वे॒दः। श्रि॒या है॒वाभिषि॑च्यते। तदे॒तदृ॒चाऽभ्यु॑क्तम्। ऋ॒चो अ॒क्षरे॑
पर॒मे व्यो॑मन्। यस्मि॑न्दे॒वा अधि॒ विश्वे॑ निषे॒दुः। यस्तं न वे॒द
कि॒मृ॒चा के॑रिष्यति। य इ॒त्तद्वि॒दुस्त॒ इमे॒ समा॑सत् इति॑। न
ह॒ वा ए॒तस्य॑र्चा न यजु॑षा॒ न साम्ना॑ऽर्थोऽस्ति॑। यः सा॒वि॒त्रं
वे॒दः॥३६॥

तदे॒तत्प॑रि॒ यद्वै॒वच॑क्रम्। आ॒र्द्रं पि॒न्व॑मानः॒ स्वर्गे॑ लो॒क
ए॒ति। वि॒जह॑द्वि॒श्वा भू॑तानि॒ सम्प॑श्यत्। आ॒र्द्रो ह॒ वै पि॒न्व॑मानः।
स्व॒र्गे लो॒क ए॒ति। वि॒जह॑न्वि॒श्वा भू॑तानि॒ सम्प॑श्यन्। य
ए॒वं वे॒दः। शू॒षो ह॒ वै वा॑र्ष्णे॒यः। आ॒दि॒त्येन॑ समाज॑गाम।
त॒ ९ हो॑वाच। ए॒हि सा॒वि॒त्रं वि॑द्धि। अ॒यं वै स्व॒र्ग्योऽग्निः॑
पा॒रयि॑ष्णुर॒मृता॒थ्सम्भू॑त इति॑। ए॒ष वा॒व स सा॑वि॒त्रः। य ए॒ष
तप॑ति। ए॒हि मां वि॑द्धि। इति॑ है॒वैनं॑ तदु॑वाच॥३७॥

[९]

इ॒यं वा॒व स॒रघा॑। तस्या॑ अ॒ग्निरे॒व सा॑र॒घं मधु॑। या ए॒ताः
पूर्व॑पक्षापरपक्षयो॒ रात्र॑यः। ता म॑धुकृतः। यान्यहा॑नि। ते
म॑धुवृषाः। स यो ह॒ वा ए॒ता म॑धुकृतश्च मधुवृषाश्च वे॒दः।
कुर्व॑न्ति हास्ये॒ता अ॒ग्नौ मधु॑। नास्ये॑ष्टापूर्तं ध॑यन्ति। अथ॒ यो

न वेद॥३८॥

न हा॑स्यै॒ता अ॒ग्नौ म॒धु॑ कुर्वन्ति। धय॑न्त्यस्येष्टापूर्तम्। यो ह॒
वा अ॑होरा॒त्राणां॑ नाम॒धेया॑नि वेद॑। नाहो॑रा॒त्रेष्वार्ति॑माच्छति।
सं॒ज्ञानं॑ वि॒ज्ञानं॑ दर्शा॑ दृष्टेति॑। ए॒ताव॑नुवा॒कौ पूर्॒वप॒क्षस्या॑-
होरा॒त्राणां॑ नाम॒धेया॑नि। प्रस्तु॑तं विष्टु॑तं सु॒ता
सु॒न्वती॑ति। ए॒ताव॑नुवा॒काव॑परप॒क्षस्या॑होरा॒त्राणां॑ नाम॒-
धेया॑नि। नाहो॑रा॒त्रेष्वार्ति॑माच्छति। य एवं वेद॑॥३९॥

यो ह॒ वै मु॑हूर्तानां॑ नाम॒धेया॑नि वेद॑। न मु॑हूर्तेष्वार्ति॑माच्छति।
चि॒त्रः के॒तुर्दा॒ता प्र॑दा॒ता स॑वि॒ता प्र॑सवि॒ताऽभि॑शा॒स्ताऽनु॑-
म॒न्तेति॑। ए॒तेऽनु॑वा॒का मु॑हूर्तानां॑ नाम॒धेया॑नि। न
मु॑हूर्तेष्वार्ति॑माच्छति। य एवं वेद॑। यो ह॒ वा
अ॑र्धमा॒सानां॑ च॒ मा॒सानां॑ च॒ नाम॒धेया॑नि वेद॑।
ना॒र्धमा॑सेषु न मा॒सेष्वार्ति॑माच्छति। प॒वित्रं॑ प॒वयि॑ष्यन्त्सह॑-
स्वा॒न्त्सही॑यानरु॒णोऽरु॑णर॒जा इति॑। ए॒तेऽनु॑वा॒का
अ॑र्धमा॒सानां॑ च॒ मा॒सानां॑ च॒ नाम॒धेया॑नि॥४०॥

ना॒र्धमा॑सेषु न मा॒सेष्वार्ति॑माच्छति। य एवं वेद॑। यो ह॒
वै य॑ज्ञक्रतूनां॑ च॒र्तूनां॑ च॒ सं॒वत्स॒रस्य॑ च॒ नाम॒धेया॑नि वेद॑।
न य॑ज्ञक्र॒तुषु॑ न॒र्तुषु॑ न सं॒वत्स॒र आ॒र्तिमा॑च्छति। अ॒ग्नि॒ष्टोम॑
उ॒क्थ्योऽग्नि॑र॒क्षुः प्र॒जाप॑तिः सं॒वत्स॒र इति॑। ए॒तेऽनु॑वा॒का

यज्ञक्रतूनां चर्तूनां च संवत्सरस्य च नामधेयानि॥४१॥

न यज्ञक्रतुषु नर्तुषु न संवत्सर आर्तिमाच्छति।
य एवं वेद। यो ह वै मुहूर्तानां मुहूर्तान् वेद। न
मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति। इदानीं तदानीमिति। एते
वै मुहूर्तानां मुहूर्ताः। न मुहूर्तानां मुहूर्तेष्वार्तिमाच्छति।
य एवं वेद। अथो यथा क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति।
एवमेवैतान्क्षेत्रज्ञो भूत्वाऽनुप्रविश्यान्नमत्ति। स एतेषामेव
संलोकतां सायुज्यमश्नुते। अपं पुनर्मृत्युं जयति। य एवं
वेद॥४२॥

[१०]

कश्चिद्ध वा अस्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं वेद। अयमहम-
स्मीति। कश्चित्स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अग्निमुग्धो
हैव धूमतान्तः। स्वं लोकं न प्रतिप्रजानाति। अथ यो
हैवैतमग्निं सावित्रं वेद। स एवास्माल्लोकात्प्रेत्य। आत्मानं
वेद। अयमहमस्मीति॥४३॥

स स्वं लोकं प्रतिप्रजानाति। एष उ वेवेनं तत्सावित्रः।
स्वर्गं लोकमभिवहति। अहोरात्रैर्वा इदं सयुग्भिः
क्रियते। इतिरात्रायादीक्षिषत। इतिरात्राय व्रतमुपागुरिति।
तानिहानेवं विदुषः। अमुष्मिल्लोके शैवधिं धयन्ति। धीतं
हैव स शैवधिमनु परैति। अथ यो हैवैतमग्निं सावित्रं

वेद॥४४॥

तस्य हैवाहोरात्राणि। अमुष्मिल्लोके शैवधिं न धयन्ति।
अधीतः हैव स शैवधिमनु परैति। भरद्वाजो ह
त्रिभिरायुर्भिर्ब्रह्मचर्यमुवास। तः ह जीर्णिः स्थविरः
शयानम्। इन्द्र उपब्रज्योवाच। भरद्वाज। यत्ते
चतुर्थमायुर्दद्याम्। किमेनेन कुर्या इति। ब्रह्मचर्यमेवैनेन
चरेयमिति होवाच॥४५॥

तः ह त्रीन्गिरिरूपानविज्ञातानिव दर्शयां चकार। तेषां
हैकैकस्मान्मुष्टिनाऽऽददे। स होवाच। भरद्वाजेत्यामन्त्र्य। वेदा
वा एते। अनन्ता वै वेदाः। एतद्वा एतैस्त्रिभिरायुर्भिरन्व-
वोचथाः। अथ त इतरदननूक्तमेव। एहीमं विद्धि। अयं वै
सर्वविद्येति॥४६॥

तस्मै हैतमग्निः सावित्रमुवाच। तः स विदित्वा। अमृतो
भूत्वा। स्वर्गं लोकमियाय। आदित्यस्य सायुज्यम्। अमृतो
हैव भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति। आदित्यस्य सायुज्यम्। य एवं
वेद। एषो एव त्रयीं विद्या॥४७॥

यावन्तः ह वै त्रय्या विद्यया लोकं जयति। तावन्तं लोकं
जयति। य एवं वेद। अग्नेर्वा एतानि नामधेयानि। अग्नेरेव
सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेद। वायोर्वा एतानि
नामधेयानि। वायोरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं

वेदं। इन्द्रस्य वा एतानि नामधेयानि॥४८॥

इन्द्रस्यैव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेदं। बृहस्पतेर्वा एतानि नामधेयानि। बृहस्पतेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेदं। प्रजापतेर्वा एतानि नामधेयानि। प्रजापतेरेव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेदं। ब्रह्मणो वा एतानि नामधेयानि। ब्रह्मण एव सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। य एवं वेदं। स वा एषोऽग्निरपक्षपुच्छो वायुरेव। तस्याग्निर्मुखम्। असावादित्यः शिरः। स यदेते देवते अन्तरेण। तत्सर्वं सीव्यति। तस्मात्सावित्रः॥४९॥

[११]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके प्रथमः प्रश्नः समाप्तः॥१॥

॥द्वितीयः प्रश्नः॥

लोकोऽसि स्वर्गोऽसि। अनुन्तोऽस्यपारोऽसि। अक्षितोऽस्यक्षय्योऽसि। तपसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुग्धमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१॥

तपोऽसि लोके श्रितम्। तेजसः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तृ विश्वस्य

जनयितु। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२॥

तेजोऽसि तपसि श्रितम्। समुद्रस्य प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्तु विश्वस्य
जनयितु। तत्त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥३॥

समुद्रोऽसि तेजसि श्रितः। अपां प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः।
विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य
जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥४॥

आपः स्थ समुद्रे श्रिताः। पृथिव्याः प्रतिष्ठा युष्मासु।
इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे
कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥५॥

पृथिव्यस्यप्सु श्रिता। अग्नेः प्रतिष्ठा। त्वयीदमन्तः। विश्वं
यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य
जनयित्री। तां त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा
सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥६॥

अ॒ग्नि॒र॒सि पृ॒थि॒व्याऽं श्रि॒तः। अ॒न्त॒रि॒क्ष॒स्य प्र॒ति॒ष्ठा।
 त्वयी॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑
 भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॒ता। तं त्वोप॑दधे का॒म॒दु॒घ॒मक्षि॑तम्।
 प्र॒जाप॑तिस्त्वा सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्व॒द्धु॒वा
 सी॑द॥७॥

अ॒न्त॒रि॒क्ष॒मस्य॑ग्नौ श्रि॒तम्। वा॒योः प्र॒ति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॒न्तः।
 वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तु वि॒श्वस्य॑
 ज॒नयि॒तु। तत्त्वोप॑दधे का॒म॒दु॒घ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
 सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्व॒द्धु॒वा सी॑द॥८॥

वा॒युर॑स्य॒न्त॒रि॒क्षे श्रि॒तः। दि॒वः प्र॒ति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॒न्तः। वि॒श्वं
 य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑
 ज॒नयि॒ता। तं त्वोप॑दधे का॒म॒दु॒घ॒मक्षि॑तम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
 सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्व॒द्धु॒वा सी॑द॥९॥

द्यौ॒र॒सि वा॒यौ श्रि॒ता। आ॒दि॒त्यस्य॑ प्र॒ति॒ष्ठा। त्वयी॒दम॒न्तः।
 वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री वि॒श्वस्य॑
 ज॒नयि॒त्री। तां त्वोप॑दधे का॒म॒दु॒घ॒मक्षि॑ताम्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा
 सा॒दय॑तु। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒र॒स्व॒द्धु॒वा सी॑द॥१०॥

आ॒दि॒त्यो॑ऽसि दि॒वि श्रि॒तः। च॒न्द्र॒म॒सः प्र॒ति॒ष्ठा।
 त्वयी॒दम॒न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॒तं वि॒श्वं सु॒भू॒तम्। वि॒श्वस्य॑
 भ॒र्ता वि॒श्वस्य॑ ज॒नयि॒ता। तं त्वोप॑दधे का॒म॒दु॒घ॒मक्षि॑तम्।

प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥११॥

चन्द्रमा अस्यादित्ये श्रितः। नक्षत्राणां प्रतिष्ठा।
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥१२॥

नक्षत्राणि स्थ चन्द्रमसि श्रितानि। संवत्सरस्य प्रतिष्ठा
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्।
विश्वस्य भर्तृणि विश्वस्य जनयितृणि। तानि व उपदधे
कामदुघान्यक्षितानि। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीद॥१३॥

संवत्सरोऽसि नक्षत्रेषु श्रितः। ऋतूनां प्रतिष्ठा।
त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य
भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्।
प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्ध्रुवा
सीद॥१४॥

ऋतवः स्थ संवत्सरे श्रिताः। मासानां प्रतिष्ठा
युष्मासु। इदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं विश्वं
सुभूतम्। विश्वस्य भर्तारो विश्वस्य जनयितारः। तान् व

उप॑दधे काम॒दुघा॒नक्षि॑तान्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
देव॑तयाऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सीद॥१५॥

मासाः॑ स्थ॒र्तषु॑ श्रि॒ताः। अ॒र्धमा॒सानां॑ प्रति॒ष्ठा युष्मा॑सु।
इ॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्।
वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तारो॑ वि॒श्वस्य॑ जनयि॒तारः॑। तान् व॒ उप॑दधे
काम॒दुघा॒नक्षि॑तान्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
देव॑तयाऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सीद॥१६॥

अ॒र्धमा॒साः स्थ॑ मा॒सु श्रि॒ताः। अ॒होरा॒त्रयोः॑ प्रति॒ष्ठा
युष्मा॑सु। इ॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं
सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्तारो॑ वि॒श्वस्य॑ जनयि॒तारः॑। तान् व॒
उप॑दधे काम॒दुघा॒नक्षि॑तान्। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
देव॑तयाऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सीद॥१७॥

अ॒होरा॒त्रे स्थो॑ऽर्धमा॒सेषु॑ श्रि॒ते। भू॑तस्य॑ प्रति॒ष्ठे भव्य॑स्य
प्रति॒ष्ठे। यु॒वयो॑रि॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं
सु॒भूत॑म्। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्र्यो॑ वि॒श्वस्य॑ जनयि॒त्र्यो॑। ते
वा॒मुप॑दधे काम॒दुघे॒ अक्षि॑ते। प्र॒जाप॑तिस्त्वा सादयतु। तया॑
देव॑तयाऽङ्गि॒रस्व॑द्धुवा सीद॥१८॥

पौ॒र्णमा॒स्यष्ट॑काऽमा॒वास्या॑। अ॒न्ना॒दाः स्थो॑ऽन्न॒दुघो॑ युष्मा॑सु।
इ॒दम॑न्तः। वि॒श्वं य॒क्षं वि॒श्वं भू॑तं वि॒श्वं सु॒भूत॑म्।

विश्वस्य भर्त्र्यो विश्वस्य जनयित्र्यः। ता व उपदधे
कामदुघा अक्षिताः। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥१९॥

राडसि बृहती श्रीरसीन्द्रपत्नी धर्मपत्नी। विश्वं
भूतमनुप्रभूता। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं भूतं
विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्त्री विश्वस्य जनयित्री। तां
त्वोपदधे कामदुघामक्षिताम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२०॥

ओजोऽसि सहोऽसि। बलमसि भ्राजोऽसि। देवानां
धामामृतम्। अमर्त्यस्तपोजाः। त्वयीदमन्तः। विश्वं यक्षं विश्वं
भूतं विश्वं सुभूतम्। विश्वस्य भर्ता विश्वस्य जनयिता। तं
त्वोपदधे कामदुघमक्षितम्। प्रजापतिस्त्वा सादयतु। तया
देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥२१॥

[१]

त्वमग्ने रुद्रो असुरो महो दिवः। त्वं शर्धो मारुतं पृक्ष
ईशिषे। त्वं वातैररुणैर्यासि शङ्गयः। त्वं पूषा विधृतः पांसि
नु त्मना। देवां देवेषु श्रयध्वम्। प्रथमा द्वितीयेषु श्रयध्वम्।
द्वितीयास्तृतीयेषु श्रयध्वम्। तृतीयाश्चतुर्थेषु श्रयध्वम्। चतुर्थाः
पञ्चमेषु श्रयध्वम्। पञ्चमाः षष्ठेषु श्रयध्वम्॥२२॥

षष्ठाः सप्तमेषु श्रयध्वम्। सप्तमा अष्टमेषु श्रयध्वम्। अष्टमा

न॒व॒मे॒षु श्रय॑ध्वम्। न॒व॒मा द॑श॒मे॒षु श्रय॑ध्वम्। द॒श॒मा ए॑काद॒शे॒षु
श्रय॑ध्वम्। ए॒का॒द॒शा द्वा॑द॒शे॒षु श्रय॑ध्वम्। द्वा॒द॒शास्त्र॑योद॒शे॒षु
श्रय॑ध्वम्। त्र॒यो॒द॒शाश्च॑तुर्द॒शे॒षु श्रय॑ध्वम्। च॒तु॒र्द॒शाः प॑ञ्चद॒शे॒षु
श्रय॑ध्वम्। प॒ञ्च॒द॒शाः षो॑ड॒शे॒षु श्रय॑ध्वम्॥ २३ ॥

षो॒ड॒शाः स॑प्तद॒शे॒षु श्रय॑ध्वम्। स॒प्त॒द॒शा अ॑ष्टाद॒शे॒षु
श्रय॑ध्वम्। अ॒ष्टा॒द॒शा ए॑कान्नवि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। ए॒का॒न्नवि॒ंश
वि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। वि॒ंश ए॑कवि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्।
ए॒कवि॒ंश द्वा॑वि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। द्वा॒वि॒ंशास्त्र॑योवि॒ंशे॒षु
श्रय॑ध्वम्। त्र॒यो॒वि॒ंशाश्च॑तुर्वि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। च॒तु॒र्वि॒ंशः
प॑ञ्चवि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। प॒ञ्चवि॒ंशः षड्वि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्॥ २४ ॥

षड्वि॒ंशः स॑प्तवि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। स॒प्तवि॒ंश
अ॑ष्टावि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। अ॒ष्टावि॒ंश ए॑कान्नत्रि॒ंशे॒षु
श्रय॑ध्वम्। ए॒का॒न्नत्रि॒ंशास्त्रि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। त्रि॒ंश
ए॑कत्रि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। ए॒कत्रि॒ंश द्वा॑त्रि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्।
द्वा॒त्रि॒ंशास्त्र॑यस्त्रि॒ंशे॒षु श्रय॑ध्वम्। दे॒वास्त्रि॑रेकाद॒शास्त्रि॑य-
स्त्रि॒ंशः। उत्त॑रे भवत। उत्त॑रव॒र्त्मान् उत्त॑रसत्त्वानः। यत्का॑म
इ॒दं जु॒होमि॑। तन्मे॒ समृ॑ध्यताम्। व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो
र॒यी॒णाम्। भूर्भु॒वः स्वः॑ स्वाहा॥ २५ ॥

[२]

अ॒ग्ना॒विष्णू॑ स॒जोष॑सा। इ॒मा वर्ध॑न्तु वां गि॒रः।
द्यु॒मैर्वा॑जेभिरा॒गत॑म्। रा॒ज्ञी वि॒रा॒ज्ञी। स॒म्रा॒ज्ञी स्व॒रा॒ज्ञी।

अ॒र्चिः शो॒चिः। तपो॒ हरो॒ भाः। अ॒ग्निः सोमो॒ बृह॒स्पतिः। वि॒श्वे
दे॒वा भुव॑नस्य गो॒पाः। ते सर्वे॑ सु॒ङ्गत्य॑। इ॒दं मे प्राव॑ता वचः।
व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑ स्वः स्वाहा॑॥२६॥

[३]

अन्न॑प॒तेऽन्न॑स्य नो देहि। अ॒न॒मी॒वस्य॑ शु॒ष्मिणः॑। प्र प्र॑दा॒तारं
तारि॑षः। ऊ॒र्जं नो धे॑हि द्वि॒पदे॒ चतु॑ष्पदे। अ॒ग्ने पृ॑थि॒वीप॑ते।
सोमं॑ वी॒रुधां॑ पते। त्वष्टः॑ स॒मिधां॑ पते। वि॒ष्णावा॑शानां पते।
मि॒त्रं स॒त्यानां॑ पते। वरु॑ण ध॒र्मणां॑ पते॥२७॥

म॒रुतो॑ ग॒णानां॑ पतयः। रु॒द्रं प॑शूनां पते। इन्द्रो॑जसां पते।
बृह॑स्पते ब्र॒ह्मण॑स्पते। आ रु॒चा रो॑चेऽहं स्व॒यम्। रु॒चा
रु॒रुचे॑ रोच॑मानः। अ॒तीत्या॑दः स्व॒राभ॑रेह। तस्मिन् यो॒नौ
प्रज॑नौ प्रजा॒येय। व॒यं स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॑
स्वः स्वाहा॑॥२८॥

[४]

स॒प्त ते॑ अ॒ग्ने स॒मिधः॑ स॒प्त जि॒ह्वाः। स॒प्त र्ष॑यः स॒प्त
धा॒मं प्रि॒याणि॑। स॒प्त हो॒त्रा अनु॑वि॒द्वान्। स॒प्त यो॒नीरा॑पृण॒स्वा
घृ॒तेन॑। प्राची॒ दिक्। अ॒ग्निर्दे॒वता॑। अ॒ग्निं स॑ दि॒शां दे॒वं
दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॑दास॒ति। द॒क्षि॒णा
दिक्। इन्द्रो॑ दे॒वता॑॥२९॥

इन्द्रं॑ स दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑

दि॒शोऽभि॒दास॑ति। प्र॒तीची॒ दिक्। सोमो॑ दे॒वता॑। सोम॒ः स
दि॒शां दे॒वं दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति।
उदी॑ची॒ दिक्। मि॒त्रावरु॑णौ दे॒वता॑। मि॒त्रावरु॑णौ स दि॒शां
दे॒वो दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति॥३०॥

ऊ॒र्ध्वा दिक्। बृ॒हस्प॑तिर्दे॒वता॑। बृ॒हस्प॑ति॒ः स दि॒शां दे॒वं
दे॒वता॑नामृच्छतु। यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। इ॒यं दिक्।
अदि॑तिर्दे॒वता॑। अदि॑ति॒ः स दि॒शां दे॒वीं दे॒वता॑नामृच्छतु।
यो मै॒तस्यै॑ दि॒शोऽभि॒दास॑ति। पु॒रुषो॑ दिक्। पु॒रुषो॑ मे
का॒मा॒न्त्सम॑र्धयतु॥३१॥

अ॒न्धो जा॑गृ॒विः प्रा॑ण। असा॒वेहि॑। ब॒धि॒र आ॑क्रन्दयितरपान।
असा॒वेहि॑। उ॒षस॑मुषसमशीय। अ॒हम॑सो॒ ज्योति॑रशीय।
अ॒हम॑सोऽपोऽशीय। व॒यः॒ स्या॑म॒ पत॑यो रयी॒णाम्। भूर्भुवः॒
स्वः स्वाहा॑॥३२॥

[५]

यत्तेऽचि॑तं॒ यदु॑ चि॒तं ते॑ अ॒ग्ने। यत्त॑ ऊ॒नं यदु॑ तेऽति॑रिक्तम्।
आ॒दि॒त्यास्त॒दङ्गि॑रसश्चिन्वन्तु। वि॒श्वे ते॑ दे॒वाश्चि॑तिमापूरयन्तु।
चि॒तश्चा॑सि॒ सश्चि॑तश्चास्यग्ने। ए॒तावा॒ऽश्चा॑सि॒ भूया॑ऽश्चास्यग्ने।
लो॒कं पृ॑ण च्छि॒द्रं पृ॑ण। अथो॑ सीद शि॒वा त्वम्। इन्द्रा॒ग्नी त्वा॒
बृ॒हस्प॑तिः। अ॒स्मिन् योना॑वसीषदन्॥३३॥

तया॑ दे॒वता॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्भुवा सीद। ता अ॑स्य॒ सूद॑दोहसः।
सोम॑ः॒ श्री॑णन्ति॒ पृश्न॑यः। जन्म॑ दे॒वानां॒ विशः॑। त्रि॒ष्वा

रोच॑ने दि॒वः। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द। अ॒ग्ने दे॒वाः
इ॒हाऽऽव॑ह। ज॒ज्ञानो॑ वृ॒क्तब॑र्हिषे। अ॒सि॒ होता॑ न॒ ईड्यः॑।
अ॒गन्म॑ म॒हा मन॑सा॒ यवि॑ष्ठम्॥३४॥

यो दी॒दाय॑ समि॒द्ध स्वे दुरो॑णे। चि॒त्रभा॑नू रोद॑सी अ॒न्तरु॑र्वी।
स्वा॑हुतं वि॒श्वतः॑ प्र॒त्यश्च॑म्। मे॒धाका॑रं वि॒दथ॑स्य प्र॒साध॑नम्।
अ॒ग्निः होता॑रं परि॒भूत॑मं म॒तिम्। त्वाम॑र्भस्य ह॒विषः॑
समा॑नमि॒त्। त्वां म॒हो वृ॑णते नरो॒ नान्यं॑ त्वत्। म॒नुष्व॑त्त्वा
नि॒धीम॑हि। म॒नुष्व॑त्समि॒धीम॑हि। अ॒ग्ने म॒नुष्व॑दङ्गि॒रः॥३५॥

दे॒वान्दे॑वाय॒ते य॑ज। अ॒ग्निर्हि वा॒जिनं॑ वि॒शे। ददा॑ति
वि॒श्वच॑र्षणिः। अ॒ग्नी रा॒ये स्वा॑भुवम्। स प्री॒तो या॑ति वा॒र्यम्।
इष॑ः स्तो॒तृभ्य॑ आ॒भर॑। पृ॒ष्ठो दि॒वि पृ॒ष्ठो अ॒ग्निः पृ॑थि॒व्याम्।
पृ॒ष्ठो वि॒श्वा ओष॑धी॒रावि॑वेश। वै॒श्वान॑रः स॒हसा॑ पृ॒ष्ठो अ॒ग्निः।
स नो॑ दि॒वा स रि॒षः पा॑तु न॒क्तम्॥३६॥

[६]

अ॒यं वाव॑ यः पव॑ते। सौ॑ऽग्निर्ना॒चिके॑तः। स य॒त्प्राङ् प॑वते।
तद॑स्य॒ शिरः॑। अथ॒ यदक्षि॑णा। स दक्षि॑णः प॒क्षः। अथ॒
यत्प्र॑त्यक्। तत्पु॒च्छम्। यदु॑दङ्ङि॒ः। स उत्त॑रः प॒क्षः॥३७॥

अथ॒ यत्सं॑वाति। तद॑स्य स॒मश्च॑नं च प्र॒सार॑णं च। अथो॑
स॒म्पदे॑वास्य॒ सा। स॒ ह वा अ॑स्मै स का॒र्मः प॑द्यते। यत्का॑मो
यज॑ते। यो॑ऽग्निं ना॒चिके॑तं चि॒नुते॑। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। यो ह॒ वा

अ॒ग्नेर्ना॑चिके॒तस्याऽऽय॑तनं प्रति॒ष्ठां वेद॑। आ॒यत॑नवान्भवति।
गच्छ॑ति प्रति॒ष्ठाम्॥३८॥

हिर॑ण्यं वा अ॒ग्नेर्ना॑चिके॒तस्याऽऽय॑तनं प्रति॒ष्ठा। य ए॒वं वेद॑। आ॒यत॑नवान्भवति। गच्छ॑ति प्रति॒ष्ठाम्। यो ह॒ वा अ॒ग्नेर्ना॑चिके॒तस्य॒ शरी॑रं वेद॑। सश॑रीर ए॒व स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति।
हिर॑ण्यं वा अ॒ग्नेर्ना॑चिके॒तस्य॒ शरी॑रम्। य ए॒वं वेद॑। सश॑रीर ए॒व स्व॒र्गं लो॒कमे॑ति। अथो॒ यथा॑ रु॒क्म उत्त॑प्तो भा॒य्यात्॥३९॥

ए॒वमे॒व स तेज॑सा॒ यश॑सा। अ॒स्मि॒श्च लो॒केऽमु॑ष्मि॒श्च भा॑ति। उ॒रवो॑ ह॒ वै ना॑मै॒ते लो॒काः। येऽव॑रेणाऽऽदि॒त्यम्। अथ॑ है॒ते वरी॑या॒सो लो॒काः। ये प॑रेणाऽऽदि॒त्यम्। अन्त॑वन्त॒ ह॒ वा ए॒ष क्ष॒य्यं लो॒कं ज॑यति। योऽव॑रेणाऽऽदि॒त्यम्। अथ॑ है॒षोऽन॒न्तम॑पा॒रम॑क्ष॒य्यं लो॒कं ज॑यति। यः प॑रेणाऽऽदि॒त्यम्॥४०॥

अ॒न॒न्त॒ ह॒ वा अ॑पा॒रम॑क्ष॒य्यं लो॒कं ज॑यति। योऽग्निं॑ ना॑चिके॒तं चि॑नुते। य उ॒ चैन॑मे॒वं वेद॑। अथो॒ यथा॒ रथे॒ तिष्ठ॑न्पक्ष॑सी पर्या॒वर्त॑माने प्र॒त्यपै॑क्षते। ए॒वम॑हो॒रात्रे॑ प्र॒त्यपै॑क्षते। नास्या॑हो॒रात्रे॑ लो॒कमा॑प्नुतः। योऽग्निं॑ ना॑चिके॒तं चि॑नुते। य उ॒ चैन॑मे॒वं वेद॑॥४१॥

उ॒शन् ह॒ वै वा॑ज॒श्रव॒सः स॑र्ववे॒द॒सं द॑दौ। तस्य॑ ह॒ नचि॑केता॒
नाम॑ पु॒त्र आ॑स। त॒ हं कु॑मा॒र॒ सन्त॑म्। दक्षि॑णासु
नी॒यमा॑नासु श्रद्धाऽऽवि॑वेश। स हो॑वाच। तत् कस्मै॒ मां
दा॑स्य॒सीति॑। द्वितीयं॑ तृतीयम्। त॒ हं परी॑त उवाच। मृ॒त्यवे॑
त्वा ददा॒मीति॑। त॒ हं स्मोत्थि॑तं वा॒ग॒भि॒व॑दति॥४२॥

गौत॑म कु॒मा॒रमि॑ति। स हो॑वाच। परे॑हि मृ॒त्योर्गृ॑हान्।
मृ॒त्यवे॒ वै त्वा॑ऽदा॒मिति॑। तं वै प्र॒वस॑न्तं ग॒न्तासी॑ति होवाच।
तस्य॑ स्म ति॒स्रो रा॒त्रीरना॑श्वान्गृ॒हे व॑सतात्। स यदि
त्वा पृ॒च्छेत्। कु॑मा॒र कति॑ रा॒त्रीरवा॑त्सीरि॒ति। ति॒स्र इति॑
प्रति॑ब्रूतात्। किं प्र॑थ॒मा॒ रा॒त्रि॒मा॒श्रा इति॑॥४३॥

प्र॒जां त॒ इति॑। किं द्वि॒तीया॑मि॒ति। प॒शू॒स्त॒ इति॑। किं
तृतीया॑मि॒ति। सा॒धुकृ॑त्यां त॒ इति॑। तं वै प्र॒वस॑न्तं जगाम।
तस्य॑ ह ति॒स्रो रा॒त्रीरना॑श्वान्गृ॒ह उ॑वास। तमा॒गत्य॑ पप्रच्छ।
कु॑मा॒र कति॑ रा॒त्रीरवा॑त्सीरि॒ति। ति॒स्र इति॑ प्रत्यु॑वाच॥४४॥

किं प्र॑थ॒मा॒ रा॒त्रि॒मा॒श्रा इति॑। प्र॒जां त॒ इति॑। किं
द्वि॒तीया॑मि॒ति। प॒शू॒स्त॒ इति॑। किं तृतीया॑मि॒ति। सा॒धुकृ॑त्यां
त॒ इति॑। नम॑स्ते अस्तु भगव॒ इति॑ होवाच। वरं॑ वृणी॒ष्वेति॑।
पि॒तर॑मे॒व जी॒वन्न॑या॒नीति॑। द्वितीयं॑ वृणी॒ष्वेति॑॥४५॥

इ॒ष्टा॒पूर्तयो॑र्मेऽक्षि॑तिं ब्रूही॑ति होवाच। तस्मै॑ हैत॒मग्निं॑
नाचि॑के॒तमु॑वाच। ततो॒ वै तस्ये॑ष्टापूर्ते॒ ना क्षी॑येते।

नास्येष्टापूरुते क्षीयेते। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ
चैनमेवं वेद। तृतीयं वृणीष्वेति। पुनर्मृत्योर्मेऽपचितिं ब्रूहीति
होवाच। तस्मै हैतमग्निं नाचिकेतमुवाच। ततो वै सोऽप
पुनर्मृत्युमजयत्॥४६॥

अप पुनर्मृत्युं जयति। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य
उ चैनमेवं वेद। प्रजापतिर्वै प्रजाकामस्तपोऽतप्यत। स
हिरण्यमुदास्यत्। तदग्नौ प्रास्यत्। तदस्मै नाच्छदयत्।
तद्वितीयं प्रास्यत्। तदस्मै नैवाच्छदयत्। तत्तृतीयं
प्रास्यत्॥४७॥

तदस्मै नैवाच्छदयत्। तदात्मन्नेव हृदय्येऽग्नौ वैश्वानरे
प्रास्यत्। तदस्मा अच्छदयत्। तस्माद्विरण्यं कनिष्ठं
धनानाम्। भुञ्जत्प्रियतमम्। हृदयजं हि। स वै तमेव
नाविन्दत्। यस्मै तां दक्षिणामनैष्यत्। तां स्वायैव हस्ताय
दक्षिणायानयत्। तां प्रत्यगृह्णात्॥४८॥

दक्षाय त्वा दक्षिणां प्रतिगृह्णामीति। सोऽदक्षत् दक्षिणां
प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां प्रतिगृह्य। य एवं वेद।
एतद्ध स्म वै तद्विद्वांसो वाजश्रवसा गोतमाः। अप्यनूदेश्यां
दक्षिणां प्रतिगृह्णन्ति। उभयेन वयं दक्षिष्यामह एव दक्षिणां
प्रतिगृह्येति। तेऽदक्षन्त दक्षिणां प्रतिगृह्य। दक्षते ह वै दक्षिणां
प्रतिगृह्य। य एवं वेद। प्र हान्यं व्रीणाति॥४९॥

त९ हैतमेकै पशुबन्ध एवोत्तरवेद्यां चिन्वते।
 उत्तरवेदिसंमित एषोऽग्निरिति वदन्तः। तन्न तथा
 कुर्यात्। एतमग्निं कामेन व्यर्धयेत्। स एनं कामेन व्यृद्धः।
 कामेन व्यर्धयेत्। सौम्ये वावैनमध्वरे चिन्वीत। यत्र वा
 भूर्येष्टा आहुतयो हूयेरन्। एतमग्निं कामेन समर्धयति। स
 एनं कामेन समृद्धः॥५०॥

कामेन समर्धयति। अथ हैनं पुरर्षयः। उत्तरवेद्यामेव
 सत्रियमचिन्वत। ततो वै तेऽविन्दन्त प्रजाम्। अग्निं स्वर्गं
 लोकमजयन्। विन्दत एव प्रजाम्। अग्निं स्वर्गं लोकं जयति।
 योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं
 वायुर्ऋद्धिकामः॥५१॥

यथान्युप्तमेवोपदधे। ततो वै स एतामृद्धिमार्धोत्। यामिदं
 वायुर्ऋद्धः। एतामृद्धिमृधोति। यामिदं वायुर्ऋद्धः। योऽग्निं
 नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं गोबलो
 वार्ष्णाः पशुकामः। पाङ्गमेव चिक्ये। पञ्च पुरस्तात्॥५२॥

पञ्च दक्षिणतः। पञ्च पश्चात्। पञ्चोत्तरतः। एकां मध्यै।
 ततो वै स सहस्रं पशून्प्राप्नोत्। प्र सहस्रं पशून्प्राप्नोति।
 योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। अथ हैनं
 प्रजापतिर्ज्यैष्ठ्यकामो यशस्कामः प्रजननकामः। त्रिवृतमेव
 चिक्ये॥५३॥

स॒प्त पु॒रस्ता॑त्। ति॒स्रो दक्षि॑णतः। स॒प्त प॒श्चात्। ति॒स्र
उत्तर॑तः। एकां॒ मध्ये॑। ततो॒ वै स प्र यशो॑ ज्यैष्ठ्यमाप्नोत्।
ए॒तां प्रजा॑तिं प्राजायत। यामि॒दं प्र॒जाः प्र॒जाय॑न्ते। त्रि॒वृद्धे
ज्यैष्ठ्य॑म्। मा॒ता पि॒ता पु॒त्रः॥५४॥

त्रि॒वृत्प्र॒जन॑नम्। उ॒पस्थो॑ योनि॒र्मध्य॑मा। प्र यशो॑
ज्यैष्ठ्य॑माप्नोति। ए॒तां प्रजा॑तिं प्रजायते। यामि॒दं प्र॒जाः
प्र॒जाय॑न्ते। योऽग्निं॑ नाचिके॒तं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑।
अथ॑ है॒नमिन्द्रो॑ ज्यैष्ठ्य॑कामः। ऊ॒र्ध्वा ए॒वोप॑दधे। ततो॒ वै स
ज्यैष्ठ्य॑मगच्छत्॥५५॥

ज्यैष्ठ्यं॑ गच्छति। योऽग्निं॑ नाचिके॒तं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं
वेद॑। अथ॑ है॒नमसा॒वादि॒त्यः स्व॒र्गका॑मः। प्राची॑रे॒वोप॑दधे।
ततो॒ वै सोऽभि॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑जयत्। अ॒भि स्व॒र्गं लो॒कं
ज॑यति। योऽग्निं॑ नाचिके॒तं चि॑नुते। य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। स
यदी॒च्छेत्॥५६॥

ते॒ज॒स्वी य॑श॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी स्या॑मिति। प्रा॒डाहो॑तुर्धि॒ष्ण्या-
दु॒त्स॑र्पेत्। येयं प्रा॒गाद्य॑श॒स्वती॑। सा मा॒ प्रोर्णो॑तु। तेज॑सा
यश॑सा ब्रह्मवर्च॒सेने॑ति। ते॒ज॒स्व्ये॒व य॑श॒स्वी ब्र॑ह्मवर्च॒सी
भ॑वति। अथ॑ यदी॒च्छेत्। भूयि॑ष्ठं मे॒ श्रद्ध॑धीरन्। भूयि॑ष्ठा
दक्षि॑णा नयेयुरिति। दक्षि॑णासु नी॒यमा॑नासु प्रा॒च्येहि॑
प्रा॒च्येही॑ति प्राचीं जुषा॒णा वे॒त्वाऽऽज्य॑स्य॒ स्वाहे॑ति
सु॒वे॒णोप॑हत्याऽऽहव॒नीये॑ जुहुयात्॥५७॥

भूयिष्ठमेवास्मै श्रद्धधते। भूयिष्ठा दक्षिणा नयन्ति।
 पुरीषमुपधाय। चितिकृतिभिरभिमृश्य। अग्निं प्रणीयोप-
 समाधाय। चतस्र एता आहुतीर्जुहोति। त्वमग्ने रुद्र इति
 शतरुद्रीयस्य रूपम्। अग्नाविष्णु इति वसोर्धारायाः।
 अन्नपत इत्यन्नहोमः। सप्त ते अग्ने समिधः सप्त जिह्वा इति
 विश्वप्रीः॥५८॥

[९]

यां प्रथमामिष्टकामुपदधाति। इमं तया लोकमभिजयति।
 अथो या अस्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोति। यां द्वितीयामुपदधाति। अन्तरिक्षलो-
 कं तयाऽभिजयति। अथो या अन्तरिक्षलोके देवताः। तासां
 सायुज्यं सलोकतामाप्नोति। यां तृतीयामुपदधाति। अमुं
 तया लोकमभिजयति॥५९॥

अथो या अमुष्मिँल्लोके देवताः। तासां सायुज्यं
 सलोकतामाप्नोति। अथो या अमूरितरा अष्टादश। य एवामी
 उरवश्च वरीयांसश्च लोकाः। तानेव ताभिरभिजयति॥
 कामचारो ह वा अस्योरुषु च वरीयःसु च लोकेषु भवति।
 योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा
 अग्निर्नाचिकेतः। तस्य वसन्तः शिरः॥६०॥

ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षा उत्तरः। शरत्पुच्छम्। मासाः
 कर्मकाराः। अहोरात्रे शतरुद्रीयम्। पर्जन्यो वसोर्धारा। यथा

वै पर्जन्यः सुवृष्टं वृष्ट्वा। प्रजाभ्यः सर्वान्कामान्त्सम्पूरयति।
एवमेव स तस्य सर्वान्कामान्त्सम्पूरयति। योऽग्निं नाचिकेतं
चिनुते॥६१॥

य उ चैनमेवं वेद। संवत्सरो वा अग्निर्नाचिकेतः। तस्य
वसन्तः शिरः। ग्रीष्मो दक्षिणः पक्षः। वर्षाः पुच्छम्।
शरदुत्तरः पक्षः। हेमन्तो मध्यम्। पूर्वपक्षाश्चितयः। अपरपक्षाः
पुरीषम्। अहोरात्राणीष्टकाः। एष वाव सोऽग्निरग्निमयः
पुनर्णवः। अग्निमयो ह वै पुनर्णवो भूत्वा। स्वर्गं लोकमेति।
आदित्यस्य सायुज्यम्। योऽग्निं नाचिकेतं चिनुते। य उ
चैनमेवं वेद॥६२॥

[१०]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीय काठके द्वितीयः प्रश्नः
समाप्तः॥२॥

॥तृतीयः प्रश्नः॥

तुभ्यं ता अङ्गिरस्तमाऽश्याम तं काममग्रे। आशानां त्वा
विश्वा आशाः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। कामो
भूतस्य कामस्तदग्रे। ब्रह्म जज्ञानं पिता विराजाम्। यज्ञो
रायोऽयं यज्ञः। आपो भद्रा आदित्पश्यामि। तुभ्यं भरन्ति यो
देह्यः। पूर्वं देवा अपरेण प्राणापानौ। हव्यवाहुः स्विष्टम्॥१॥

[१]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्।
 प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति।
 तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्।
 तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टि-
 त्वम्। एष्ट्यो ह वै नाम। ता इष्ट्य इत्याचक्षते परोक्षेण।
 परोक्षप्रिया इव हि देवाः॥२॥

तमाशाऽब्रवीत्। प्रजापत आशया वै श्राम्यसि। अहम्
 वा आशाऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्याऽऽशा
 भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
 कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। आशायै चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽऽशाऽभवत्। अनु
 स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्याऽऽशा भवति।
 अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ
 चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽऽशायै
 स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
 लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥३॥

तं कामोऽब्रवीत्। प्रजापते कामेन वै श्राम्यसि। अहम्
 वै कामोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यः कामो
 भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
 कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। कामाय चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यः कामोऽभवत्। अनु

स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य कामो भवति।
 अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य
 उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा
 कामाय स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
 लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥४॥

तं ब्रह्माऽब्रवीत्। प्रजापते ब्रह्मणा वै श्राम्यसि। अहमु
 वै ब्रह्माऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते ब्रह्मण्वान् यज्ञो
 भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
 कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। ब्रह्मणे चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य ब्रह्मण्वान् यज्ञोऽभवत्। अनु
 स्वर्गं लोकमविन्दत्। ब्रह्मण्वान् ह वा अस्य यज्ञो भवति।
 अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य
 उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहा
 ब्रह्मणे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
 लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥५॥

तं यज्ञोऽब्रवीत्। प्रजापते यज्ञेन वै श्राम्यसि। अहमु
 वै यज्ञोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यो यज्ञो
 भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमग्नये
 कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। यज्ञाय चरुम्।
 अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यो यज्ञोऽभवत्। अनु
 स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यो ह वा अस्य यज्ञो भवति।

अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति॑। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य
उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति। अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑
य॒ज्ञाय॒ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑
लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒ स्वाहेति॑॥६॥

तमापो॑ऽब्रुवन्। प्रजा॑पते॒ऽप्सु वै सर्वे॑ कामाः॑ श्रि॒ताः।
व॒यमु॒ वा आपः॑ स्मः। अ॒स्मान्नु य॑जस्व। अथ॒ त्वयि॑
सर्वे॑ कामाः॑ श्रयिष्यन्ते। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसीति॑।
स ए॒तम॒ग्नये॒ कामा॑य॒ पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्।
अ॒द्ध्यश्च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॒ वै तस्मि॑न्सर्वे॑
कामा॑ अश्रयन्त। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। सर्वे॑ ह॒ वा
अ॑स्मिन्कामाः॑ श्रयन्ते। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति॑। य
ए॒तेन॑ ह॒विषा॒ यज॑ते। य उ॑ चैनदे॒वं वेद॑। सोऽत्र॑ जुहोति।
अ॒ग्नये॒ कामा॑य॒ स्वाहा॑ऽद्ध्यः स्वाहा॑। अनु॑मत्यै॒ स्वाहा॑
प्र॒जाप॑तये॒ स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॒ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॒
स्वाहेति॑॥७॥

तम॑ग्निर्बलि॒मान॑ब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ऽग्नये॒ वै ब॑लि॒मते॒ सर्वा॑णि
भू॒तानि॑ ब॒लिः५ ह॑रन्ति। अ॒हमु॒ वा अ॒ग्निर्ब॑लि॒मान॑स्मि। मां
नु य॑जस्व। अथ॒ ते सर्वा॑णि भू॒तानि॑ ब॒लिः५ ह॑रिष्यन्ति।
अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसीति॑। स ए॒तम॒ग्नये॒ कामा॑य॒ पुरो॒डाश॑म॒ष्टाक॑पालं॒ निर॑वपत्। अ॒ग्नये॑ बलि॒मते॒ च॒रुम्।

अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्मै सर्वाणि भूतानि बलिमहरन्।
 अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सर्वाणि ह वा अस्मै भूतानि
 बलिं हरन्ति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन
 हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये
 कामाय स्वाहाऽग्नये बलिमते स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा
 प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते
 स्वाहेति॥८॥

तमनुवित्तिरब्रवीत्। प्रजापते स्वर्गं वै लोकमनुविविधसि।
 अहम् वा अनुवित्तिरस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते
 सत्याऽनुवित्तिर्भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स
 एतमग्नये कामाय पुरोडाशमष्टाकपालं निरवपत्। अनुवित्त्यै
 चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्याऽनुवित्तिरभवत्।
 अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्यानुवित्तिर्भवति।
 अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ
 चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये कामाय स्वाहाऽनुवित्त्यै
 स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय
 लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥९॥

ता वा एताः सप्त स्वर्गस्य लोकस्य द्वारः।
 दिवःश्येनयोऽनुवित्तयो नाम। आशा प्रथमा रक्षति।
 कामो द्वितीया। ब्रह्म तृतीया। यज्ञश्चतुर्थी। आपः
 पञ्चमी। अग्निर्बलिमान्ष्ठी। अनुवित्तिः सप्तमी। अनु

ह॒ वै स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति। का॒म॒चारो॑ऽस्य स्व॒र्गे लो॒के
भ॑वति। य ए॒ताभि॑रिष्टि॒भिर्य॑जते। य उ॑ चै॒ना ए॒वं वेद॑।
तास्व॑न्विष्टि। प॒ष्ठौही॒वरां द॑द्यात्क॒९सं च॑। स्त्रियै॑ चाऽऽभा॒र९
समृ॑द्ध्यै॥१०॥

[२]

तप॑सा दे॒वा दे॒वता॒मग्र॑ आयन्। तप॑स॒र्षयः॑ स्व॒रन्वि॑न्दन्।
तप॑सा स॒पत्न्या॒न्पु॒ण्डा॒मारा॑तीः। येने॒दं वि॒श्वं परि॑भूतं यदस्ति।
प्र॒थ॒म॒जं दे॒व९ ह॒विषा॑ विधेम। स्व॒य॒म्भु ब्र॒ह्म पर॒मं तपो॑
यत्। स ए॒व पु॒त्रः स पि॒ता स मा॒ता। तपो॑ ह॒ यक्षं॑ प्र॒थ॒म९
सम्ब॑भूव। श्र॒द्धया दे॒वो दे॒वत्व॑मंश्रुते। श्र॒द्धा प्र॑ति॒ष्ठा लो॒कस्य॑
दे॒वी॥११॥

सा नो॑ जुषा॒णोप॑ य॒ज्ञमागा॑त्। का॒मव॑त्साऽमृतं दु॒हाना॑।
श्र॒द्धा दे॒वी प्र॑थ॒म॒जा ऋ॒तस्य॑। वि॒श्वस्य॑ भ॒र्त्री जग॑तः प्र॒तिष्ठा॑।
ता९ श्र॒द्धा९ ह॒विषा॑ यजामहे। सा नो॑ लो॒कम॒मृतं॑ दधातु।
ईशा॑ना दे॒वी भुव॑न॒स्याधि॑पत्नी। आगा॑त्सत्य९ ह॒विरि॒दं
जुषा॑णम्। यस्मा॑द्दे॒वा ज॑ज्ञिरे॒ भुव॑नं च॒ विश्वे॑। तस्मै॑ विधेम
ह॒विषा॑ घृ॒तेन॑॥१२॥

यथा॑ दे॒वैः स॑ध॒मादं॑ मदेम। यस्य॑ प्र॒तिष्ठो॑र्वन्तरि॒क्षम्।
यस्मा॑द्दे॒वा ज॑ज्ञिरे॒ भुव॑नं च॒ सर्वे॑। तथ॑स॒त्यम॑र्चदुप॑ य॒ज्ञं
न॒ आगा॑त्। ब्र॒ह्माऽऽहु॑तीरु॒पमो॑द॒मानम्। मन॑सो॒ वशे॑

सर्वमिदं बभूव। नान्यस्य मनो वशमन्वियाय। भीष्मो हि देवः सहस्रः सहीयान्। स नो जुषाण उप यज्ञमागात्। आकूतीनामधिपतिं चेतसां च॥१३॥

सङ्कल्पजूतिं देवं विपश्चिम्। मनो राजानमिह वर्धयन्तः। उपहवेऽस्य सुमतौ स्याम। चरणं पवित्रं विततं पुराणम्। येन पूतस्तरति दुष्कृतानि। तेन पवित्रेण शुद्धेन पूताः। अतिं पाप्मानमरातिं तरेम। लोकस्य द्वारमर्चिमत्पवित्रम्। ज्योतिष्मद्भाजमानं महस्वत्। अमृतस्य धारा बहुधा दोहमानम्। चरणं नो लोके सुधितां दधातु। अग्निर्मूर्धा भुवः। अनु नोऽद्यानुमतिरन्विदनुमते त्वम्। हव्यवाहः स्विष्टम्॥१४॥

[३]

देवेभ्यो वै स्वर्गो लोकस्तिरोऽभवत्। ते प्रजापतिमब्रुवन्। प्रजापते स्वर्गो वै नो लोकस्तिरोऽभूत्। तमन्विच्छेति। तं यज्ञक्रतुभिरन्वैच्छत्। तं यज्ञक्रतुभिर्नान्वविन्दत्। तमिष्टिभिरन्वैच्छत्। तमिष्टिभिरन्वविन्दत्। तदिष्टीनामिष्टित्वम्। एष्ट्यो ह वै नाम। ता इष्ट्य इत्याचक्षते परोक्षेण। परोक्षप्रिया इव हि देवाः॥१५॥

तं तपोऽब्रवीत्। प्रजापते तपसा वै श्राम्यसि। अहमु वै तपोऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं तपो भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं

निरवपत्। तपसे चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं तपोऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा अस्य तपो भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा तपसे स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१६॥

तः श्रद्धाऽब्रवीत्। प्रजापते श्रद्धया वै श्राम्यसि। अहमु वै श्रद्धाऽस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्या श्रद्धा भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। श्रद्धायै चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्या श्रद्धाऽभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्या ह वा अस्य श्रद्धा भवति। अनु स्वर्गं लोकं विन्दति। य एतेन हविषा यजते। य उ चैनदेवं वेद। सोऽत्र जुहोति। अग्नये स्वाहा श्रद्धायै स्वाहा। अनुमत्यै स्वाहा प्रजापतये स्वाहा। स्वर्गाय लोकाय स्वाहाऽग्नये स्विष्टकृते स्वाहेति॥१७॥

तः सत्यमब्रवीत्। प्रजापते सत्येन वै श्राम्यसि। अहमु वै सत्यमस्मि। मां नु यजस्व। अथ ते सत्यं सत्यं भविष्यति। अनु स्वर्गं लोकं वेत्स्यसीति। स एतमाग्नेयमष्टाकपालं निरवपत्। सत्याय चरुम्। अनुमत्यै चरुम्। ततो वै तस्य सत्यं सत्यमभवत्। अनु स्वर्गं लोकमविन्दत्। सत्यं ह वा अस्य सत्यं भवति। अनु स्वर्गं

लो॒कं वि॒न्दति। य ए॒तेन॑ ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑।
 सोऽ॒त्र जु॒होति। अ॒ग्नये॑ स्वाहा॑ स॒त्याय॑ स्वाहा॑। अनु॑मत्यै
 स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑। स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॑ऽग्नये॑
 स्विष्ट॑कृ॒ते स्वाहेति॑॥१८॥

तं मनो॑ऽब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ मन॑सा॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॑ वै
 मनो॑ऽस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यं मनो॑ भविष्यति।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसीति॑। स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं
 निर॑वपत्। मन॑से च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑
 स॒त्यं मनो॑ऽभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यः ह॒ वा
 अ॒स्य मनो॑ भवति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति। य ए॒तेन॑
 ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति। अ॒ग्नये॑
 स्वाहा॑ मन॑से स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑।
 स्व॒र्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहा॑ऽग्नये॑ स्विष्ट॑कृ॒ते स्वाहेति॑॥१९॥

तं चर॑णमब्रवीत्। प्रजा॑पते॒ चर॑णेन॒ वै श्रा॑म्यसि। अ॒हमु॑ वै
 चर॑णमस्मि। मां नु य॑जस्व। अथ॑ ते स॒त्यं चर॑णं भविष्यति।
 अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वे॒त्स्यसीति॑। स ए॒तमा॑ग्नेयम॒ष्टाक॑पालं
 निर॑वपत्। चर॑णाय च॒रुम्। अनु॑मत्यै च॒रुम्। ततो॑ वै तस्य॑
 स॒त्यं चर॑णमभवत्। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कम॑विन्दत्। स॒त्यः ह॒ वा
 अ॒स्य चर॑णं भवति। अनु॑ स्व॒र्गं लो॒कं वि॒न्दति। य ए॒तेन॑
 ह॒विषा॑ यज॑ते। य उ॑ चैन॒देवं वेद॑। सोऽ॒त्र जु॒होति। अ॒ग्नये॑
 स्वाहा॑ चर॑णाय स्वाहा॑। अनु॑मत्यै स्वाहा॑ प्र॒जाप॑तये स्वाहा॑।

स्वर्गाय॑ लो॒काय॑ स्वाहाऽग्नये॑ स्विष्ट॒कृते॑ स्वाहेति॥ २० ॥

ता वा ए॒ताः पञ्च॑ स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ द्वा॒रः। अ॒पा॒घा॒
अनु॑वित्तयो॒ नाम॑। तपः॑ प्रथ॒मा र॑क्षति। श्रद्धा द्वितीया॑म्।
सत्यं॑ तृतीया॑म्। मन॑श्चतुर्थी॑म्। चरणं॑ पञ्चमी॑म्। अनु॑ ह वै
स्व॒र्गं लो॒कं वि॑न्दति। का॒म॒चा॒रोऽस्य॑ स्व॒र्गे लो॒के भ॑वति।
य ए॒ताभि॑रिष्टि॒भिर्य॑जते। य उ॑ चैना ए॒वं वेद॑। तास्व॑न्विष्टि।
प॒ष्ठौही॒वरां॑ दद्यात्क॒सं च॑। स्त्रियै॑ चाऽऽभा॒र स॑मृद्धौ॥ २१ ॥

[४]

ब्रह्म॑ वै चतु॑र्होतारः। चतु॑र्होतृ॒भ्योऽधि॑यज्ञो निर्मितः।
नैन॑ र॒ शप्त॑म्। नाभिच॑रित॒माग॑च्छति। य ए॒वं वेद॑। यो ह॒
वै चतु॑र्होतृणां चतु॑र्होतृत्वं वेद॑। अथो॒ पञ्च॑होतृत्वम्। सर्वा॑
हास्मै॒ दिशः॑ कल्पन्ते। वा॒चस्पति॑र्होता दश॑होतृणाम्।
पृथि॒वी होता॑ चतु॑र्होतृणाम्॥ २२ ॥

अ॒ग्निर्होता॑ पञ्च॑होतृणाम्। वा॒ग्घोता॑ षड्द्वो॑तृणाम्।
म॒हाह॑विर्होता॑ सप्त॑होतृणाम्। ए॒तद्वै चतु॑र्होतृणां
चतु॑र्होतृत्वम्। अथो॒ पञ्च॑होतृत्वम्। सर्वा॑ हास्मै॒ दिशः॑
कल्पन्ते। य ए॒वं वेद॑। ए॒षा वै स॑र्वविद्या। ए॒तद्वैष॑जम्। ए॒षा
प॒ङ्क्तिः स्व॒र्गस्य॑ लो॒कस्या॑ञ्जसाऽय॑निः स्मृतिः॥ २३ ॥

ए॒तान् योऽध्यै॑त्यच्छ॑दिर्द॒र्शे याव॑त्तरस॑म्। स्व॑रेति।
अ॒न॒प॒ब्र॒वः स॑र्व॒मायु॑रेति। वि॒न्दते॑ प्र॒जाम्। रा॒यस्पोष॑

गोपत्यम्। ब्रह्मवर्चसी भवति। एतान् योऽध्यैति।
स्पृणोत्यात्मानम्। प्रजां पितृन्। एतान् वा अरुण
औपवेशिर्विदां चकार॥२४॥

एतैरधिवादमपाजयत्। अथो विश्वं पाप्मानम्। स्वर्ययौ।
एतान्योऽध्यैति। अधिवादं जयति। अथो विश्वं पाप्मानम्।
स्वरेति। एतैरग्निं चिन्वीत स्वर्गकामः। एतैरायुष्कामः।
प्रजापशुकामो वा॥२५॥

पुरस्ताद्दशहोतारमुदञ्चमुपदधाति यावत्पदम्। हृदयं
यजुषी पत्यौ च। दक्षिणतः प्राञ्चं चतुर्होतारम्। पश्चादुदञ्चं
पञ्चहोतारम्। उत्तरतः प्राञ्चं षड्होतारम्। उपरिष्ठात्प्राञ्चं
सप्तहोतारम्। हृदयं यजूंषि पत्युश्च। यथावकाशं ग्रहान्।
यथावकाशं प्रतिग्रहलोकं पृणाञ्च। सर्वा हास्येता देवताः
प्रीता अभीष्टा भवन्ति॥२६॥

सदैवमग्निं चिनुते। रथसंमितश्चेतव्यः। वज्रो वै रथः।
वज्रेणैव पाप्मानं भ्रातृव्यं स्तृणुते। पक्षः संमितश्चेतव्यः।
एतावान् वै रथः। यावत्पक्षः। रथसंमितमेव चिनुते। इममेव
लोकं पशुबन्धेनाभिजयति। अथो अग्निष्टोमेन॥२७॥

अन्तरिक्षमुक्थ्येन। स्वरतिरात्रेण। सर्वाल्लोकानहीनेन।
अथो सत्रेण। वरो दक्षिणा। वरेणैव वरं स्पृणोति। आत्मा
हि वरः। एकविंशतिर्दक्षिणा ददाति। एकविंशो वा इतः

स्वर्गो लोकः। प्र स्वर्गं लोकमाप्नोति॥२८॥

असावादित्य एकविंशः। अमुमेवाऽऽदित्यमाप्नोति।
शतं ददाति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
प्रति तिष्ठति। सहस्रं ददाति। सहस्रसम्मितः स्वर्गो लोकः।
स्वर्गस्य लोकस्याभिजित्यै। अन्विष्टकं दक्षिणा ददाति।
सर्वाणि वयांसि॥२९॥

सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धौ। यदि न विन्देत।
मन्थानेतावतो दद्यादोदनान् वा। अश्रुते तं कामम्। यस्मै
कामायाग्निश्चीयते। पृष्ठौहीं त्वन्तर्वर्तीं दद्यात्। सा हि सर्वाणि
वयांसि। सर्वस्याऽऽप्त्यै। सर्वस्यावरुद्धौ॥३०॥

हिरण्यं ददाति। हिरण्यज्योतिरेव स्वर्गं लोकमप्नोति। वासो
ददाति। तेनाऽऽयुः प्रतिरते। वेदितृतीये यजेत। त्रिषत्या हि
देवाः। स संत्यमग्निं चिनुते। तदेतत्पशुबन्धे ब्राह्मणं ब्रूयात्।
नेतरेषु यज्ञेषु। यो ह वै चतुर्होतृनुसवनं तर्पयितुव्यान्
वेद॥३१॥

तृप्यति प्रजयां पशुभिः। उपैतं सोमपीथो नमति। एते
वै चतुर्होतारोऽनुसवनं तर्पयितुव्याः। ये ब्राह्मणा बहुविदः।
तेभ्यो यदक्षिणा न नयेत्। दुरिष्टं स्यात्। अग्निमस्य
वृक्षीरन्। तेभ्यो यथाश्रद्धं दद्यात्। स्विष्टमेवैतत्क्रियते।
नास्याग्निं वृञ्जते॥३२॥

हिरण्येष्टको भवति। यावदुत्तममङ्गुलिकाण्डं यज्ञपुरुषा
सम्मितम्। तेजो हिरण्यम्। यदि हिरण्यं न विन्देत्। शर्करा
अक्ता उपदध्यात्। तेजो घृतम्। सतेजसमेवाग्निं चिनुते।
अग्निं चित्वा सौत्रामण्या यजेत मैत्रावरुण्या वा। वीर्येण वा
एष व्युध्यते। योऽग्निं चिनुते॥ ३३॥

यावदेव वीर्यम्। तदस्मिन्दधाति। ब्रह्मणः सायुज्यं
सलोकतामाप्नोति। एतासामेव देवतानां सायुज्यम्।
सार्ष्टितां समानलोकतामाप्नोति। य एतमग्निं चिनुते।
य उ चैनमेवं वेद। एतदेव सावित्रे ब्राह्मणम्। अथो
नाचिकेते॥ ३४॥

[५]

यच्चा॒मृतं॒ यच्च॒ मर्त्यम्॑। यच्च॒ प्राणि॑ति॒ यच्च॒ न। सर्वा॑स्ता
इष्ट॑काः कृत्वा। उप॑ काम॒दुघा॑ दधे। तेन॑र्षिणा॒ तेन॑ ब्रह्म॒णा।
तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द। सर्वाः॒ स्त्रियः॒ सर्वान्पु॑ंसः।
सर्वं॑ न स्त्री॑पुमं च॒ यत्। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तः पा॒ंसवो॑
भूमेः॑॥ ३५॥

सङ्ख्या॑ता दे॒वमा॒यया॑। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्त॒ ऊषाः॑ पशूनाम्।
पृथि॒व्यां पु॑ष्टि॒रहि॑ताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तीः॒ सिक॑ताः॒ सर्वाः॑।
अ॒प्स्वन्त॑श्च॒ याः श्रि॑ताः। सर्वा॑स्ताः। याव॑न्तीः॒ शर्करा॑ धृत्यै।
अ॒स्यां पृथि॒व्याम॑धि॥ ३६॥

सर्वास्ताः। यावन्तोऽश्मानोऽस्यां पृथिव्याम्। प्रतिष्ठासु
 प्रतिष्ठिताः। सर्वास्ताः। यावतीर्वीरुधः सर्वाः। विष्ठिताः
 पृथिवीमनु। सर्वास्ताः। यावतीरोषधीः सर्वाः। विष्ठिताः
 पृथिवीमनु। सर्वास्ताः॥ ३७॥

यावन्तो वनस्पतयः। अस्यां पृथिव्यामधि। सर्वास्ताः।
 यावन्तो ग्राम्याः पशवः सर्वे। आरण्याश्च ये। सर्वास्ताः।
 ये द्विपादश्चतुष्पादः। अपाद उदरसर्पिणः। सर्वास्ताः।
 यावदाञ्जनमुच्यते॥ ३८॥

देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावत्कृष्णायसुः सर्वम्।
 देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। यावल्लोहायसुः सर्वम्।
 देवत्रा यच्च मानुषम्। सर्वास्ताः। सर्वसुः सीसुः सर्वं त्रपु।
 देवत्रा यच्च मानुषम्॥ ३९॥

सर्वास्ताः। सर्वसुः हिरण्यसुः रजतम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
 सर्वास्ताः। सर्वसुः सुवर्णसुः हरितम्। देवत्रा यच्च मानुषम्।
 सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन
 ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद॥ ४०॥

[६]

सर्वा दिशो दिक्षु। यच्चान्तर्भूतं प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ता
 इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुघा दधे। तेनर्षिणा तेन
 ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्धुवा सीद। अन्तरिक्षं च

केवलम्। यच्चास्मिन्नन्तराहितम्। सर्वास्ताः। आन्तरिक्ष्यश्च
याः प्रजाः॥४१॥

गन्धर्वाप्सरसंश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्त्सलिलान्।
अन्तरिक्षे प्रतिष्ठितान्। सर्वास्ताः। सर्वानुदारान्त्सलिलान्।
स्थावराः प्रोष्याश्च ये। सर्वास्ताः। सर्वा धुनिः
सर्वान्ध्वंसान्। हिमो यच्च शीयते॥४२॥

सर्वास्ताः। सर्वान्मरीचीन् विततान्। नीहारो यच्च शीयते।
सर्वास्ताः। सर्वा विद्युतः सर्वान्त्स्तनयिबून्। ह्यादुनीर्यच्च
शीयते। सर्वास्ताः। सर्वाः स्रवन्तीः सरितः। सर्वमप्सुचरं च
यत्। सर्वास्ताः॥४३॥

याश्च कूप्या याश्च नाद्याः समुद्रियाः। याश्च वैशन्तीरुत
प्रासचीर्याः। सर्वास्ताः। ये चोत्तिष्ठन्ति जीमूताः। याश्च
वर्षन्ति वृष्टयः। सर्वास्ताः। तपस्तेज आकाशम्।
यच्चाऽऽकाशे प्रतिष्ठितम्। सर्वास्ताः। वायुं वयांसि
सर्वाणि॥४४॥

अन्तरिक्षचरं च यत्। सर्वास्ताः। अग्निः सूर्यं चन्द्रम्।
मित्रं वरुणं भगम्। सर्वास्ताः। सत्यं श्रद्धां तपो दमम्। नाम
रूपं च भूतानाम्। सर्वास्ता इष्टकाः कृत्वा। उप कामदुधा
दधे। तेनर्षिणा तेन ब्रह्मणा। तया देवतयाऽङ्गिरस्वद्भुवा
सीद॥४५॥

[७]

सर्वा॑न्दि॒वः॑ सर्वा॑न्दे॒वान्दि॒वि। यच्चा॒न्तर्भू॑तं प्र॒ति॑ष्ठि॒तम्।
 सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा। उप॑ का॒मदु॒घा दधे॑। तेन॑र्षि॒णा तेन॑
 ब्रह्म॑णा। तया॑ दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द। याव॑ती॒स्तार॑काः
 सर्वाः॑। वि॒तता॑ रोच॒ने दि॒वि। सर्वा॑स्ताः। ऋ॒चो यजू॑षि
 सा॒मानि॑॥४६॥

अथ॑र्वाङ्गि॒रस॑श्च॒ ये। सर्वा॑स्ताः। इति॑हा॒सपु॒राणं॑ च।
 सर्प॑दे॒वज॒नाश्च॒ ये। सर्वा॑स्ताः। ये च॑ लो॒का ये चा॑लो॒काः।
 अन्त॑र्भू॒तं प्र॒ति॑ष्ठि॒तम्। सर्वा॑स्ताः। यच्च॑ ब्रह्म॒ यच्चा॑ब्रह्म।
 अन्त॑र्ब्रह्मन्प्र॒ति॑ष्ठि॒तम्॥४७॥

सर्वा॑स्ताः। अ॒होरा॒त्राणि॑ सर्वा॑णि। अ॒र्धमा॒साः॑श्च॒
 के॒वलान्। सर्वा॑स्ताः। सर्वा॑नृ॒तून्सर्वा॑न्मा॒सान्। सं॒वत्स॑रं
 च॒ के॒वलम्। सर्वा॑स्ताः। सर्वं॑ भू॒तः॑ सर्वं॑ भ॒व्यम्।
 यच्चा॒तोऽधि॑भविष्य॒ति। सर्वा॑स्ता इष्ट॑काः कृ॒त्वा।
 उप॑ का॒मदु॒घा दधे॑। तेन॑र्षि॒णा तेन॑ ब्रह्म॑णा। तया॑
 दे॒वत॑याऽङ्गि॒रस्व॑द्धु॒वा सी॑द॥४८॥

[८]

ऋ॒चां प्राची॑ मह॒ती दि॒गुच्य॑ते। दक्षि॑णामाहु॒र्यजु॑षामपा॒राम्।
 अथ॑र्वणा॒मङ्गि॒रसां॑ प्र॒तीची॑। साम्ना॒मुदी॑ची मह॒ती दि॒गुच्य॑ते।
 ऋ॒ग्भिः पू॒र्वह्नि॑ दि॒वि दे॒व ई॑यते। य॒जुर्वे॑दे तिष्ठ॒ति मध्ये॑

अहः॑। सा॒म॒वे॒देना॑ऽस्तम॒ये मही॑यते। वेदै॒रशू॑न्यस्त्रिभि॒रेति॑
सूर्यः॑। ऋ॒ग्न्यो जा॒ताः सर्व॑शो मूर्ति॑माहुः। सर्वा॑ गति॒र्याजु॑षी
हैव॑ शश्वत्॥४९॥

सर्व॑ तेजः॑ सा॒मरूप्य॑ः हं शश्वत्। सर्व॑ः हे॒दं ब्रह्म॑णा
हैव॑ सृष्टम्। ऋ॒ग्न्यो जा॒तं वैश्यं॑ वर्ण॑माहुः। य॒जुर्वे॑दं
क्ष॒त्रिय॑स्याऽऽहु॒र्योनि॑म्। सा॒म॒वे॒दो ब्रा॑ह्म॒णानां॑ प्रसू॑तिः।
पूर्वे॑ पूर्वे॒भ्यो वच॑ ए॒तदू॑चुः। आ॒द॒र्शम॒ग्निं चि॑न्वा॒नाः।
पूर्वे॑ वि॒श्वसृ॒जोऽमृ॑ताः। श॒तं व॑र्षसह॒स्राणि॑। दी॒क्षिताः॑
स॒त्रमा॑सत॥५०॥

तप॑ आसीद्ब्र॒ह्मप॑तिः। ब्रह्म॑ ब्र॒ह्माऽभ॑वत्स्वयम्। स॒त्यः ह
होतै॑षामासीत्। यद्वि॑श्वसृ॒ज आ॑सत। अ॒मृत॑मे॒भ्य उ॑दगायत्।
स॒हस्रं॑ परि॒वत्स॑रान्। भू॒तः हं प्र॑स्तोतैषामासीत्।
भ॒विष्य॑त्प्रति॑ चाहरत्। प्रा॒णो अध्व॑र्युरभवत्। इ॒दः सर्व॑ः
सिषा॑सताम्॥५१॥

अ॒पा॒नो वि॒द्वाना॒वृतः॑। प्र॒तिप्रा॑तिष्ठदध्व॒रे। आ॒र्त॒वा
उ॒पगा॑तारः। स॒द॒स्यां ऋ॒तवो॑ऽभवन्। अ॒र्धमा॑साश्च
मासा॑श्च। च॒मसा॑ध्व॒र्यवो॑ऽभवन्। अ॒शः स॒द्वह्म॑णस्तेजः॑।
अ॒च्छा॒वा॒कोऽभ॑वद्यशः॑। ऋ॒तमे॑षां प्र॒शास्ता॑ऽऽसीत्।
यद्वि॑श्वसृ॒ज आ॑सत॥५२॥

ऊ॒र्गाजा॑नमुदवहत्। ध्रु॒वगो॑पः सहो॑ऽभवत्। ओ॒जोऽभ्य॑ष्टौ-

द्वाव्णः। यद्विश्वसृज आसन्त। अपचितिः पोत्रीयामयजत्।
नेष्ट्रीयामयजत्त्विषिः। आग्नीद्वाद्विदुषी सत्यम्। श्रद्धा
हैवायजत्स्वयम्। इरा पत्नी विश्वसृजाम्। आकूतिरपिन-
डुविः॥५३॥

इध्मः ह क्षुच्चैभ्य उग्रे। तृष्णा चाऽऽवहतामुभे। वागेषाः
सुब्रह्मण्याऽऽसीत्। छन्दोयोगान् विजानती। कल्पतत्राणि
तन्वानाऽहः। सःस्थाश्च सर्वशः। अहोरात्रे पशुपाल्यौ।
मुहूर्ताः प्रेष्या अभवन्। मृत्युस्तदभवद्वाता। शमितोग्रो विशां
पतिः॥५४॥

विश्वसृजः प्रथमाः सत्रमांसत। सहस्रसमं प्रसुतेन
यन्तः। ततो ह जज्ञे भुवनस्य गोपाः। हिरण्मयः शकुनिर्ब्रह्म
नाम। येन सूर्यस्तपति तेजसेद्धः। पिता पुत्रेण पितृमान्
योनियोनौ। नावेदविन्मनुते तं बृहन्तम्। सर्वानुभुमात्मानः
सम्पराये। एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य। न कर्मणा वर्धते
नो कनीयान्॥५५॥

तस्यैवाऽऽत्मा पदवित्तं विदित्वा। न कर्मणा लिप्यते
पापकेन। पञ्चपञ्चाशत्स्त्रिवृतः संवत्सराः। पञ्चपञ्चाशतः
पञ्चदशाः। पञ्चपञ्चाशतः सप्तदशाः। पञ्चपञ्चाशतं
एकविंशाः। विश्वसृजाः सहस्रसंवत्सरम्। एतेन
वै विश्वसृज इदं विश्वमसृजन्त। यद्विश्वमसृजन्त।
तस्माद्विश्वसृजः। विश्वमेनाननु प्रजायते। ब्रह्मणः सायुज्यः

सलो॒कतां॑ यन्ति। ए॒तासा॑मे॒व दे॒वता॑ना॒ः सायु॑ज्यम्।
 सा॒र्ष्टिता॑ः॒ समानलो॒कतां॑ यन्ति। य ए॒तदु॑प॒यन्ति॑। ये
 चै॒न॒त्प्राहुः॑। येभ्य॑श्चै॒न॒त्प्राहुः॑॥५६॥ ॐ॥

---

[९]

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठके तृतीयः प्रश्नः

समाप्तः॥३॥

॥इति कृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयकाठकं समाप्तम्॥

हरिः ॐ॥
